

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

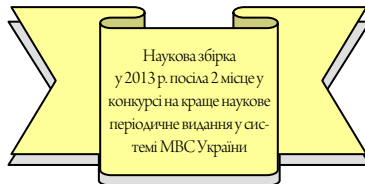
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (98) 2022

Харків 2022

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових
видань України (наказ
Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 9 від 27.09.2022

Редакційна колегія:

А. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **А. С. Кацалап** – канд. юрид. наук (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. С. Бакумов** – д-р юрид. наук, доц. (Верховна Рада України); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. В. Брусакова** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **В. Г. Жорнокуй** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікіничук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філософ. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **І. А. Логвиненко** – д-р істор. наук, доц. (ХНУВС); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **М. І. Марчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожній** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. В. Пчеліна** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Романюк** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. Ю. Сааманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **Д. Сігель** – проф., д-р кримінології (Уальтрехтський університет, Нідерланди); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Т. Стапенс** – проф., д-р кримінології (Тільбурзький університет, Нідерланди); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швель** – д-р юрид. наук, доц., засл. працівник освіти України (Одеський державний університет внутрішніх справ); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **О. Р. Шишка** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Інститут кримінології Люблянського університету, Словенія); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС).

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2022

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN of Kharkiv National University of Internal Affairs

Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 98) 2022

Kharkiv 2022

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 9 dated from September 27, 2022

Editorial Board:

L. V. Mohilevskiy – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **L. S. Katsalap** – Ph.D. (KhNUIA) – Executive Secretary; **O. S. Bakumov** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. V. Brusakova** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D. (KhNUIA); **P. C. van Duyn** – Doctor of Philosophy, Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. H. Fomina** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **T. I. Gudz** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – J.S.D. (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **S. M. Husarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **M. Jager** – Doctor of Philosophy, Prof. (Institute of Criminology of Ljubljana University, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **I. A. Lohvynenko** – Doctor of Historical Science, Associate Prof. (KhNUIA); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research (KhNUIA); **V. B. Pchelina** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. V. Pchelina** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Romaniuk** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **D. V. Shvets** – J.S.D., Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Odesa National University of Internal Affairs); **A. M. Shulha** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. R. Shyshka** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof., Doctor of Criminology (Utrecht University, Netherlands); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **T. Spapens** – Prof., Doctor of Criminology (Tilburg University, Netherlands); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **A. M. Yashchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. H. Zhornokui** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ..... 11

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство;
ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

Дулба Є. В., Аврамова О. Є., Куліш А. М., Миргород-Карпова В. В.
Верховенство права, правова культура, освіта й академічна
доброчесність 15

Лазарев В. В.
Мова права як унікальний напрям людської комунікації
(теоретико-правові та філософські роздуми)..... 26

Наджафлі Е.
Феномен цифрової держави як держави постсучасного типу:
теоретико-правовий і державознавчий аспекти..... 35

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Расторгуєва Н. О.
Особливості дотримання прав людини в умовах надзвичайних
правових режимів, спричинених пандемією 48

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бортник С. М.
Сучасний стан правового регулювання трудових відносин в Україні .. 58

Дегтярьова В. О.
Проблемні питання робочого часу науково-педагогічних працівників
закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання..... 67

Мельник К. Ю.
Забезпечення свободи укладення трудового договору та гендерної
рівності при прийнятті на роботу в умовах воєнного стану 77

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Бугайчук К. Л.
Актуальні напрями вдосконалення нормативно-правового
й організаційного забезпечення підготовки фахівців із вищою
юридичною освітою в закладах вищої освіти системи МВС України 89

Будь О. А.
Об'єкти і суб'єкти реєстраційних та дозвільно-ліцензійних
процедур у діяльності Національної поліції..... 103

Герасимчук Р. В.

Поняття публічного порядку як об'єкта
адміністративно-правового регулювання.....115

Ищенко І. В.

Превентивна діяльність Національної поліції
з ювенальної превенції 121

Невядовський В. О.

До проблеми визначення поняття організаційних засад
здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні 133

Чеховська І. В., Книш С. В., Муляр Г. В.

Психіатрична допомога чи охорона психічного здоров'я нації:
нові підходи у реформуванні психіатрії.....141

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Горбунова К. В.

Кримінально-правові ознаки незаконного полювання
як елемент кримінологічної характеристики.....152

Лизогуб Я. Г.

Мародерство: питання кваліфікації та диференціації
на тлі деяких кримінальних правопорушень проти власності 160

Шамсутдінов О. В., Мельник Д. С.

Кримінально-правова охорона об'єктів критичної
інфраструктури від підливних посягань.....170

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гонтаренко В. П.

Допит неповнолітнього потерпілого при розслідуванні
кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім
насильством.....184

Фоміна Т. Г.

Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям
уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного,
обвинуваченого для обміну як військовополоненого:
процесуальний порядок і проблемні питання.....194

Щербаковський М. Г., Демент'єв М. В.

Перевірка висновку експерта.....206

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Коршенко В. А. Мордвинцев М. В., Пашнев Д. В.

Міжнародний і вітчизняний досвід правового захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет та окремі способи розкриття поліцією злочинів у цій сфері..... 217

НАШІ АВТОРИ..... 231

ДО УВАГИ АВТОРІВ 234

Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ 234

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS..... 13

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Duliba Ye. V., Avramova O. Ye., Kulish A. M., Myrhorod-Karpova V. V.
Rule of law, legal culture, education and academic integrity (*Ukr*) 15

Lazariev V. V.
The language of law as a unique direction of human communication
(theoretical legal and philosophical reflections) (*Ukr*) 26

Najafli E.
The phenomenon of the digital state as a state of postmodern type:
theoretical and legal and political science aspects (*Ukr*) 35

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Rastorhuieva N. O.
Peculiarities of observing human rights in the conditions
of emergency legal regimes caused by the pandemic (*Ukr*) 48

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Bortnyk S. M.
The current state of legal regulation of labor relations in Ukraine (*Ukr*) 58

Dehtiarova V. O.
Problematic issues of scientific and pedagogical workers' working
hours at higher education institutions with specific
training conditions (*Ukr*) 67

Melnyk K. Yu.
Ensuring the freedom to conclude an employment contract and gender
equality in employment under martial law (*Ukr*) 77

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Buhaichuk K. L.
Actual areas of improvement of regulatory and organizational
support for the training of specialists with higher legal education
at institutions of higher education of the system of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine (*Ukr*) 89

Bud O. A.
Objects and subjects of registration and permit-licensing procedures
in the activities of the National Police (*Ukr*) 103

Herasymchuk R. V.

The concept of public order as an object of administrative and legal regulation (*Ukr*) 115

Ishchenko I. V.

Preventive activity of the National Police on juvenile prevention (*Ukr*) 121

Neviadovskyi V. O.

Regarding the problem of defining the concept of organizational principles of Ukrainian higher education quality control (*Ukr*) 133

Chekhovska I. V., Knysh S. V., Muliar H. V.

Psychiatric care or protection of the mental health of the nation: new approaches in reforming psychiatry (*Ukr*) 141

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Horbunova K. V.

Criminal law signs of illegal hunting as an element of criminological characteristics (*Ukr*) 152

Lyzohub Ya. H.

Looting: issue of qualification and differentiation in the context of some criminal offenses against property (*Ukr*) 160

Shamsutdinov O. V. Melnyk D. S.

Criminal law protection of critical infrastructure objects against subversive encroachments (*Ukr*) 170

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Gontarenko V. P.

Interrogation of a minor victim during the investigation of criminal offenses related to domestic violence (*Ukr*) 184

Fomina T. H.

Cancellation of a preventive measure in connection with the adoption by an authorized body of a decision on the transfer of a suspect, an accused person for exchange as a prisoner of war: procedural order and problematic issues (*Ukr*) 194

Shcherbakovskyi M. H., Dementiev M. V.

Verification of the expert's opinion (*Ukr*) 206

INFORMATIONAL LAW; INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Korshenko V. A., Mordvyntsev M. V., Pashniev D. V.

International and domestic experience of intellectual property legal protection on the Internet and separate methods of police crimes detection in this area (*Ukr*) 217

OUR AUTHORS (UKR).....	231
TO AUTHORS' ATTENTION (UKR).....	234
SCIENTIFIC PERIODICALS of Kharkiv National University of Internal Affairs (<i>Ukr</i>)	234

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛІА АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:
<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUiAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>), який має міжнародну реєстрацію.**

IV. У серпні 2015 р. **zareєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.**

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareєстровано в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямами досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 342.95:378

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.01>

Євгенія Володимирівна Дуліба,

*доктор юридичних наук, доцент,
Національний університет водного
господарства та природокористування (м. Рівне),
Навчально-науковий інститут права,
кафедра конституційного права і галузевих дисциплін (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-2651-4977>,
e-mail: dulibayevheniia@gmail.com;

Ольга Євгенівна Аврамова,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-1941-9894>,
e-mail: gamm@i.ua;

Анатолій Миколайович Куліш,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
Сумський державний університет,
Навчально-науковий інститут права (директор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-1619-3831>,
e-mail: a.kulich@jur.sumdu.edu.ua;

Валерія Валеріївна Миргород-Карпова,

*кандидат юридичних наук,
Сумський державний університет,
Навчально-науковий інститут права,
кафедра адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>,
e-mail: v.myrhorod@jur.sumdu.edu.ua

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ПРАВОВА КУЛЬТУРА,
ОСВІТА Й АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ**

На основі аналізу Рейтингу верховенства права за 2021 рік, Рейтингу процвітання за 2021 рік, Рейтингу рівня освіти за країнами 2021 року, світових рейтингів університетів (Times Higher Education за 2021 рік, QS World University Rankings 2021)

продемонстровано існування чіткої кореляції між дотриманням принципу верховенства права в державі та правовою культурою, освітою і дотриманням академічної доброчесності. Доведено, що чим вищий рівень дотримання принципу верховенства права, тим вищий рівень правової культури та відповідно рівень і якість освіти та дотримання академічної доброчесності.

Ключові слова: верховенство права, правова культура, освіта, академічна доброчесність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Як відомо, на формування та розвиток людини як особистості протягом її життя впливають багато соціальних чинників. Серед них культура, побут, традиції, звичаї народу, виховання, оточення, середовище, належність до певної культури тощо. Завдяки вказаним та іншим чинникам відбувається процес соціалізації кожного індивіда, під час якого створюється конкретна особистість. При цьому засвоюються певні зразки поведінки, соціальні норми і цінності, необхідні кожній людині для її успішного функціонування в суспільстві. Крім того, під час виховання та навчання відбувається прищеплення особистості до цінностей суспільства, засвоєння знань, умінь, навичок, стилю мислення та переконань, а також духовних цінностей і норм поведінки країни, в якій вона проживає.

Заклади освіти всіх рівнів відіграють центральну роль у розвитку правової культури суспільства. Адже від того, з якими знаннями і світоглядом житиме підрастаюче покоління, на яких цінностях, принципах, ідеях будуть складатися суспільні відносини, залежить розвиток і функціонування держави взагалі та рівень правової культури.

Пандемія COVID-19 вплинула на забезпечення викладання та навчання в усьому світі і призвела до посилення академічної недоброчесності. Швидкі зміни в онлайн-освіті сприяли порушенням академічної поведінки, а вчені зі всього світу зосередили свою увагу на актуальних проблемах дотримання академічної доброчесності.

Стан дослідження проблеми

Обговорення питань академічної доброчесності в останні роки є одним із найбільш популярних у всьому світі. Вчені А. Артюхов, О. Люта, В. Теремецький, О. Гринько, О. Кармаза розглядали академічну доброчесність із точки зору освіти і науки [1; 2], Н. Батечко, А. Дурдас, Д. Сопова – з точки зору педагогіки [3; 4]. Водночас глобальна інформатизація, розвиток цифрових технологій, перехід на онлайн-навчання призвели до виникнення нових проблем дотримання академічної доброчесності, стало поширюватися масове зростання порушень академічної доброчесності, недоброчесного запозичення, привласнення і використання чужих думок та ідей.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є продемонструвати існування чіткої кореляції між дотриманням принципу верховенства права в державі і правовою культурою, освітою та дотриманням академічної доброчесності. Мета зумовлює постановку таких *завдань*: по-перше, проаналізувати різні рейтинги і співставити їх між собою, щоб продемонструвати зв'язок принципу верховенства права, правової культури, освіти та академічної доброчесності; по-друге, висвітлити актуальні проблеми академічної доброчесності в Україні та запропонувати шляхи їх вирішення.

Наукова новизна дослідження

На основі аналізу Рейтингу верховенства права за 2021 рік, Рейтингу процвітання за 2021 рік, Рейтингу рівня освіти за країнами 2021 року, світових рейтингів університетів (Times Higher Education за 2021 рік, QS World University Rankings 2021) продемонстровано існування чіткої кореляції між дотриманням принципу верховенства права в державі і правовою культурою, освітою і дотриманням академічної доброчесності. Доведено, що чим вищий рівень дотримання принципу верховенства права, тим вищий рівень правової культури та відповідно рівень, якість освіти та дотримання академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу

Одним із принципів діяльності будь-якої демократичної держави є принцип верховенства права, який означає, що у правовій державі панує право, а неухильне дотримання цього принципу покликане забезпечити права і свободи людини у всіх сферах її життєдіяльності [5, с. 187]. Важливу роль у тому, щоб населення будь-якої демократичної країни дотримувалося цього принципу, відіграє освіта і культура, що є необхідними передумовами розвитку суспільства та держави загалом [6, с. 9; 7, с. 469]. Освіта через навчання і наука через дослідження закладають фундамент академічної доброчесності, яка покликана виховувати повагу до інтелектуальної власності. Звідси випливає, що у світі завжди існує потреба культури в освіті, а тому академічна доброчесність безпосередньо пов'язана із правовою культурою.

Відправною точкою для нашого дослідження є проведення аналізу різних рейтингів, що демонструють рівень розвитку держави, рівень дотримання верховенства права, рівень розвитку освіти і, як наслідок, рівень дотримання академічної доброчесності. Відповідно до Індексу верховенства права у 2021 році країнами, що дотримуються верховенства права, визнані Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, ФРН, Нідерланди, Нова Зеландія, Люксембург, Австрія, Ірландія, Естонія, Канада, Австралія, Бельгія, Японія, Великобританія, Сінгапур,

Латвія, Гонконг, Корея¹. Одним із показників Індексу процвітання 2021, що є оцінкою світового багатства і благополуччя, є показник освіти, який вимірює охоплення, результати і якість на всіх чотирьох рівнях освіти в державі. До лідерів країн, що забезпечують найкращі показники в освіті, належать Сінгапур, Південна Корея, Данія, Фінляндія, Канада, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Австралія, Норвегія, Японія, Нова Зеландія, Ірландія, Швеція, Ісландія, Великобританія, Тайвань, Бельгія, Естонія, США². Згідно з даними Рейтингу рівня освіти за країнами 2021 року, в основі якого лежить показник населення з вищою освітою, країнами з найкращими освітніми системами є США, Великобританія, ФРН, Канада, Франція, Швейцарія, Японія, Австралія, Швеція, Нідерланди, Нова Зеландія, Данія, Норвегія, Італія, Фінляндія, Австрія, Іспанія, Бельгія, Південна Корея, Ірландія³.

Варто також звернути увагу на світові рейтинги університетів. Зокрема, відповідно до рейтингу Times Higher Education за 2021 рік найкращими університетами з понад 1500 університетів з 93 країн світу за 13 показниками, що вимірюють результативність навчального закладу в чотирьох сферах (навчання, дослідження, передача знань і міжнародний світогляд), визнані університети Великобританії, США, Швейцарії, Канади⁴. Відповідно до QS World University Rankings 2021, що складено з використанням шести простих показників, які ефективно відображають результативність університетів (академічна репутація, репутація роботодавця, співвідношення викладачів і студентів, цитування на факультет, міжнародне співвідношення факультетів, міжнародне співвідношення студентів) найкращими університетами у світі визнано університети, що знаходяться у США, Великобританії, Швейцарії, Сінгапурі⁵.

---

¹ Rule of Law Index 2021 // *World Justice Project* : сайт. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf> (дата звернення: 08.08.2022).

² The Legatum Prosperity Index 2021 // *Legatum Institute Foundation* : сайт. URL: <https://www.prosperity.com/rankings> (дата звернення: 08.08.2022).

³ Education Rankings by Country 2021 // *World Population Review* : сайт. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/education-rankings-by-country> (дата звернення: 08.08.2022).

⁴ World University Rankings 2021 // *Times Higher Education* : сайт. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (дата звернення: 08.08.2022).

⁵ QS World University Rankings 2021 // *QS* : сайт. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2021> (дата звернення: 08.08.2022).

Якщо співставити між собою ці рейтинги, то можна прослідкувати, що в них наявні одні й ті самі країни. Отже, можна зробити висновок, що чим вищий рівень дотримання верховенства права, тим вищий рівень правової культури та освіти і відповідно рівень дотримання академічної доброчесності. Кожна країна виробляє свою модель правової культури, процес формування якої є досить складним і багатогранним. Модель правової культури включає в себе позитивні погляди, переконання, оцінки, цінності, ідеали, що лежать в основі правомірної, соціально активної поведінки, які разом становлять показник цивілізованості окремої особистості, суспільства, держави загалом [8, с. 25–26; 9, с. 15–18].

Академічна доброчесність у сучасному цивілізованому світі є невід'ємною частиною правової культури, охоплює загальну академічну культуру закладу вищої освіти, внутрішню культуру людини, духовну культуру, має системний характер стосовно норм, цінностей, правил, традицій написання наукових робіт, етичної відповідальності за наслідки власних досліджень [4, с. 52–56].

Академічна доброчесність визначає загальноприйняті світовою спільнотою стандарти здійснення освітньої та наукової діяльності, створює середовище нульової терпимості до порушень прав, етики академічних взаємовідносин¹. Вона сприяє всебічному розвитку особистості, зміцненню знань і навичок, встановленню авторитету, створенню сприятливого іміджу, усвідомленню власної значущості, дозволяє розставити правильні пріоритети, підвищити власну ефективність.

Проблеми дотримання академічної доброчесності є проблемами кожної країни, однак фактори, що впливають на рівень академічної доброчесності, істотно різняться між країнами, між регіонами, залежать від культурних цінностей. Наприклад, моральні норми, що концентруються в релігії, впливають на культуру народу чи континенту, на ставлення, погляди, рішення та, зрештою, поведінку людини [10]. Існує також зв'язок між культурними цінностями та академічною доброчесністю. У країнах, що дотримуються конфуціанства, буддизму чи індуїзму, заохочується цитування, а тому внесення змін до оригінального тексту чи твору може розглядатись як форма неповаги. У китайській культурі вживання чийхось точних слів розглядається

---

¹ Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності : завт. рішенням Нац. агентства із забезпечення якості вищої освіти від 29.10.2019 № 11 // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти : офіц. сайт. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/Рекомендації-ЗВО-система-забезпечення-академічної-доброчесності.pdf> (дата звернення: 08.08.2022).

як спосіб вшанування, поваги та прояву пошани до автора оригінального тексту; у корейській культурі не існує такого поняття, як оригінальна ідея чи оригінальна думка [11; 12].

Звичайно, категорія «академічна доброчесність» є складною. Саме тому усвідомлення і вивчення потенційних внутрішніх та зовнішніх чинників (морально-культурних, інституційних, освітньо-виховних), які зумовлюють академічну нечесність, дає можливість не лише розробити ефективну політику забезпечення академічної доброчесності як на національному, так і міжнародному рівнях, але й упровадити її в життя¹. Наприклад, низький рівень громадянської культури призводить до академічної нечесності, а недостатній рівень інформаційної культури та базових умінь і навичок коректної роботи з інформацією часто призводить до порушення студентами норм академічної доброчесності, що набуває ознак системності й масштабності і становить загрозу формування суспільства, лояльного до вчинення плагиату.

Відповідно до Рейтингу верховенства права за 2021 рік Україна знаходиться на 74 місці серед 139 країн світу²; у Рейтингу процвітання 2021 року наша держава посідає 40 місце за показниками в освіті³. При цьому у провідних світових рейтингах університетів Times Higher Education за 2021 рік та QS World University Rankings 2021 згадується не більше десяти українських закладів вищої освіти, які розміщені на різних місцях від 500 до 1000+⁴.

Сьогодні в Україні існує криза академічної доброчесності. Одним з найпоширеніших факторів, що сприяють цьому, є загальна криза суспільства, що характеризується толерантністю до правового нігілізму, корупції, численних порушень законодавства й етичних норм⁵.

---

¹ Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий концепт // AcademIQ : сайт. 17.03.2017. URL: <https://saiup.org.ua/novyny/akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chy-diyevyj-kontsept/> (дата звернення: 08.08.2022).

² Rule of Law Index 2021 // World Justice Project : сайт. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf> (дата звернення: 08.08.2022).

³ The Legatum Prosperity Index 2021 // Legatum Institute Foundation : сайт. URL: <https://www.prosperity.com/rankings> (дата звернення: 08.08.2022).

⁴ World University Rankings // Times Higher Education : сайт. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (дата звернення: 08.08.2022); QS World University Rankings 2021 // QS : сайт. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2021> (дата звернення: 08.08.2022).

⁵ Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти : лист МОН України від 23.10.2018. № 1/9-650 // ZakonOnline : сайт.

Згідно з річним звітом Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України за 2020 рік академічна недоброчесність у 2020 році продовжувала асоціюватися переважно з плагіатом¹, фальсифікацією та іншими порушеннями академічної доброчесності². Ставлення до проблеми академічної доброчесності в Україні прямо залежить від етичних принципів та цінностей у суспільстві, правової культури. Серйозні проблеми з етикою, ціннісними настановами, культурною мисленнєю і поведінкою, що виявляються на всіх рівнях суспільного життя, є підставою для зростання уваги та усвідомлення необхідності практичних дій у сфері утвердження академічної чесності в системі освіти України.

До факторів, що спричиняють порушення академічної доброчесності в Україні, слід віднести: наявність слабкої вкоріненості відповідних етичних норм або, навпаки, наявність «багатих» традицій негативних практик; ігнорування неетичної поведінки працівниками та безкарність проявів академічної недоброчесності; незбалансованість навчальних програм і навантажень; застарілість змісту і методів навчання, їх невідповідність вимогам часу, звідки слабка вмотивованість до навчання³. Підтвердженням цієї думки є дані Всесвітнього економічного форуму, які свідчать, що держави світу стикаються з нестачею талантів через застарілі навчальні програми, які не рухаються в ногу в часом⁴.

На жаль, досвід академічної нечесності, який часто отримують студенти в університетах України, – це початковий тренінг на подальше порушення законів. Чесність не може вижити в атмосфері, в якій нечесність не лише толерується, але й вітається. Прояви академічної

URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/124272__124272 (дата звернення: 08.08.2022).

¹ Річний звіт Національного Агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2020 рік // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти : офіц. сайт. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Річний-звіт-2020.pdf> (дата звернення: 08.08.2022).

² Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти : лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 // ZakonOnline : сайт. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/124272__124272 (дата звернення: 08.08.2022).

³ Стан і проблеми боротьби з плагіатом в українській освіті // Національний інститут стратегічних досліджень : офіц. сайт. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/plagiat-8be00.pdf> (дата звернення: 08.08.2022).

⁴ Global Competitiveness Report. Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery // World Economic Forum : сайт. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf (дата звернення: 08.08.2022).

недобросочесності руйнують систему освіти, перетворюючи освітній процес на його імітацію. Нечесність в освіті негативно впливає і на все суспільство, і на кожного окремого індивіда, адже створює систему, в якій неможливо досягнути успіху чесним шляхом, призводить до «виховання мислення, яке схилає до такої поведінки» [13]. У подальшому таке суспільство та держава не можуть бути успішними. Навіть найкращі, інтелектуально незалежні студенти можуть бути дезорієнтовані і страждати в деморалізованому оточенні, коли бачать, що успіху в навчанні та дослідженні легше досягти шляхом обману, ніж чесною працею.

Існування в Законі України «Про освіту»¹ норми про наявність академічної доброчесності як обов'язкової складової системи забезпечення якості освіти зовсім не означає, що порушення академічної доброчесності зникли та в закладах освіти України сформована нова академічна культура, яка має нульову толерантність до академічної нечесності. На жаль, і надалі дотримання вимог закону щодо академічної доброчесності та рівень академічної культури в Україні є доволі низькими. Прийняття кодексів дотримання академічної доброчесності в закладах вищої освіти і встановлення академічної відповідальності за академічну нечесність на практиці не означає, що всі ці заходи вживаються. У разі виявлення порушень академічної доброчесності в закладах вищої освіти України жодних дій не вживається, а на їх сайтах (навіть тих, що входять у світові рейтинги) міститься лише інформація про політику академічної доброчесності, інформація про випадки виявлення порушень академічної доброчесності та їх розслідування відсутня.

Впровадження цінностей академічної доброчесності вимагає змін у системі освіти і системі організації наукової діяльності в Україні. Виховання культури академічної доброчесності, створення середовища, сприятливого для дотримання академічної доброчесності, у загальному контексті – завдання всіх наукових та освітніх закладів будь-якої країни. Чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність і мужність є основними цінностями академічної доброчесності. Цінності і стандарти академічної доброчесності створюють основу для розвитку знань, якісної освіти та навчання учнів і студентів як відповідальних громадян та професіоналів². Чесність і доброчесність є фундаментальними цінностями, які визначають те, як

---

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.08.2022).

² Фундаментальні цінності академічної доброчесності // Донецький національний університет імені Василя Стуса : офіц. сайт. URL: <https://www.>

навчати, як вчитися і як здійснювати наукову діяльність, а в подальшому – як провадити свою професійну діяльність.

Академічна спільнота повинна бути відданою пропаганді академічної доброчесності та активно прагнути до її втілення в повсякденному інституційному житті своїх членів. Університети, факультети та викладачі мають відігравати значну роль у спілкуванні, зміцненні та забезпеченні цінностей академічної доброчесності і політики закладу освіти. Тому сьогодні для закладів освіти України важливо не лише створити політику, процедури та правила у сфері академічної доброчесності, але й провадити їх у повсякденне життя, постійно вдосконалювати, формувати академічну культуру, правову культуру та повагу до принципу верховенства права.

Висновки

Співставленням Рейтингу верховенства права за 2021 рік, Рейтингу процвітання за 2021 рік, Рейтингу рівня освіти за країнами 2021 року, світових рейтингів університетів (Times Higher Education за 2021 рік, QS World University Rankings 2021) продемонстровано існування чіткої кореляції між дотриманням принципу верховенства права в державі та правовою культурою, освітою й академічною доброчесністю. Доведено, що чим вищий рівень дотримання принципу верховенства права, тим вищий рівень правової культури й відповідно рівень, якість освіти та дотримання академічної доброчесності.

Проблеми дотримання академічної доброчесності є проблемами кожної країни, однак фактори, що впливають на рівень академічної доброчесності, істотно різняться між країнами, між регіонами та залежать від культурних цінностей. Культурні відмінності теж впливають на прийняття академічної доброчесності у світі.

Сьогодні в Україні академічна спільнота повинна бути відданою пропаганді академічної доброчесності та активно прагнути до її втілення у повсякденному інституційному житті своїх членів. Суб'єкти освітньої діяльності мають відігравати значну роль у спілкуванні, зміцненні та забезпеченні цінностей академічної доброчесності і політики закладу освіти, академічної культури та правової культури загалом. Для вітчизняних закладів освіти України важливо не лише створити політику, процедури та правила у сфері академічної доброчесності, але й провадити їх у повсякденне життя, постійно вдосконалювати, формувати академічну культуру, правову культуру та повагу до принципу верховенства права.

Список бібліографічних посилань: 1. Artyukhov A., Liuta O. Academic Integrity in Ukrainian Higher Education: Values, Skills, Actions. *Business Ethics and Leadership*. 2017. No. 1 (1). Pp. 34–39. DOI: <https://doi.org/10.21272/bel.2017.1-04>. 2. Теремецький В. І., Гринько Р. О., Кармаза О. О. Концептуальні засади підвищення ефективності законодавчого регулювання освітнього процесу в Україні. *Наука і освіта*. 2017. № 6. С. 74–80. 3. Батечко Н., Дурдас А. Академічна доброчесність в контексті європейських практик: досвід Франції. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 3 (60). С. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.3.8894>. 4. Сопова Д. Академічна доброчесність у системі професійної підготовки майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія: Педагогічні науки*. 2018. № 3–4 (56–57). С. 52–56. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018.3-4.5256>. 5. Чепульченко Т. О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2012. Вип. 2 (14). С. 185–188. 6. Швед М., Швед М. Освіта і культура як суспільні явища. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2004. № 18. С. 3–10. 7. Швед М. Вплив освіти і культури на розвиток суспільства. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. 2014. T. 16. S. 463–471. 8. Горбова Н. Правова культура особистості: до постановки питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 14, т. 1. С. 25–26. 9. Коваленко Н. Ю. Сутність взаємозв'язку правової культури та правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, т. 1. С. 15–18. 10. Nelson M. F., James M. S. L., Miles A., Morrell D. L., Sledge S. Academic Integrity of Millennials. *The Impact of Religion and Spirituality, Ethics & Behavior*. 2017. Vol. 27, Iss. 5. Pp. 385–400. DOI: <https://doi.org/10.1080/10508422.2016.1158653>. 11. Ahmed K. Academic integrity: Challenges and strategies for Asia and the Middle East. *Accountability in Research*. 2020. Vol. 27, Iss. 5. Pp. 256–270. DOI: <https://doi.org/10.1080/08989621.2019.1646646>. 12. Chen S., Macfarlane B. Academic Integrity in China // *Handbook of Academic Integrity* / ed. by T. Bretag. Singapore : Springer, 2015. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-287-079-7_32-1. 13. Fida R., Tramontano C., Paciello M., Ghezzi V., Barbaranelli C. Understanding the interplay among regulatory self-efficacy, moral disengagement, and academic cheating behaviour during vocational education: A three-wave study. *Journal of Business Ethics*. 2018. Vol. 153, No. 3. Pp. 725–740. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3373-6>.

Надійшла до редколегії 11.08.2022

Прийнята до опублікування 20.08.2022

Duliba Ye. V., Avramova O. Ye., Kulish A. M., Myrhorod-Karpova V. V.
Rule of law, legal culture, education and academic integrity

Comparing the 2021 Rule of Law Index, 2021 Legatum Prosperity Index, 2021 Education Rankings by Country, 2021 Times Higher Education, 2021 QS World University Rankings has demonstrated that there is a clear correlation between adherence to the rule of law in the state and the legal culture, education and academic integrity. It is proved that the higher the level of adherence to the rule of law, the higher is the level of legal culture and, accordingly, the level of quality of education and observance of academic integrity.

The issues of academic integrity are issues of each country, but the factors influencing academic integrity differ significantly between countries, between different regions, and depending on cultural values. Cultural differences also affect the perception of academic integrity in the world.

It is noted that there are several problems with observance of the academic integrity in Ukraine. The attitude to the issues of academic integrity in Ukraine directly depends on the ethical principles and values in society and legal culture.

It is concluded that the implementation of academic integrity values requires changes in the system of education and scientific activity in Ukraine. The academic community must be a true advocate of academic integrity and actively strive for its implementation in the everyday institutional life of its members. Universities, faculties and teachers have a significant role to play in communication, strengthening and securing values of academic integrity and policy of the educational institution, academic culture and legal culture in general.

Today it is important for Ukrainian institutions not only to create policies, procedures and rules in the field of academic integrity but also to introduce them into the everyday life of the such institution, to constantly improve them, to form academic culture, legal culture and respect for the rule of law.

Key words: rule of law, legal culture, education, academic integrity.

Віктор Вікторович Лазарев,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,

e-mail: judge2101@gmail.com

**МОВА ПРАВА ЯК УНІКАЛЬНИЙ НАПРЯМ ЛЮДСЬКОЇ
КОМУНІКАЦІЇ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ
РОЗДУМИ)**

Статтю присвячено дослідженню особливостей мови права як особливого напрямку людської комунікації. Зауважено, що в сучасному світі зв'язок між правом і мовою виявляється на достатньо глибокому рівні та є достатньо складним і фундаментальним вираженням їх взаємодії. Зазначено, що мова права здебільшого пересіченими громадянами та суспільством у цілому сприймається децю специфічно, оскільки виглядає спеціалізованою, піднесеною і технічною, особливо її письмова форма. Наголошено на сучасних підходах і закликах щодо спрощення мови права та наближення її розуміння для кожної особи. Також порушено питання стосовно гендерної рівності під час використання мови права в сучасному світі.

Ключові слова: право, мова, мова права, формальна визначеність, інтерпретація, юридична лінгвістика, лексика.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

«Законодавство спирається на мову. Водночас мова виступає практичним втіленням слів, з яких вона побудована» [1], – саме так зазначав німецький філософ Л. Вітгенштейн в одному зі своїх найбільш відомих філософських трактатів «Філософські дослідження». Слід повністю погодитися з означеним твердженням, оскільки коли правники опрацьовують будь-який текст, зокрема текст закону або іншого нормативно-правового акта, вони використовують текст як підказку стосовно контекстуалізації. Методи інтерпретації, які використовують правники, є якісними та заснованими на інтроспективному дослідженні їх конкретних знань про право. Зважаючи на ту обставину, що кількість юридичних текстів збільшується щодня, постає нагальне питання про те, яким чином можна виокремити «найбільш актуальні» юридичні тексти на відміну, наприклад, від найбільш цитованих. Також нагальним питанням є дотримання правил формальної визначеності при складанні юридичних текстів [2], що

дозволить належним чином зрозуміти їх сутність і чітко сприйняти як керівництво до дії.

При роботі зі значним масивом правничих текстів слід обов'язково зважати на те, що між мовою та правом існує симбіотичний зв'язок, тому що формулювання та розуміння права можливі лише через процес мови. Правова комунікація ґрунтується на інструментальності мови [2]. Ця яскрава концепція допомагає зрозуміти теорію М. Галдіа, відповідно до якої мова є передумовою створення та винятковою сутністю закону [3]. Примат мови в процесі розробки нормативно-правових актів і комунікації свідчить про те, що громадяни будь-якої країни, яка визнає примат права, мають зважати на чинне законодавство. З іншого боку, зважаючи на твердження Д. Крістала, Д. Дейві [4], Д. Мелінкова [5], К. Вільямса [6–8], доходимо висновків, що наразі в суспільстві виникає величезна комунікаційна прірва між правниками та звичайними громадянами, коли справа стосується юридичної комунікації. Саме тому перед нами постає завдання комплексно дослідити правничу мову і виявити її особливості. Це, на нашу думку, дозволить налагодити належний комунікаційний зв'язок між правниками та пересічними громадянами.

Стан дослідження проблеми

Питання комунікації у праві завжди перебували в полі зору як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Зважаючи на проголошений у нашій державі шлях на вдосконалення вітчизняної юридичної практики і приведення її до світових стандартів, вбачається за необхідне проаналізувати закордонний досвід стосовно юридичної комунікації. Означене питання у своїх доробках розглядали низка провідних дослідників. Зокрема, Г. Маутнер [9] досліджує лінгвістичні особливості мови, проводить аналіз взаємодії мови та права; Х. Хаманн і Ф. Фогель [10], розглядаючи мову права, звернули увагу на особливості юридичної лінгвістики, яка застосовується при обробці даних за допомогою комп'ютерної техніки; К. Намакула [11] дослідила роль лінгвістики для реалізації принципу справедливості у кримінальному процесі; Дж. Гіббонс [12] розглянув і виокремив фактори, які призводять до того, що мова права різниться з повсякденною розмовною мовою; К. Хафнер [13] обґрунтував необхідність мовних навичок правників для покращення комунікативних потреб юристів. Критично опрацьовуючи перелічені вище напрацювання та інші здобутки закордонних дослідників, можемо виокремити позитивні моменти й інтегрувати передовий закордонний досвід у вітчизняну політико-правову практику.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення особливостей комунікації в юридичній сфері та визначення її особливостей у країнах Західної Європи.

З урахуванням мети роботи було поставлено такі *завдання*: 1) визначити основні підходи, які сьогодні використовуються в юридичній комунікації країн Західної Європи; 2) визначити місце мови права у процесі створення нормативно-правових актів; 3) окреслити підходи до розуміння категорії «мова права».

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні закордонних напрацювань у напрямі здійснення комунікації в юридичній сфері.

Виклад основного матеріалу

Із дослідження взаємозв'язку лінгвістики та юриспруденції випливає цілком закономірний висновок, що це два різні наукові напрями. Водночас їх більш детальне дослідження дозволяє звернути увагу на ту обставину, що і лінгвістика, і юриспруденція працюють з мовою. Їх відмінність полягає лише у відповідній направленості: лінгвісти досліджують мову заради вдосконалення безпосередньо мови, тобто для покращення описової частини текстів і моделювання нових мовних правил; натомість правники використовують мову для ведення діалогу про норми права, спираючись на нормативно-правові акти [14, с. 14]. Отже, зазначимо, що зв'язок між правом і мовою насправді виявляється на достатньо глибокому рівні та є достатньо складним і фундаментальним вираженням їх взаємодії.

Мова права як мова професійного спілкування відрізняється від мови, що застосовується у повсякденному житті [15; 16]. Саме тому деякі критики скаржаться на те, що пересічним громадянам незрозуміла мова права. Вони аргументують свою точку зору тим, що сутність законодавства має розуміти кожен [17; 18; 19; 20], але не зважають на особливу роль мови права у повсякденному житті і його роль у регулюванні суспільних відносин.

Правові норми не є абстракціями в метафізичній сфері. Вони підпорядковуються волі окремих суб'єктів, які їх приймають або здійснюють реалізацію норм права. Величезну роль відіграє належна обробка текстів нормативно-правових актів, оскільки норми права мають належним чином «виконуватися» конкретними особами і підлягати однакової інтерпретації з боку різних суб'єктів. Звідси випливає, що правові норми виступають складними пізнавальними категоріями, а не просто знаходяться в середині закону або іншого нормативно-правового акта. Юристи активно створюють норми, контекстуалізуючи слова з відповідними лексичними одиницями, фразами й уривками, щоб зробити їх значущими [21; 22, с. 131]. Продовжуючи це твердження, слід погодитися з думкою В. Фрідмана, що своїми діями юристи приписують юридичну норму тексту [23].

Юридична мова пересічними громадянами та суспільством у цілому здебільшого сприймається дещо специфічно, оскільки виглядає

спеціалізованою, піднесеною і технічною, особливо її письмова форма. Це, зокрема, відбувається через те, що для написання юридичного тексту використовуються конструкції, які містять юридичну термінологію, спеціалізовані юридичні обороти, юридичну лексику, що призводить до того, що мова права стає незрозумілою для осіб, які не є юристами [23].

В юридичній літературі дослідники використовують різні позначення мови права, щоб наголосити на особливості її природи. Зокрема, Х. Маттіла [24] позначає її як «технолект»; С. Вотерс [25] – як «соціальний статус», П. Гудріч [26] – як «монолітний об'єкт», Д. Мелінов [5] порівнює мову права з «професійною монополією». Розглядаючи багатоманітність підходів до позначення мови права, слід погодитися з тезою Р. Голдфарба, що мова права має досліджуватися за різними критеріями, оскільки вона відповідає професії, яка тісно пов'язана зі спілкуванням [27, с. 180]. Це висловлювання ще раз підтверджує точку зору, що юридична комунікація має виняткове значення для юридичного співтовариства і є незрозумілою для всіх інших.

У тому ж ключі С. Гозд-Рошковський [28] описував юридичну мову як підмову через її нетрадиційні конструкції, які зазвичай характеризуються появою нестандартних граматичних правил і незвичайно частою появою граматичних елементів. Крім того, автори досліджень з юридичної лінгвістики стверджували, що юридичній мові притаманна заплутана природа, яка відрізняє її від традиційної лінгвістики. Це простежується через використання в ній архаїчних слів, пасивних конструкцій, специфічних зворотів, надлишкових фраз тощо, що змушує пересічних користувачів мови сприймати право як специфічну конструкцію, якою можуть користуватися лише досвідчені правники і вчені-юристи [23]. Можемо стверджувати, що мова права є частиною спеціалізованих мов із притаманними їм лінгвістичними моделями, які суттєво відрізняються від повсякденної мови спілкування.

Взаємозв'язок між правом і мовою як на систематичному, так і на прагматичному рівнях є основою юридичної лінгвістики. Цей напрям достатньо недавно почав отримувати інституційну підтримку від Міжнародної асоціації мови та права (*International Language and Law Association*). Деякі члени цієї асоціації є спеціалістами як у лінгвістиці, так і у праві, досліджують питання того, як мова конститує право в законодавстві, судочинстві, адмініструванні та юриспруденції. Певні теми включають у себе історію та варіації лексики, тексту і жанру права, право як структуру мультимодальних знаків та мережу текстів, методи юридичної інтерпретації, теорії імпліцитного мовлення в юридичній практиці, дискурс у судах, покращення зрозумілості юридичних текстів, методи та мову вирішення конфліктів (наприклад, медіація або арбітраж) та лінгвістичні права людини.

Юридична лінгвістика перетинається з конкуруючим виразом «судова лінгвістика», особливо в англосаксонському дослідницькому контексті. У німецькомовних країнах судові лінгвісти (*Forensische Linguisten*) аналізують використання повсякденних мовних різновидів для інформування судових (переважно кримінальних) процесів і поліцейської діяльності, часто як свідків-експертів, наприклад, для ідентифікації або порівняння авторів. Незважаючи на те, що обидва дослідницькі напрями можуть і повинні отримувати користь один від одного, ми вважаємо за краще розрізняти їх аналітично і виключити судову лінгвістику в цьому вузькому розумінні [2].

Також варто зауважити, що в сучасному світі набуває подальшого розвитку позиція за спрощення мови права і надання цій категорії виняткової зрозумілості. Зокрема, Д. Мелінков [5], виступаючи проти «складності і незрозумілості» мови права, характеризує її як певний засіб комунікації, який характеризується «пишномовністю і багатослівністю», що, з його точки зору, ускладнює її розуміння пересічним громадянином і не надає йому змогу в повному обсязі ознайомитися з нормативними документами і судовими рішеннями.

К. Вільямс [7; 8], підтримуючи думку Д. Мелінкова, закликав до перегляду підходів до використання юридичної мови з метою залучення ширшого кола громадян до її адаптації до звичайних мовних правил, які будуть мати на меті спрощення мови права та наближення її розуміння для кожної особи. Крім того, агітація за простотою юридичної мови спрямована на сприяння судовим процесам і зменшення кількості випадків наклепу та образи, які зазвичай пов'язують із неправильним тлумаченням закону внаслідок складності юридичної мови та неправильним її розумінням переважною частиною населення.

Супротивники застосування спеціальних засобів комунікації під час розгляду юридичних справ та підготовки нормативно-правових актів як аргумент проти юридичної мови наводять її тенденцію до чоловічого шовінізму, особливо в мовних конструкціях. Гендерно нейтральне написання здається далеким від юридичної мови, що пояснює випадки сексистських і патріархальних конструкцій сучасної правничої мови. Ч. Езефіка та Н. Осакве [29] зазначають, що існує широке використання родового іменника чоловічого роду та займенника на позначення «він» як для чоловічої, так і для жіночої статей, що все ще пояснює залежність закону від старої форми.

Аналізуючи підходи до розуміння мови права у країнах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки у розрізі підходів до гарантування гендерної рівності, маємо зазначити, що, крім виняткового чоловічого займенника «він», який використовується для позначення обох статей, до жінок-суддів, які очолюють суд, звертаються як до

«вченого». Більше того, коли не використовуються терміни «позивач», «обвинувачений» тощо, для їхнього позначення використовується чоловічий займенник «він», незважаючи на їхню стать. Це ще більше підтверджує думку про те, що правова система є патріархальною та антижіночою, незважаючи на її складну та запутану письмову комунікацію [23].

Такими виглядають сучасні підходи до розуміння мови права у провідних країнах заходу. Зважаючи на курс України на вдосконалення вітчизняного законодавства і наближення його до передових світових стандартів, маємо залучити передовий досвід у розвитку мови права та інтегрувати його у вітчизняну правову систему.

Висновки

Мова права потребує подальших досліджень в аспекті вдосконалення не лише юридичної, а й людської комунікації. Це пояснюється тим, що мова права дійсно є складною і виглядає надмірно казуїстичною. Водночас слід зважати і на те, що поява нових нормативно-правових актів тягне за собою численні коментарі правознавців-науковців і практиків. У цих коментарях дослідники не лише роз'яснюють сутність нормативно-правового акта, а й звертають увагу на термінологію, яка використовується в цьому акті. Дослідники пояснюють, що мав на увазі законодавець, закріплюючи в окремих юридичних нормах ті чи інші права та обов'язки суб'єктів правовідносин, і як слід інтерпретувати дію нового припису в часі, просторі або відносно до певних осіб. Проте в закордонній політико-правовій думці все більшої сили набуває твердження, що якщо метою закону дійсно є необмежений доступ громадян до їхніх конституційних прав на інформацію та неприпинення жодної статі, то спрощення юридичної комунікації і гендерно нейтральне письмо мало б виступати його головною метою.

Правовий текст може бути інтерпретований як комунікативно-пізнавальна одиниця, без якої право існувати не може. Право в цьому аспекті постає як порядок комунікативних відносин, що виникають на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових текстів, що мають як вербальний, так і невербальний характер. Правовий текст створюється за допомогою специфічних мовних засобів, тому необхідно спочатку розібратися, що таке мова права.

У науковій юридичній літературі мова права або юридична мова переважно розуміється як певний набір специфічних засобів, призначених для об'єктивації того чи іншого юридичного змісту. В юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння категорії «мова права». Кожен дослідник наповнює це поняття власним змістом. Одні вважають, що мова права – це, перш за все, мова закону,

інші – що «мова права виражає думку законодавця»; хтось доводить, що мова права (або мова законодавства) несе на собі відбиток природного для кожної людини мовлення і водночас є «специфічною за будовою і виступає ніби проміжною ланкою між науковим викладом правових питань і популярними текстами на правові теми».

Список бібліографічних посилань: 1. Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Tagebücher 1914–1916. Philosophische Untersuchungen. 15th ed. / ed. J. Schulte. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2003. 620 p. 2. Vogel F., Hamann H., Gauer I. Computer-Assisted Legal Linguistics: Corpus Analysis as a New Tool for Legal Studies. *Law & Social Inquiry*. 2018. No. 43 (4). Pp. 1340–1363. DOI: <https://doi.org/10.1111/lsi.12305>. 3. Galdia M. *Legal Linguistics : monograph*. Frankfurt am Main, 2009. 436 p. 4. Crystal D., Davy D. *Investigating English style*. Berlin : Longman, 1969. 278 p. 5. Mellinkoff D. *The Language of the Law*. Missouri : Little Brown & Co.'s, 1963. 526 p. 6. Williams C. *Traditions and change in legal English*. Bern : Peter Lang, 2005. 216 p. 7. Williams C. *Legal English and plain language: an update*. *ESP Across Cultures*. 2011. No. 11. Pp. 139–151. 8. Williams C. *Changing with the times: the evolution of plain language in the legal sphere*. *Alicante Journal of English Studies*. 2015. No. 28. Pp. 183–200. 9. Mautner G. *Language, space and the law: a study of directive signs*. *International Journal of Speech, Language and the Law*. 2012. Vol. 19, No. 2. Pp. 189–217. DOI: <https://doi.org/10.1558/ijssl.v19i2.189>. 10. Hamann H., Vogel A. *Evidence-Based Jurisprudence Meets Legal Linguistics – Unlikely Blends Made in Germany*. *BYU Law Review*. 2017. Iss. 6. Pp. 1473–1502. URL: <https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol2017/iss6/8/> (дата звернення: 12.08.2022). 11. Namakula C. S. *Language rights in the minimum guarantees of fair criminal trial*. *International Journal of Speech, Language and the Law*. 2012. Vol. 19, Iss. 1. Pp. 73–93. DOI: <https://doi.org/10.1558/IJSSL.V19I1.73>. 12. Gibbons J. *Language in legal contexts: The “why” question*. *International Journal of Speech, Language and the Law*. 2013. Vol. 2, No. 1. Pp. 39–41. DOI: <https://doi.org/10.1558/ijssl.v2i1.39>. 13. Hafner C. A. *Designing, Implementing, and Evaluating an Online Resource for Professional Legal Communication Skills*. *International Journal of Speech, Language and the Law*. 2009. Vol. 16, No. 2. Pp. 299–302. DOI: <https://doi.org/10.1558/ijssl.v16i2.299>. 14. Dietrich B. *Textinterpretation: Sprachtheoretische Grundlagen einer Explikativen Semantik*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1992. 176 p. 15. Bernd J. *Die neuere Fachsprache der juristischen Wissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung von Verfassungsrecht und Rechtsmethodik // Fachsprachen* / Hgg.: L. Hoffmann, H. Kalverkämper, H. E. Wiegand. Berlin ; New York, 1998. S. 1286–1295. 16. Tiersma P. *Legal Language*. Chicago : University of Chicago Press, 1999. 328 p. 17. Adler M. *The Plain Language Movement*. *Oxford Handbook of Language and Law*. 2012. No. 40. Pp. 67–83. 18. April E. *The Law of the Word:*

Dictionary Shopping in the Supreme Court. *Arizona State Law Journal*. 1998. No. 30. Pp. 275–336. **19.** Balkin J., Levinson S. How to Win Cites and Influence People. *Chicago-Kent Law Review*. 1996. No. 71. Pp. 843–869. **20.** Austin A. The Reliability of Citation Counts in Judgments on Promotion, Tenure and Status. *Arizona Law Review*. 1993. No. 35. Pp. 829–840. **21.** Hörmann H. Der Vorgang des Verstehens. *Sprache und Verstehen*. 1980. Nr. 130. S. 17–29. **22.** Gumperz J. *Discourse Strategies*. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. 197 p. **23.** Sanni O. A review of legal language: A new direction for legal communication. *Academia Letters*. 2022. Iss. 16. DOI: <https://doi.org/10.20935/AL5746>. **24.** Mattila H. E. S. *Comparative legal linguistics*. Hampshire, 2006. 315 p. **25.** Waters S. Legal English: One register or several genres? *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*. 1997. No. 75 (3). Pp. 805–820. **26.** Goodrich P. Law and language: an historical and critical introduction. *Journal of Law and Society*. 1984. Vol. 11, No. 2. Pp. 173–206. **27.** Mellinkoff R. L. The Language of the Law. *Michigan Law Review*. 1964. No. 63. Pp. 180–186. **28.** Gozdz-Roszkowski S. Legal language // Wiley Online Library : сайт. 05.11.2012. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781405198431.wbeal0678> (дата звернення: 12.08.2022). **29.** Ezeifeke C. R., Osakwe N. N. Gender representation in the 1999 Nigerian constitution: A critical discourse analysis for socio-political equity. *Discourse & Society*. 2013. Vol. 24, Iss. 6. Pp. 687–700. DOI: <https://doi.org/10.1177/0957926513486221>.

Надійшла до редакції 16.08.2022

Прийнята до опублікування 26.08.2022

Lazariev V. V. The language of law as a unique direction of human communication (theoretical legal and philosophical reflections)

The article is devoted to the study of the peculiarities of the language of law as a special direction of human communication. It has been noted that in the modern world, the connection between law and language appears at a sufficiently deep level and is a sufficiently complex and fundamental expression of their interaction. The research draws attention to the similarities and differences inherent in linguistics and jurisprudence.

Attention has been focused on the fact that legal language is usually perceived somewhat specifically by ordinary citizens and society as a whole, as it looks specialized, elevated and technical, especially its written form. This is, in particular, due to the fact that constructions containing legal terminology, specialized legal terms, legal vocabulary are used to write a legal text, which leads to the fact that the language of law becomes incomprehensible to non-lawyers. Attention has been drawn to the peculiarities of the use of legal linguistics in the Anglo-Saxon law systems and in German-speaking countries.

The approaches of researchers advocating for the simplification of the language of law have been considered, since, in their opinion, the language of law as a certain means of communication is characterized by “grandiloquence and verbosity”, which makes it difficult for the

average citizen to understand it and does not allow them to fully familiarize themselves with normative documents and court decisions.

The study also has raised the issue of gender equality when using the language of law in the modern world. Attention has been drawn to the fact that in foreign political and legal opinion, the statement is gaining more and more strength that if the goal of the law is really unlimited access of citizens to their constitutional rights to information and non-degradation of any gender, then the simplification of legal communication and gender-neutral writing should be its main goal.

Key words: law, language, legal language, formal certainty, interpretation, legal linguistics, vocabulary.

УДК 340.12:004

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.03>

Емін Наджафлі,

*кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін (доцент)*

ФЕНОМЕН ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ДЕРЖАВИ ПОСТСУЧАСНОГО ТИПУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ І ДЕРЖАВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

На основі новітніх досягнень теоретико-правової науки та інших суміжних наукових дисциплін комплексно досліджено теоретико-правовий і державознавчий аспекти феномена цифрової держави як держави постсучасного типу. На підставі комплексного аналізу тенденцій розвитку інформаційного суспільства (у межах шостого технологічного укладу) обґрунтовано, що виникнення та розвиток цифрової держави пов'язані з процесами діджиталізації суспільних відносин і державного управління. Зроблено висновок, що зазначена держава онтологічно, інституційно та функціонально докорінно відрізняється від більшості існуючих сучасних держав та є своєрідним інноваційним політико-правовим прикладом для технологічного й організаційно-управлінського «наслідування» з огляду на чіткий проактивний вплив на формування інформаційного суспільства з інноваційним типом економічного розвитку.

Ключові слова: діджиталізація, інформаційне суспільство, цифрова держава, електронне врядування, електронна демократія, шостий технологічний уклад.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Відомо, що останні десятиліття людська цивілізація існує в умовах інформаційного суспільства, тобто суспільства, в якому інформація, знання є безпосередньою продуктивною силою, стратегічним ресурсом суспільства, основною його економічною цінністю, а його розвиток відзначається різким підвищенням темпів, глобалізаційними процесами, принциповим ускладненням багатьох соціальних і правових явищ і прискоренням відповідних процесів [1, с. 250]. У контексті цього тренду змін на межі ХХ–ХХІ ст. і світ загалом, і Україну охопило глобальне явище цифровізації або діджиталізації, що чітко простежується як у приватній, так і в публічній сферах [2, с. 7].

Діджиталізація (цифровізація) здебільшого інтерпретується переважно в «економікоцентричному» вимірі, як «соціально-економічна трансформація, що є наслідком масового впровадження та засвоєння цифрових технологій (технологій створення, обробки, обміну та передачі інформації)» [3, с. 250]. Проте цифровізацію (діджиталізацію) в ширшому сенсі прийнято розглядати «як процес упровадження

цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави. Внаслідок цього цифрове врядування буде сприйматися як цифрова реалізація публічної влади (цифрова форма публічного врядування), яка стане етапом еволюційного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів публічної влади» [4]. Вочевидь така інтерпретація більшою мірою є адекватною реаліям за масштабами охоплення «цифрової» реальності, соціоцентричною та враховує, зокрема, державно-владні аспекти такої реальності.

Стрімкі зміни, що відбуваються в соціально-економічному базисі різних суспільств сучасного світу, неодмінно позначаються на інституційній та функціональній спроможності державних організацій, у межах яких існують і розвиваються відповідні соціально-економічні системи. Цілком очевидно, що, враховуючи надглибокі зміни технологічного укладу та системну пов'язаність із виробничими технологіями технологій і механізмів самого державного управління, цифровізацію слід розглядати й у державно-правовому вимірі.

Дещо спрощуючи діалектику взаємодії цифровізації як об'єктивного соціально-економічного процесу із державою, можна умовно виокремити два етапи такої взаємодії. Зокрема, якщо на першому етапі державні інститути та держава в цілому зазнає впливу процесів цифровізації, то надалі (на другому етапі) вона сама виступає їх проактивним суб'єктом, ініціатором і рушійною силою широкого впровадження засад цифровізації в різних сегментах суспільного життя. Тому в межах другого етапу взаємодії цифровізації з державою виникає феномен, який отримує в науці назву цифрової (електронної) держави, що позначає якісне перетворення держави, системи державного управління і взаємодії держави та її інститутів із суспільством на цифрових технологічних засадах.

Отже, у контексті загальноправового і теоретико-державознавчого підходів постає комплекс взаємопов'язаних питань, відповіді на які мають дати змогу з'ясувати, що насправді являє собою цифрова (електронна) держава, зокрема: чи є вона новим типом держави (державного розвитку); чи вписується (і наскільки) в парадигму сучасних демократичних правових соціальних держав, що конституційовані в основних законах багатьох розвинутих країн; як означена держава співвідноситься з актуальними трендами суспільного розвитку, зокрема з розвитком позитивного права та прав людини; які конструктивні та деструктивні наслідки має для людської суб'єктності цифровізація держави (наприклад, у розрізі дилеми «електронна демократія/цифрова диктатура») [5, с. 20]. Без відповідей на ці фундаментальні питання неможливо з'ясувати, які власні державотворчі та спеціально юридичні проблеми має вирішувати українська

держава, що зазнає цифровізації в умовах проведення правової реформи.

Стан дослідження проблеми

Науково-теоретичним і світоглядним підґрунтям дослідження цифрової держави як держави постсучасного типу у правовій науці є концепції суспільства постсучасної доби, репрезентовані в роботах філософів і соціологів-постмодерністів Р. Барта, Ж. Батая, М. Бланшо, Ж. Бодрійяра, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ф. Джеймсона, С. Жіжека, У. Еко, Ю. Крістєвої, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко та ін.

Опрацювання проблем цифрової держави в юриспруденції розпочалося в 1990-х рр. [6, с. 43]. Пріоритет у наукових розробках цього феномена належить американським і західноєвропейським ученим. Так, американські дослідники Д. Вест, У. Гібсон, М. Марголіс, Дж. Тейлор, Дж. Фаунтайн, К. Хакер, Б. Шнейдерман стали аналізувати цифрову державу крізь призму функціонування електронного уряду й системи електронного урядування, впливу ІТ-технологій на державу, впровадження елементів електронної демократії в управлінські процеси, трансформації теорії і практики федералізму в умовах електронного урядування, проблем забезпечення цифрових прав людини у цифровій державі тощо. Натомість у роботах європейських авторів (А. Гарапона, Д. Голмса, В. Даттона, В. Кутракоу, М. Ліпса, Б. Лоадера, Дж. Морісона, Б. Хага, М. Хагена та ін.) розглядаються переважно загальноєвропейські тенденції розвитку цифрової держави, аналізуються правові акти Європейського Союзу та специфіка міжнародного співробітництва в галузі впровадження електронного врядування, методи державного управління із застосування ІТ-технологій, висвітлюються перспективи впровадження цифрової демократії, опрацьовуються різноманітні стратегії розвитку цифрової держави на майбутнє. У роботах пострадянських учених-юристів (А. Ібрагімової, С. Адіходжаєвої, Р. Азізова, І. Бачіло, І. Богдановської, М. Данилова, К. Іншакової, Т. Касімова, Н. Ковальнової, Д. Кононенка, Р. Логуа, І. Понкіна, Ю. Просвірніна, Н. Телешіної, В. Туровця, К. Черкасова, А. Шафалович та ін.) досліджуються як загальнотеоретичні аспекти онтології цифрової держави (передумови її формування, форма і зміст, ключові формально юридичні критерії та питання типологічної належності тощо), елементи зарубіжного досвіду впровадження концепцій електронного врядування та електронної демократії, так і прикладні питання формування цифрової держави та її інститутів, а також нормативно-правового забезпечення цих процесів в актуальних умовах конкретних пострадянських країн.

У свою чергу, феномен цифрової держави як держави постсучасного типу порівняно слабо досліджений у вітчизняній теоретико-правовій науці. З-поміж українських дослідників-правознавців, які

зосередили свою увагу на окремих аспектах дослідження згаданого політико-правового феномена, можна назвати Е. Аблякімова, О. Бакумова, О. Берназюка, О. Бринцева, О. Бухтатого, О. Дніпрова, Д. Дубінка, І. Завальнюка, О. Золотар, А. Ємельянову, М. Ільницького, І. Камінську, Н. Каменську, О. Копиленка, О. Клименко, Н. Кушакову-Костицьку, І. Куян, Н. Литвина, В. Марченка, В. Мильцеву, І. Мукомелу, О. Негрич, О. Романчук, А. Сердюк, І. Тищенко, О. Циганова та ін. Проте вони зосереджувалися на окремих аспектах (сторонах, сферах) функціонування цифрової держави та відповідно проводили свій аналіз у межах галузевих правових наук, здебільшого адміністративного, інформаційного, судовоуправлінського (судового) та конституційного права. Такий дещо звужений підхід, властивий вітчизняній (переважно галузевій) правовій науці, звісно, не дав змоги повною мірою охопити і висвітлити ключові характеристики цифрової держави як необхідної основи для функціонування та розвитку згаданих інститутів, системно й вичерпно, зокрема на загальнотеоретичному рівні.

Отже, узагальнений аналіз наукових досліджень у сфері теоретико-правового дослідження феномена цифрової держави як держави постсучасного типу свідчить, що означена проблематика не отримала свого послідовного та завершеного розкриття на рівні вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції попри нагальну потребу її опрацювання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є всебічне з'ясування і теоретико-правова експлікація специфіки феномена цифрової держави як держави постсучасного типу в контексті типологічного дискурсу осмислення закономірностей державорозвитку, опрацьованих у межах вітчизняної теоретико-правової та державознавчої наук. *Завданнями* дослідження є аналіз напрацювань представників зарубіжної правової науки та практичних досягнень у напрямі реального «конструювання» інститутів цифрової держави та перших результатів їх функціонування в Україні, що вже доступні для наукового аналізу; узагальнення та прогнозування шляхів оптимізації цих інститутів, зокрема вдосконалення їх нормативно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Дедалі активніше вчені починають послуговуватися терміном «цифрова (електронна) держава». І хоча остаточне утвердження такої форми держави фахівці здебільшого відносять до недалекого майбутнього, її наукове осмислення триває доволі активно в межах політології, соціології, науки державного управління, а також у галузевих правових наук (конституційного, адміністративного, інформаційного та судового права), що опановують це поняття в єдиному дискурсі з

термінами «електронне врядування», «електронний уряд», «електронне управління», «сервісна держава» тощо. У порівнянні з цими науками, в загальнотеоретичній юриспруденції таке вживання, принаймні в Україні, є доволі рідкісним та обережним. Однак попри широкий вжиток в інших суспільних науках його розуміння є далеким від однозначності й вичерпності. Беручи ці обставини до уваги, вважаємо, що для його коректного застосування в межах загальнотеоретичної юриспруденції слід спершу уточнити основні характеристики цього феномена, виходячи з наявних у науці дефініцій цифрової держави. З огляду на розмаїття наукових підходів ми пропонуємо вдаватися до наукової класифікації відповідних концепцій, у межах яких спершу узагальнено й комплексно проаналізуємо відповідні дефініції, а потім спробуємо обґрунтувати власний, авторський підхід до оптимального окреслення основних рис досліджуваного феномена.

Так, А. Сморгунів пропонує розмежовувати помірковані та радикальні підходи до інтерпретації цифрової держави: перші акцентують увагу на вдосконаленні державного управління завдяки застосуванню інформаційних технологій, водночас другі ключовими вважають не характер внутрішньорганізаційних відносин усередині державного апарату, як трансформацію відносин держав із суспільством [7, с. 303]. Натомість, на думку дослідниць М. Васькової та С. Тихонової, всі концепції цифрової держави можна узагальнити в межах трьох основних підходів: інституціонального, системного й організаційного. Відповідно до першого ця держава розглядається як особлива система інститутів, що має правову основу їх формування та функціонування; відповідно до другого – як система державних органів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері інформатизації; відповідно до третього – як така організація державної влади, що ґрунтується на використанні інформаційно-комунікативних технологій [8, с. 12; 9, с. 278]. Проте означена інтерпретація наукових концепцій цифрової держави страждає, на наш погляд, на надмірну абстрактність і не дає змогу з'ясувати якісні відмінності цифрової держави в усіх трьох окреслених підходах. Критерій застосування інформаційно-комунікативних технологій може розглядатись як самостійний критерій подальшого структурування наукових підходів до осмислення сутності цифрової держави, виходячи з глибини застосування таких технологій і соціальних наслідків їх застосування для держави, суспільства та індивіда. З огляду на це ми пропонуємо власну класифікацію відповідних дослідницьких підходів, які більш глибоко та, на наш погляд, послідовно осмислюють феномен цифрової держави в теоретико-правовому та державознавчому розрізах.

Так, згідно з першою концепцією, яку ми умовно позначаємо як технологічно-адаптивну, цифрова держава постає як засіб використання

інформаційно-комунікаційних технологій задля активізації діяльності органів державної влади [10, с. 82; 11]. Згідно з таким підходом цифрова держава постає як ординарне використання в державному управлінні засобів і ресурсів згаданих технологій задля полегшення повсякденної управлінської діяльності держави¹.

Відповідно до другої концепції, яку ми умовно позначимо як сервісно-орієнтовану, цифрова держава інтерпретується як різновид сервісної держави, в якій всі державні послуги надаються в електронному вигляді, що здешевлює послуги, спрощує процес їх надання та призводить до певної дебюрократизації державного управління [12, р. 53; 13, р. 5; 14, р. 105; 15, с. 82].

Згідно з третьою концепцією, яку ми умовно назвемо структуротвірною, цифрова держава постає як якісно нова структура управління, що дозволяє громадянам та державним органам реагувати на потреби інформаційного суспільства шляхом стратегічного використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечуючи ефективність, прозорість і розвиток в електронному середовищі [16, с. 34].

Згідно з четвертою концепцією, яку можна назвати концепцією електронної демократії (Р. Азізов, П. Ніксон, В. Кутракоу, Р. Раваль, Б. Хаг, Б. Лоадер, К. Хакер, Я. ван Дайк та ін.), цифрова держава постає як новий етап у розвитку демократичної форми організації державної влади, переважно електронними засобами: автоматизація адміністративних процедур призводить до впровадження демократичних механізмів участі в управлінні державною; інтернет розглядається як засіб модернізації апарату держави та демократизації відносин між ним та громадянами [17, р. 85]; інформаційні системи дозволяють громадянам швидше й ефективніше доводити свою думку з різних питань до держави [18, р. 42].

Звичайно, вище ми виокремили певні узагальнені «чисті» типи наукових підходів до узагальнення ключових ознак і рис цифрової держави.

Окремо слід згадати інтерпретації цифрової держави, нормативно закріплені на офіційному рівні. Так, упровадження цифрової держави перебуває на порядку денному низки міжнародних організацій, таких як ООН, ОЕСР і ЄС. Отже, згідно з визначенням ООН цифрова держава – це використання державою інформаційно-комунікаційних систем для надання інформації та послуг громадянам².

---

¹ Global E-government Readiness Report 2004. Towards Access for Opportunity // United Nations. Digital Library : сайт. URL: <https://desapublications.un.org/file/785/download> (дата звернення: 11.08.2022).

² e-Government // The World Bank : сайт. 19.05.2015. URL: <https://www.>

Згідно з позицією ОЕСР цифрова держава – це використання державою інформаційно-комунікаційних систем як засобу досягнення кращого урядування. ЄС дотримується ширшого розуміння цифрової держави як використання інформаційно-комунікаційних систем з узгодженням з організаційними змінами і новими навичками в державному управлінні з метою подальшого вдосконалення державних послуг і демократії та посилення підтримки державної політики [19]. Так само і у тлумаченні фахівців Світового банку цифрова держава постає в ширшому контексті, являючи собою «використання державними органами інформаційних технологій, які можуть трансформувати їх взаємовідносини з громадянами, комерційними організаціями та іншими державними органами для різних цілей, враховуючи надання державних послуг, поліпшення взаємовідносин із бізнесом, наділення громадян більшими можливостями впливати на владу через доступ до інформації, а також економніше державне управління» [20]. Як видно, в усіх позиціях цих міжнародних організацій основою для виокремлення цифрової держави є суто телеологічний аспект – чітка орієнтація на зміну в цій державі цілей її функціонування (надання інформації та послуг громадянам, досягнення кращого урядування, подальше вдосконалення державних послуг і демократії та посилення підтримки державної політики, наділення громадян більшими можливостями впливати на владу через доступ до інформації, економніше державне управління тощо).

Як випливає з аналізу наведених дефініцій, основна лінія їх розмежування пролягає в різному розумінні їх авторами глибини здійснюваних унаслідок цифровізації держави новацій у різних сферах суспільного життя, враховуючи державне управління та взаємовідносини держави з бізнесом і структурами громадянського суспільства. Якщо перші дві групи концепцій охоплюють здебільшого доволі поверхові зміни і стосуються винятково апарату держави, то третя, позначувана нами як структуротвірна, виявляється такою, що охоплює найістотніші та найглибші зміни, спричинювані цифровою державою, аж до безпосереднього впливу на розвиток інформаційного суспільства.

На наш погляд, вся різниця в наведених вище інтерпретаціях є нічим іншим, як відображенням у наукових підходах різних стадій або фаз розвитку самої цифрової держави. Наш підхід спирається на розуміння поступовості, поетапності й еволютивної здатності цифрової держави, а також на уявлення про неоднакову швидкість її еволюції в різних країнах, що спирається на економіко-політичні

---

worldbank.org/en/topic/digitaldevelopment/brief/e-government (дата звернення: 11.08.2022).

узагальнення стану впровадження так званого шостого технологічного укладу [21, с. 220], до становлення і розвитку якого, на наш погляд, тісно прив'язана і сама цифрова держава.

Тому погоджуючись із тим, що цифрова держава не може і не повинна інтерпретуватися в розрізі одноетапного процесу, а її еволюція натомість охоплює більше однієї стадії розвитку [22], ми вважаємо можливим розглядати в якості цифрової держави саме як держави постсучасної доби не спорадичні та безсистемні спроби застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні (що властиво першому підходу) і не державу, зосереджену на наданні громадянам послуг лише в електронній формі (що властиво другому підходу), а швидше більш розвинутий варіант держави, а саме державу, в якій унаслідок постійного та відносно тривалого застосування інформаційно-комунікаційних технологій змінилася сама природа державного управління вбік його цифровізації, спрощення і дебіюрократизації, відбулося й офіційно закріпилося на правовому рівні налагодження постійних зворотних зв'язків із населенням, що поєднується із правовою формалізацією застосування новітніх інструментів (каналів) електронної участі (електронні петиції, електронне голосування тощо) у прийнятті державних рішень [23].

Отже, зазначена держава і структурно, і функціонально має докорінно відрізнятись від більшості існуючих сучасних держав та є своєрідним інновативним політико-правовим прикладом для технологічного та організаційно-управлінського «наслідування» з огляду на чіткий проактивний вплив на формування інформаційного суспільства з інноваційним типом економічного розвитку (в межах шостого технологічного укладу).

Що стосується можливості використання як дефініції для цифрової держави концепції електронної демократії (четвертий підхід із виокремлених нами вище), то її ми вважаємо неспроможною для універсального застосування з тієї причини, що, як свідчить досвід, впровадження цифрової держави можливе за будь-якого державного режиму, як демократичного, так і недемократичного, зокрема авторитарного чи навіть тоталітарного (зокрема, і в сучасних Бахреїні, КНР та КНДР). Головне, що тут присутні дистанційні засоби комунікації влади з громадянами [24, с. 11].

Також важливим теоретико-правовим питанням є з'ясування співвідношення між цифровою державою та електронним урядуванням. Вважаємо, що так само, як державне управління не є тотожним державі, а є сукупністю всіх видів її діяльності, тобто «всіх форм реалізації державної влади в цілому» [25, с. 25], так і цифрова держава не може і не повинна сприйматись як тотожна електронному урядуванню (управлінню). Під останнім, зазвичай, «розуміється здійснення

державного управління на основі широкого застосування інформаційних технологій, системи локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує просте і прозоре функціонування та зв'язок органів державної влади з громадянами в режимі реального часу, а також комунікацію, координацію дій, співпрацю владних структур між собою для якомога якіснішого виконання завдань, які стоять перед ними» [26, с. 10]; «форма організації публічно-владної сфери, зокрема публічного управління, що здійснюється шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних технологій та сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості функціонування органів публічної влади з метою системної взаємодії міжнародних і національних інституцій, населення, суб'єктів господарювання» [27, с. 14]. Безумовно, запровадження такого врядування є вкрай складним і тривалим процесом, що потребує значних матеріальних, інтелектуальних і фінансових ресурсів, проте в умовах інформаційного суспільства, як нам здається, альтернативи такому врядуванню просто не існує.

Щодо феномена цифрової держави в контексті типології державного розвитку, то новелізація теоретичних підходів до осмислення феномена держави в умовах цифровізації ключових сторін суспільного життя під впливом шостого технологічного укладу спричиняє такий напрям досліджень, які б категоризували означені зміни в базових характеристиках держави в контексті усталеного в юридичній науці теоретичного підходу до типології держав. Вважаємо це необхідним елементом цілісного та системного доктринального супроводження конструювання цифрової держави.

Усі концепції типології держав і державорозвитку, як правило, розглядаються в розрізі виокремлення формаційних, цивілізаційних та змішаних (із поєднанням елементів формаційного і цивілізаційного підходів) підходів до осмислення типологічної сутності держави, пізнання її соціально-економічної або іншої детермінації.

На нашу думку, цифрова держава чітко корелює з уявленнями, що осмислюють ключові риси нинішньої доби як постсучасної, та з визначенням суспільства, в межах якого вона виникає та розвивається, як інформаційного. Тому вона може інтерпретуватися як тип держави, адекватний станові інформаційного суспільства, але водночас як нестала державна форма, яка і досі зазнає досить суттєвої динаміки. Однак швидкість відповідних змін у різних країнах є різною, так само, як різним є реагування правової системи кожної країни на виклики цифровізації.

При цьому об'єктивна складність конституювання чіткого переліку ключових ознак цифрової держави в контексті її типологічної належності «тут і тепер» детермінуються: 1) незавершеністю самого

проекту цифрової держави, слабким науковим осмисленням соціальних наслідків цифровізації державного управління; 2) неоднаковим ступенем її впровадження залежно від швидкості технологічних змін у системі державного управління, у модифікаціях структури та функцій держав та відповідно ступеня розвитку шостого технологічного укладу в конкретній країні; 3) відкритістю альтернатив розвитку цифрової держави в сенсі забезпечення прав людини (актуальною залишається дихотомія «електронна демократія / цифрова диктатура»).

Водночас слід наголосити, що з огляду на відносно невеликий досвід функціонування цифрових держав у різних країнах останні можуть бути ранжовані залежно від ступеня впровадження в них засад цифрової держави, зокрема як такі, що: 1) перебувають на високій фазі розвитку; 2) наближаються до першої групи країн; 3) перебувають на початковій стадії розвитку цифрової держави; 4) тільки здійснюють перехід до цифрової держави, впроваджуючи лише окремі її інститути і технології в систему державного управління. Звісно, наведена класифікація є значною мірою умовною і потребує наукової верифікації на підставі ширших наукових узагальнень досвіду конструювання реальних цифрових держав у конкретних країнах постсучасності.

Висновки

На підставі комплексного дослідження тенденцій розвитку інформаційного суспільства в межах так званого шостого технологічного укладу всебічно обґрунтовано феномен цифрової (електронної) держави, виникнення та розвиток якої пов'язані з процесами діджиталізації (цифровізації) суспільних відносин та державного управління. Зроблено висновок, що зазначена держава структурно та функціонально докорінно відрізняється від більшості існуючих сучасних держав та є своєрідним інновативним політико-правовим прикладом для технологічного та організаційно-управлінського «наслідування» з огляду на чіткий проактивний вплив на формування інформаційного суспільства з інноваційним типом економічного розвитку.

Показано, що ідея цифровізації держави в сучасних умовах є незавершеним проектом, який реалізується в різних країнах із різною швидкістю та інтенсивністю. Проте внаслідок глобалізації проект цифрової держави став всезагальним трендом постсучасного державно-правового розвитку.

Цифрова держава інтерпретується як тип держави, адекватний станові інформаційного суспільства, але водночас як нестала державна форма, яка зазнає досить суттєвої динаміки. Утім швидкість відповідних змін у різних країнах є різною, так само як різним є реагування правової системи кожної країни на виклики цифровізації.

Функціонування цифрової держави в умовах інформаційного суспільства має бути збалансоване чітким усвідомленням практичної корисності цієї моделі, її інструментального значення для досягнення цілей сталого розвитку та прогресу суспільства з урахуванням існуючих і потенційних ризиків, зокрема захисту прав людини.

Типологічна «вписаність» цифрової держави в інформаційне суспільство має також осмислюватися з урахуванням класифікації технологічних укладів, які поступово витісняють суспільно-економічні форми як детермінанти державного розвитку та ледь не єдині критерії типологізації державного розвитку. У такому контексті цифрова держава корелює із шостим технологічним укладом як автономним і достатнім критерієм виокремлення типів державорозвитку, що може розглядатись як компліментарний до усталених у теоретико-правовій науці критеріїв типологізації.

Список бібліографічних посилань: 1. Бандура О. О. Філософія права доби постмодерну: людина та її права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3, № 1–2. С. 250–255. 2. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 184 с. 3. Шаулова Т. В. Цифровизация и эффективность государственного управления. *Научные труды Северо-Западного института управления РАНХИГС*. 2019. Т. 10, № 2. С. 243–252. 4. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместник В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2018. № 1. С. 5–10. 5. Золотар О. О. Електронна демократія і цифрова диктатура. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 16–25. 6. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с. 7. Сморгунов А. В. Электронное правительство: этапы становления и сравнение опыта // Технологии информационной общества – Интернет и современное общество : материалы 5-ой Всерос. объедин. конф. (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2002 г.). СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2002. С. 302–305. 8. Тихонова С. В. Ветви власти в электронном государстве. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2013. № 3 (92). С. 11–16. 9. Васькова М. Г. Проблемы построения электронного государства: теоретические аспекты. *Социально-экономические явления и процессы*. 2010. № 3. С. 278–280. 10. Приходько Л. В. Зарубежный опыт внедрения и использования системы «электронный суд». *Государство и право*. 2007. № 9. С. 82–86. 11. Lawson G. NetState: Creating electronic government. London : Demos, 1998. 57 p. 12. Digital Democracy: Issues of Theory and Practice / ed. by K. L. Hacker, J. Dijk. Oaks : SAGE Publications, 2001. 240 p. 13. Gil-Carcia R. Enacting state websites: a mixed method study exploring e-government success in multiorganizational setting : Ph.D. dissertation. New York, 2005. 260 p. 14. Malkia M.,

Anttiroiko A., Savolainen R. eTransformation in Governance: New Directions in Government and Politics. Hershey : Idea Group Publishing, 2004. 338 p.

15. Макнат К. Виртуальное государство Канады. *Политическая наука*. 2007. № 4. С. 78–96.

16. Габуев С. В. «Электронное правительство»: проблемы эффективности политического управления (сравнительный анализ российского и мирового опыта) : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. М., 2018. 225 с.

17. Darrell M. Digital Government: Technology and Public Sector Performance. Princeton : Princeton University Press, 2005. 256 p.

18. Homburg V. Understanding e-government: information systems in public administration. London : Routledge, 2008. 140 p.

19. Haertsch P., Schubert P., Selz D. Digital elforgreich. Springer, 2002. 305 p.

20. Understanding E-Government in Europe: Issues and Challenges / ed. by P. G. Nixon, V. N. Koutrakou, R. Rawal. Abingdon : Routledge Taylor & Francis Group, 2010. 352 p.

21. Зубко Ю. Шостий технологічний уклад: інфраструктурно-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 218–229. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.38>.

22. McClure D. L. Electronic Government: Federal initiatives are evolving rapidly but they face significant challenges // Discover U.S. Government Information : сайт. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GAOREPORTS-T-AIMD-GGD-00-179/pdf/GAOREPORTS-T-AIMD-GGD-00-179.pdf> (дата звернення: 11.08.2022).

23. Кулик А. Н. Электронное государство в контексте институциональных реформ. *Политическая наука*. 2007. № 4. С. 237–265.

24. Данилов Н. А. Правовое регулирование электронного правительства в зарубежных странах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2013. 158 с.

25. Білокур Є. І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 194 с.

26. Мукомела І. В. Правові засади інформаційного суспільства: загальнотеоретичний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.

27. Романчук О. З. Електронне урядування: конституційно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 22 с.

Надійшла до редколегії 13.08.2022

Прийнята до опублікування 21.08.2022

Najafli E. The phenomenon of the digital state as a state of postmodern type: theoretical and legal and political science aspects

The article, based on the latest achievements of theoretical and legal science and other related scientific disciplines, comprehensively explores the theoretical, legal and political science aspects of the phenomenon of the digital state as a state of postmodern type. Based on a comprehensive analysis of trends in the information society (within the sixth technological system), it is substantiated that the emergence and development of the digital state are associated with the processes of digitalization of public relations and public administration. It is concluded that this state is ontologically, institutionally and functionally radically different from

most modern states and is a kind of innovative political and legal example for technological and organizational and managerial “imitation” given the clear proactive influence on the formation of information society with innovative type of economic development. It is substantiated that due to the formation of the digital state a qualitatively new level of interaction between the state, society and citizens is achieved, the channels of direct and feedback between them are strengthened; communication of civil society and its institutions with the state is simplified and diversified; the state contributes more to the socio-economic development of society, responds faster and more effectively to new challenges to this development; the state acquires a more pronounced “service” character due to the simplification of the system of public access to administrative services, their diversification, increasing the transparency of the public administration system, reducing corruption risks in it, and so on. The digital state is interpreted as a type of state, adequate to the state of the information society, but at the same time - as an unstable state form, which is undergoing significant dynamics. It is shown that it correlates with the sixth technological structure as a criterion for distinguishing types of state development.

Key words: digitalization, information society, digital state, e-government, e-democracy, sixth technological way.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.135

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.04>

Наталія Олегівна Расторгуєва,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (слухачка магістратури);*

 <https://orcid.org/0000-0002-1234-2767>,

e-mail: natalina.r@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ, СПРИЧИНЕНИХ ПАНДЕМІЄЮ

Статтю присвячено дослідженню пандемії як юридичної передумови запровадження певних механізмів дотримання прав людини в умовах надзвичайних правових режимів та виокремленню певних особливостей дотримання і гарантування цих прав. Проаналізовано вітчизняні та закордонні нормативно-правові акти стосовно підстав запровадження надзвичайних правових режимів. Звернено увагу на механізми запобігання обмеженням прав людини під час запровадження надзвичайних правових режимів. Визначено ознаки надзвичайного стану та наведено нормативні засади введення цього стану в Україні. Запропоновано на нормативному рівні чітко закріпити перелік конституційних прав і свобод, які можуть бути обмежені, та підстав такого обмеження.

Ключові слова: права людини, пандемія, надзвичайний стан, правовий режим, держава, законодавство.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Останнім часом у наукових колах усе більше уваги приділяється питанням захисту прав людини. Однак варто зауважити, що, незважаючи на всебічну розробленість окремих аспектів забезпечення прав людини в умовах пандемії, перед суспільством постає низка прогалин на нормативному рівні, які потребують першочергового вирішення. У зв'язку з постійними загрозами національній безпеці, особливо коронавірусною інфекцією, та динамічним розвитком суспільства і держави існує необхідність комплексного дослідження питань, що стосуються забезпечення прав людини в умовах пандемії.

Стан дослідження проблеми

Проблематика дослідження прав людини постійно перебуває в полі зору як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Наприклад, український вчений О. Заяць [1] провів дослідження, присвячене

захисту прав людини в умовах запровадження обмежень в Україні, спричинених хворобою COVID-19. Також проблеми захисту прав людини в умовах поширення COVID-19 у своїх наукових доробках торкалися Т. Блащук [2], Ю. Бухта [3], М. Єльнікова [4], О. Зозуля [5], Ю. Коломоець [6], Г. Миронова [7] А. Муртіщева [8], Т. Павленко [9], І. Стаднік [10], Д. Швец [11], Т. Шеховцова [12]. Дослідження, присвячені розгляду прав людини, також проводили О. Васильченко [13], І. Загоруй [14], М. Ковалів [15], О. Костюшко [16], В. Лазарев [17–21], М. Лазарева [22], А. Мерник [23], О. Охотнікова [24], П. Рабінович [25], Т. Ямненко [26] та ін. Однак наявність різнопланових досліджень захисту прав людини не вирішує всіх питань, які ставить перед нами сьогоднішня. Зокрема, малодослідженою залишається проблема дотримання прав людини за умов введення режиму надзвичайного стану і гарантування цих прав.

Мета і завдання дослідження

Мета наукової роботи полягає в напрацюванні цілісної наукової концепції як теоретичних, так і практичних питань щодо забезпечення прав людини в умовах пандемії, а також визначенні шляхів та перспектив удосконалення механізму їх захисту.

Досягнення репрезентованої мети обумовлює вирішення низки дослідницьких *завдань*, а саме: провести всебічну характеристику національного законодавчого та інституційного механізму захисту прав людини в умовах надзвичайних правових режимів, спричинених пандемією, сформулювати на цій основі авторське бачення основних шляхів удосконалення зазначеного механізму з виокремленням конкретних трансформаційних нововведень.

Наукова новизна дослідження

Актуальність й інноваційний характер досліджуваної проблеми обумовлюють новизну представленого дослідження, його значущість з точки зору як теоретичного напрямку, так і практичних рекомендацій. Серед значущих положень дослідження, які позиціонуються як наукова новизна, є те, що режим пандемії як різновид режиму надзвичайної правової ситуації об'єктивно обумовлює покладання додаткових обов'язків на громадян. Це, наприклад, вживання заходів для рятування населення і майна; встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування територією, де вводиться надзвичайний стан; обмеження руху транспорту та їх огляд; посилення охорони громадського порядку й об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; заборона страйків.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення прав і свобод людини є головною константою діяльності держави в сучасному світі. Обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина є можливим лише за умови ухвалення відповідного нормативно-правового акта. Більше того, в Конституції України (ст. 64) зазначено, що таке «обмеження можливе лише за умови запровадження воєнного або надзвичайного стану з умовою зазначення строку їх дії»¹. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» надзвичайний стан може бути введено у разі особливо важких надзвичайних ситуацій природного характеру (зокрема пандемії), що становлять загрозу життю та здоров'ю значних верств населення².

Винятковою метою введення надзвичайного стану є необхідність обмеження прав громадян і бізнесу, адже тільки за виняткових обставин вони можуть бути обмежені. Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) від 4 листопада 1950 р. права не підпадають під будь-які обмеження, крім тих, що передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки чи громадської безпеки для запобігання безладу чи злочинам, для здоров'я або моралі населення чи для захисту прав та свобод інших.

ЄКПЛ передбачає можливість обмеження прав людини в разі загрози здоров'ю. В нашій державі введення надзвичайного стану й обмеження, які супроводжують такий стан, регулюються Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» [27].

Оскільки надзвичайний стан може призводити до обмеження прав людини, то слід звернутися до міжнародного досвіду запобігання цьому негативному явищу. Є три основні інструменти, які застосовує законодавство про права людини для врегулювання надзвичайних ситуацій. Перший інструмент називають «винятки з прав людини»: винятки виключають із сфери прав людини певні дії, які відбуваються під час надзвичайної ситуації. Наприклад, ст. 4 (3) Європейської конвенції з прав людини стверджує, що заборона примусової та обов'язкової праці, передбачена ст. 4 (2), не поширюється на будь-які служби, необхідні в разі надзвичайної ситуації

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.08.2022).

² Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення: 04.08.2022).

або стихійного лиха, що загрожує життю чи добробуту суспільства (пункт «с»)¹.

Наступним інструментом виступають обмеження прав людини. Обмеження включають у себе заходи, накладені на неабсолютні права людини, такі як право на свободу вираження поглядів, право на свободу асоціацій або право на приватне та сімейне життя. Законна мета охорони здоров'я міститься у ст. 5 § 1 (е), ст. 8 § 2 ЄКПА та ст. 3 (3) Протоколу № 4 до ЄКПА. Ці обмеження підлягають потрійній перевірці законності (передбаченої законом), законності (мають законну мету) та необхідності (необхідності для досягнення мети відповідно)².

Останній інструмент, передбачений Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (далі – МПГПП), є відступ від прав. Відступи – тимчасове припинення гарантій певних прав людини. Можливість відступу забезпечується введенням «надзвичайного стану в державі, коли життю нації загрожує небезпека» або аналогічної надзвичайно серйозної ситуації. Заходи для застосування повинні відповідати принципу пропорційності. Отже, держави можуть відступати лише настільки, наскільки це продиктовано серйозністю ситуації³. Ступінь обмеження стосується стану захворювання на чітко визначеній території держави. Водночас варто зауважити, що запроваджені заходи із боротьби з пандемією не повинні призводити до дискримінації населення або порушення національного або міжнародного права. Також слід пам'ятати, що обмежити в умовах пандемії можна не всі права людини. Зокрема, обмеженню не підлягають основоположні права людини.

Обмеження прав людини не завжди виступає доцільним і необхідним. Зокрема, на наднаціональному рівні (Європейська конвенція з прав людини) надано винятковий перелік підстав обмеження прав людини. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) із цього приводу зауважив, що є недопустимим обмеження прав людини за умови, якщо держава може впоратися з надзвичайною ситуацією без запровадження режиму надзвичайного стану. Однак варто звернути увагу і на ту обставину, що на рівні державного управління слід чітко розрізняти, чи доречно вводити режим надзвичайного стану й

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 04.08.2022).

² Там само.

³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 04.08.2022).

обмежувати права людини, чи проблемні питання можна вирішити без уведення режиму надзвичайного стану. Із цього приводу доречно згадати тезу, висловлену Генеральним секретарем Ради Європи, що кожна держава має чітко усвідомлювати, чи виправданим буде введення обмежень прав людини в конкретній ситуації, оскільки держава зазіхає на основоположні принципи, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, яких вона добровільно взялася дотримуватися.

Кожна держава оперує достатньою кількістю інформації для того, щоб визначити рівень суспільної небезпеки і тим самим відповісти на питання: чи доцільно обмежувати права людини? Органи державної влади в межах своєї компетенції уповноважені приймати рішення щодо обсягу та характеру обмеження прав людини. Однак хоча держава в особі відповідних державних органів має достатню широку компетенцію у розрізі обмеження прав людини, їх повноваження чітко обмежені правовими рамками. Також слід зважати і на те, що ЄСПЛ на наднаціональному рівні слідкує за дотриманням прав людини та неможливістю обмеження цих прав¹.

Також слід узяти до уваги і ту обставину, що певні групи осіб можуть зазнати утисків з боку держави за умови введення надзвичайного стану і обмеження прав людини. До цієї категорії ми можемо віднести журналістів, блогерів, національні меншини, правозахисників, представників політичної опозиції. Саме тому за умови введення надзвичайного стану не буде зайвим переконатися, що обмеження прав людини не торкнуться цих вразливих груп².

Поряд з обмеженням прав людини в умовах пандемії варто наголосити на тій обставині, що ЄСПЛ закликає держави вживати невідкладних заходів, що мають на меті захист життя і здоров'я осіб, які перебувають у межах їх захисту³.

Досліджуючи проблемні питання введення надзвичайного стану в Україні, слід запозичити позитивний досвід закордонних країн, які передбачили в законодавстві завчасне правове регулювання основних питань запровадження і підтримання надзвичайного стану. У Канаді ухвалено Закон, який регулює підготовку до дій в умовах надзвичайного стану. У березні 2020 р. французьким парламентом було

---

¹ Алівізатос Н., Білкова В., Камерон Й., Каск О., Туорі К. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування // Council of Europe : сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr) (дата звернення: 04.08.2022).

² Там само.

³ Там само.

ухвалено Закон про надзвичайний стан, який дозволяє обмежувати свободу пересування, здійснювати ревізію товарів і послуг. Законодавство Франції визначає компетенцію уряду та президента з питань уведення надзвичайного стану. Уряд має право видавати спеціальні декрети – ордонанси – без спеціальної консультації з парламентом, проводити конфіскацію товарів і послуг, автівок для транспортування медичних працівників; під час надзвичайного стану можуть бути відтерміновані муніципальні вибори. Крім обмежувальних заходів, Закон передбачає можливість застосування спеціальних заходів на підтримку французьких компаній, найбільш постраждалих від пандемії COVID-19. Слід звернути увагу, що різні країни по-різному реагують на порядок уведення надзвичайного стану. Законодавство Великобританії на період уведення надзвичайного стану допускає створення спеціальних юридичних органів, водночас у Німеччині це заборонено. У США діє з 1988 р. Закон Стаффорда, який дозволяє президенту одноосібним рішенням доручити Федеральному агентству з управління з надзвичайних ситуацій вводити особливі заходи у разі, якщо в країні сталася катастрофа національного масштабу. Італія та Німеччина чітко прописали в законах повноваження центральних, федеральних органів влади в умовах надзвичайного стану, що позитивно впливає на виконання повноважень та унеможливає зловживання компетенцією цих органів. На нашу думку, слід зафіксувати в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» права органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного стану, перелік конституційних прав і свобод, які можуть бути обмежені, та підстав такого обмеження; передбачити чіткий алгоритм, за яким мають діяти органи державної влади і місцевого самоврядування при запровадженні на території України надзвичайного стану. Ця уніфікація, з одного боку, сприятиме усуненню зловживань із боку державних службовців, а з іншого, допоможе швидко організувати роботу органів державної влади в умовах надзвичайного стану для забезпечення безпеки громадян [28, с. 55–56].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що основними ознаками надзвичайного стану є: строковий характер, можливість залучення військових до реалізації заходів, необхідних під час надзвичайного стану; встановлення особливого правового статусу органів державної влади і місцевого самоврядування; наявність особливого порядку введення надзвичайного стану; особливі умови введення надзвичайного стану; можливість обмеження конституційних прав і свобод при запровадженні надзвичайного стану; територіальна ознака (введення надзвичайного стану в межах всієї держави або в окремих місцевостях).

Надзвичайний стан в Україні вводиться лише за умов, прямо передбачених у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», і має на меті забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина при виникненні ситуацій надзвичайного характеру (техногенних, природних катастроф, епідемій, пандемій тощо). На нашу думку, зазначений Закон слід удосконалити шляхом унесення змін щодо конкретизації переліку конституційних прав і свобод, які можуть бути обмежені, та підстав, за яких вони можуть обмежуватися. Слід запозичити позитивний досвід закордонних країн щодо завчасного правового регулювання основних питань запровадження та підтримання надзвичайного стану [28, с. 56].

Висновки

До особливих правових режимів віднесено надзвичайні (надзвичайного стану, воєнного стану, надзвичайної екологічної ситуації) та гібридні (режими АТО, ТОТ, ООС, зони відчуження довкола ЧАЕС) режими. Основна відмінність між ними полягає в конституціоналізації перших, які передбачають доволі значний відступ держави від забезпечення низки прав і свобод людини та громадянина, і других, що передбачають якісно менше ураження людей у правах та викликані екстраординарними обставинами, безпосередньо не передбаченими Основним Законом України.

Оскільки надзвичайний стан може призводити до обмеження прав людини, то слід звернутися до міжнародного досвіду запобігання цьому негативному явищу. Є три основні інструменти, які застосовує законодавство про права людини для врегулювання надзвичайних ситуацій: винятки з прав людини; обмеження прав людини; відступ від прав.

Держава, оцінюючи певну надзвичайну ситуацію, має правильно оцінити небезпеку ситуації та врахувати відповідні фактори, визначити, чи існує суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, та за необхідності оголосити надзвичайний стан для боротьби з нею. Враховуючи особливості надзвичайної ситуації, можливий варіант обмеження обсягу прав людини, що необхідні для подолання надзвичайної ситуації, однак на нормативному рівні слід чітко закріпити перелік конституційних прав і свобод, які можуть бути обмежені, та підстав такого обмеження.

Список бібліографічних посилань: 1. Заяць О. В. Захист прав людини в умовах пандемії COVID-19 в Україні // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнародно-практ. конф. (м. Дніпро, 12 берез. 2021 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. С. 111–113. 2. Блащук Т. Право на медичну допомогу та його реалізація в умовах пандемії COVID-19. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 5–12.

DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.01>. 3. Бухта Ю. Обмеження прав на свободу та особисту недоторканність в умовах COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 68. С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.6>. **4.** Єльнікова М. М. Права людини та їх обмеження під час пандемії COVID-19: діалектичні проблеми. *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 19–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.27.3>. **5.** Зозуля О. І. Громадянські та політичні права людини в умовах запобігання поширенню COVID-19 в Україні. *Форум права*. 2020. № 2 (61). С. 6–22. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702447>. **6.** Коломоєць Ю. О. Забезпечення прав і свобод людини в системі публічного управління в умовах пандемії COVID-19. *Публічне урядування*. 2022. № 1 (29). С. 66–73. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1\(29\)-9](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1(29)-9). **7.** Миронова Г. Приватні права та охорона громадського здоров'я: правові засади балансування в умовах пандемії. *Університетські наукові записки*. 2021. № 2 (80). С. 35–47. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.80.4>. **8.** Муртіщева А. О., Землякова Д. С., Волченкова А. С. Обмеження прав і свобод людини в умовах пандемії: світовий досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 119–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/27>. **9.** Павленко Т. А. Забезпечення права людини на охорону здоров'я в умовах пандемії COVID-19 // *Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19 : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2021 р.) / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. С. 74–78.* **10.** Стаднік І. В., Стаднік Є. В. Право людини на здоров'я в умовах пандемії: окремі медико-правові аспекти. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 73–84. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.8>. **11.** Швець Д. В. Окремі аспекти діяльності Національної поліції України в умовах карантинних обмежень, спрямованих на запобігання поширенню коронавірусної інфекції. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.6>. **12.** Шеховцова Т. О. Забезпечення економічних прав людини в умовах пандемії COVID-19: досвід зарубіжних країн. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.12>. **13.** Васильченко О. П., Матат А. В. Конституційні права людини: зміст, функції та рамки обмеження // *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : монографія / О. В. Батанов, О. П. Васильченко, А. В. Матат та ін. Львів ; Торунь : Ліга-Прес, 2020. С. 45–66.* **14.** Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Т. 2, № 90. С. 66–82. **15.** Ковалів М., Єсімов С., Крамар Р., Скриньковський Р. Перспективи реформування організаційно-правового механізму

забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 10. Pp. 6001–6008. DOI: <https://doi.org/10.22178/pos.27-7>. **16.** Костюшко О. П. Забезпечення адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 162–177. **17.** Лазарев В. В. Сучасний науковий дискурс про типологію прав людини // Становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 трав. 2020 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 34–36. **18.** Лазарев В. В. Сучасний науковий дискурс про співвідношення понять «право людини» і «свобода людини» // Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 26–29. **19.** Лазарев В. В., Жидовцева О. А. Щодо наукової дискусії про юридичну природу зловживання правом. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.21>. **20.** Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 71–73. **21.** Єлісеєва О. С., Лазарев В. В. Цифрова трансформація правової системи України: поява нової категорії прав людини та необхідності її захисту // Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 451–453. **22.** Лазарева М. Д. Стан забезпечення прав людини на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/11>. **23.** Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>. **24.** Охотнікова О. М., Арбіч Я. О. Публічне адміністрування як запорука забезпечення прав і свобод людини в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 174–177. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.30>. **25.** Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*. 2015. № 2. С. 9–23. **26.** Ямненко Т. М., Стещенко М. В. Особливості правового регулювання прав людини в умовах пандемії. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 1 (58). С. 149–155. **27.** Кепич І. Введення надзвичайного стану. Наслідки для громадян та бізнесу // COLARES : сайт. 23.03.2020. URL: <https://colares.ua/ua/news/vvedennya-nadzvichaynogo-stanu--naslidki-dlya-gromadyan-ta-biznesu-> (дата звернення: 04.08.2022). **28.** Костюк Н. П. Правовий режим та ознаки надзвичайного стану в Україні. *Вісник Луганського державного*

університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2020. Т. 2, № 90. С. 49–58. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.49-58>.

Надійшла до редакції 07.08.2022

Прийнята до опублікування 17.08.2022

Rastorhuieva N. O. Peculiarities of observing human rights in the conditions of emergency legal regimes caused by the pandemic

The article is devoted to the study of the pandemic as a legal prerequisite for the introduction of certain mechanisms for the observance of human rights in the conditions of emergency legal regimes and to the identification of certain features of the observance and guarantee of these rights. A number of domestic and foreign legal acts regulating the introduction of the state of emergency have been analyzed. The main purpose of introducing a state of emergency has been determined. The list of reasons for restricting human rights has been analyzed and attention has been drawn to international experience in preventing this negative phenomenon.

It has been noted that each state operates with a sufficient amount of information in order to determine the level of public danger and thereby answer the question: if it is appropriate to limit human rights. State authorities within their competence are authorized to make decisions regarding the scope and nature of human rights restriction. The state, assessing a certain emergency situation, must do it correctly from the danger of the situation point of view and taking into account the relevant factors (whether there is public danger that threatens the life of the nation), if necessary, declare a state of emergency to combat it. A classification of legal regimes has been carried out, which include extraordinary and hybrid ones. It has been noted that the main difference between them lies in the constitutionalization of the first ones, which provide for a rather significant retreat of the state from ensuring a number of human and citizen rights and freedoms.

Attention has been focused on the fact that, since a state of emergency can lead to the restriction of human rights, it is necessary to turn to the international experience of preventing this negative phenomenon. There are three main tools that human rights law uses to deal with emergencies: human rights exceptions; restriction of human rights; derogation of rights. Taking into account the peculiarities of the emergency situation, it is possible to limit the scope of human rights necessary to overcome the emergency situation, however, at the regulatory level, the list of constitutional rights and freedoms that may be limited and on what grounds should be clearly established.

Key words: human rights, pandemic, state of emergency, legal regime, state, legislation.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.05>

Сергій Миколайович Бортник,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ (проректор);

<https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>,

e-mail: bortnyk@univd.edu.ua

**СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Досліджено точки зору фахівців щодо поняття «трудові правовідносини» та надано авторське його визначення. Розглянуто сучасний стан правового регулювання трудових відносин. Обґрунтовано, що на сьогодні не ухвалено Трудовий кодекс України, тому саме Кодекс законів про працю України має бути основним нормативно-правовим актом, який комплексно регулює всі аспекти трудових відносин. Відмічено, що з огляду на певні обставини КЗпП України сьогодні не виконує роль основного акта трудового законодавства. Обґрунтована доцільність внесення у статтях 8 та 9 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» змін слів «жінки, які мають дитину віком до одного року» та «жінок, які мають дитину віком до одного року» на, відповідно, слова «жінки, які мають дитину віком до трьох років» та «жінок, які мають дитину віком до трьох років».

Ключові слова: трудові відносини, трудовий договір, працівник, роботодавець, воєнний стан, робочий час, оплата праці.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні Україна зіштовхнулася з найсерйознішими викликами з моменту отримання незалежності, коли її територія зазнала військової агресії з боку росії. З огляду на це суспільні відносини в Україні потребують нового правового регулювання, яке відповідає реаліям, що склалися. Особливо це стосується трудової сфери як такої, що відповідає, з одного боку, за стан національного виробництва та економіки, а з іншого, – за матеріальне забезпечення працівників і членів їх сімей.

Національне трудове законодавство повинно будуватися на нових підходах, містити сучасні норми, причому врахуванню наукової думки тут повинно бути надане пріоритетне значення. Слід відмітити, що протягом останніх п'яти місяців відповідні зміни були внесені в

національне трудове законодавство, що актуалізує питання вивчення відповідних норм, їх комплексного наукового дослідження щодо обґрунтованості і доцільності.

Стан дослідження проблеми

Проблемами правового регулювання трудових відносин займалися за часів незалежності України такі науковці, як В. С. Венедіктов, С. В. Венедіктов, В. Я. Гоц, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, Н. О. Мельничук, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, Я. В. Сімутіна, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Водночас сучасна ситуація накладає свої особливості як на правове регулювання, так і на значення трудових відносин у життєдіяльності держави, і в цьому ракурсі відповідна проблематика ще не була досліджена.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вироблення авторського підходу до доцільності сучасних норм трудового законодавства, які регулюють трудові відносини. *Завданнями* дослідження є: вивчення точок зору науковців щодо змісту категорії «трудові правовідносини»; надання авторського визначення поняття «трудові правовідносини»; окреслення особливостей сучасного правового регулювання трудових відносин; розробка пропозицій до трудового законодавства.

Наукова новизна дослідження

Надано авторське визначення поняття «трудові правовідносини»; вивчено сучасний стан правового регулювання трудових відносин в Україні; запропоновано пропозиції з удосконалення норм сучасного національного трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу

Трудові відносини становлять ядро предмета трудового права, а отже, і основну сферу регулюючого впливу трудового законодавства. Як врегульовані трудовим законодавством трудові відносини набувають форми правових відносин. У теорії права термін «правові відносини» визначають як суспільні відносини, учасники яких наділені правами й обов'язками, передбаченими та забезпеченими нормами права, тобто є носіями правомочностей і правообов'язків [1, с. 345].

Трудові правовідносини є різновидом правовідносин у державі. У науці трудового права термін «трудові правовідносини» визначають через різні категорії. Одна група вчених визначає його через категорію «зв'язок», який відбувається між працівником і роботодавцем у сфері застосування та оплати праці. Так, В. С. Венедіктов поняття «трудове правовідношення» визначає як урегульований нормами трудового права добровільний юридичний зв'язок працівника з роботодавцем, за яким працівник зобов'язується виконувати визначену

трудова функція на конкретному виробництві з підпорядкуванням його внутрішньому трудовому розпорядку, а роботодавець зобов'язується оплачувати її за трудовим внеском і створювати умови праці відповідно до законодавства, колективного і трудового договору [2, с. 60–61]. З точки зору К. Ю. Мельника, трудові правовідносини – це вольовий двосторонній зв'язок працівника та роботодавця через їх взаємні суб'єктивні трудові права й обов'язки, який виникає на підставі трудового договору [3, с. 16]. Н. В. Веренич вважає, що трудові правовідносини – це складний, свідомий, вольовий, триваючий, відплатний юридичний зв'язок, що виникає в результаті трудового договору і містить у своєму змісті взаємодію кореспондуючих один одному прав та обов'язків роботодавця і працівника стосовно виконання останнім своєї трудової функції [4, с. 96].

Інша група вчених термін «трудова правовідносини» визначає через категорію «відносини», що, на нашу думку, не додає розуміння. Так, на думку В. І. Прокопенка, під трудовими правовідносинами слід розуміти двосторонні відносини працівника з власником або створюваним ним підприємством щодо виконання за винагороду роботи за обумовленою спеціальністю, кваліфікацією або посадою з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, що виступають формою закріплення суб'єктивних трудових прав і обов'язків [5, с. 163]. П. Д. Пилюпенко вказує, що трудові правовідносини – це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають у результаті укладення трудового договору (власне трудові), а також відносини щодо встановлення умов праці на підприємствах, навчання й перекваліфікації за місцем праці та відносини, пов'язані з наглядом і контролем за додержанням трудового законодавства, вирішенням трудових спорів та працевлаштуванням громадян [6, с. 123].

Вищенаведене свідчить, що важливе місце в понятті «трудова правовідносини» посідає трудовий договір як підстава їх виникнення, а також дві їх сторони – працівник та роботодавець. Слід зазначити, що національне трудове законодавство надає визначення цим категоріям. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін¹. Стаття 1

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР)

Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV визначає роботодавця як власника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності, галузевої належності або уповноваженого ним органу (керівника) чи фізичну особу, яка відповідно до законодавства використовує найману працю, а працівника як фізичну особу, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю¹.

З огляду на вищезазначене термін «трудові правовідносини» слід визначати як вольовий, правовий зв'язок працівника та роботодавця, який виникає на підставі трудового договору, щодо виконання працівником роботи з її оплатою і забезпеченням умов праці, необхідних для її виконання, передбачених трудовим законодавством, колективним договором і угодою сторін.

Традиційно у структуру трудових правовідносин входять умови праці та відпочинку, а саме: робочий час, час відпочинку, оплата праці, охорона праці, трудова дисципліна. Отже, правове регулювання трудових відносин здебільшого зводиться до встановлення або зміни вищенаведених умов.

Традиційно основним нормативно-правовим актом національного трудового законодавства вважається Кодекс законів про працю України. Так, К. Ю. Мельник вказує на особливе місце серед джерел трудового права, яке посідає Кодекс законів про працю України. Вчений зазначає, що як основний кодифікований нормативно-правовий акт у сфері праці КЗпП України регулює більшість суспільних відносин, які входять до предмета трудового права [3, с. 55].

У науковій літературі з трудового права загальною проблемою правового регулювання трудових відносин в Україні вважається застарілість нормативно-правових актів, зокрема КЗпП України. Так, Т. Кириченко вказує, що однією з наймасштабніших проблем правового регулювання трудових правовідносин в Україні є те, що КЗпП України є сумішшю норм, ухвалених за різних історичних та економічних умов, одна частина з яких відповідає вимогам часу, а інша є застарілою та не може адекватно регулювати сучасні трудові правовідносини, а також те, що низка інших нормативно-правових актів трудового законодавства, ухвалених за радянської епохи, до цих пір

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 22.07.2022).

¹ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 22.07.2022).

чинні [7, с.97]. На думку І. І. Татарина, чинний КЗпП України, незважаючи на внесені до нього зміни і доповнення, дедалі менше відповідає соціально-економічній ситуації в країні. Виник і постійно зростає надзвичайно небезпечний розрив між правовим регулюванням різних сфер соціально-економічної діяльності. Дія норм, орієнтованих на високий рівень формальної правової захищеності працівника, спричиняє несприятливі економічні та соціальні наслідки [8, с. 66].

Шлях до вирішення вказаної проблеми більшість науковців вбачають у новій кодифікації та ухваленні Трудового кодексу України. Так, Я. В. Сімутіна зауважує, що в такій надчутливій до економічних і політичних негараздів сфері, як соціально-трудові відносини, українському суспільству потрібний єдиний цілісний внутрішньо узгоджений сучасний кодифікований акт. Він має ґрунтуватися на продуманій і послідовно втіленій концепції, що, з одного боку, сприятиме правовій визначеності, а з іншого, – встановить «правила гри», які повинні бути зрозумілі, доступні, несуперечливі, відповідати сучасним реаліям, а найголовніше сприйняті українським суспільством [9].

Як зазначає В. Я. Гоц, про необхідність ухвалення нового Трудового кодексу України розмови ведуться вже не один рік після проголошення незалежності, але кінця цьому процесу не видно. Вчений вказує, що перший Кодекс законів про працю було ухвалено в 1918 р., другий – у 1922 р. І це були не найспокійніші часи в історії розвитку держави. Мабуть, тоді була нагальна потреба в регулюванні цих суспільних відносин. Нині чинний Кодекс вже мало нагадує той, який був ухвалений у 1971 р., після всіх змін і доповнень, до нього внесених. Він достатньою мірою регулює суспільні відносини у сфері застосування найманої праці, захищає права працівників, тобто можна говорити про його вдосконалення [10, с. 45–46].

На нашу думку, поки не ухвалено Трудовий кодекс України саме Кодекс законів про працю України має бути основним нормативно-правовим актом, який комплексно регулює всі аспекти трудових відносин. Передусім забезпечення цього сприятиме чіткому розумінню нормативного матеріалу та швидкому його пошуку. На сьогодні з огляду на певні обставини КЗпП України не виконує роль основного акта трудового законодавства: по-перше, поряд із ним традиційно діють й інші закони, які регулюють окремі аспекти трудових відносин, а саме закони України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР, «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР, «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ; по-друге, норми ухваленого 15 березня 2022 р. Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» призупинили велику кількість норм КЗпП України та встановили інші параметри умов праці для всіх працівників на період дії воєнного стану.

Так, у сфері робочого часу Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачив можливість збільшення на період воєнного стану нормальної тривалості робочого часу з 40 до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо). Передбачається, що для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо), яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, в період дії воєнного стану не може перевищувати 40 годин на тиждень. Останнє свідчить про можливість встановлення більшої тривалості скороченого робочого часу для відповідних працівників порівняно з тривалістю, передбаченою нормами КЗпП України. Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» на період дії воєнного стану призупиняються норми частин 1 та 2 ст. 54 КЗпП України, а саме, що при роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину, а тривалість нічної роботи зрівнюється з денною в тих випадках, коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема у безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем¹.

У сфері часу відпочинку Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки для всіх працівників була обмежена 24 календарними днями. Передбачено, що тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин, а КЗпП України встановлює, що тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менше 42 годин. Крім цього, цим Законом на період дії воєнного стану призупинилося застосування норм ст. 53 (про скорочення на одну годину тривалості роботи напередодні святкових і неробочих днів, про неможливість перевищення тривалості роботи напередодні вихідних днів при шестиденному робочому тижні 5 годин), ч. 1 ст. 65 (про неможливість перевищення 4 годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік надурочних робіт для кожного працівника), частин 3–5 ст. 67 (про перенесення вихідних та робочих днів у зв'язку зі святковими та неробочими днями) і статей 71–73 (про заборону роботи у вихідні дні, про компенсацію за роботу у вихідний день, про святкові та неробочі дні) КЗпП України. Також було надано право роботодавцю відмовляти працівнику в

---

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 22.07.2022).

наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю й пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

У сфері оплати праці Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» звільнив роботодавця від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо буде доведено, що таке порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Передбачено також, що в разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойові дії строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства¹.

У сфері охорони праці Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дещо змінив суб'єктний склад осіб, які не можуть залучатися до роботи в нічний час, а також дозволив використовувати працю жінок за їх згодою на важких роботах, на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці та на підземних роботах. Так, у період дії воєнного стану не залучаються до роботи в нічний час без їх згоди: вагітні жінки і жінки, які мають дитину віком до одного року, люди з інвалідністю, яким за медичними рекомендаціями протипоказана така робота. У період дії воєнного стану дозволяється застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах².

Аналіз вищенаведених норм свідчить про те, що зміни, запроваджені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», погіршують умови праці працівників, встановлені КЗпП України. Запровадження більшості із цих змін вважаємо правильним в умовах воєнного стану, коли економіка країни потребує кардинальних перетворень і додаткових ресурсів. Вважаємо недоцільним знижувати гарантії, встановлені КЗпП України, жінкам, які мають дитину до трьох років, оскільки виховання дитини надважлива соціальна функція жінок у суспільстві та державі.

Висновки

1. Трудові правовідносини – це вольовий, правовий зв'язок працівника та роботодавця, який виникає на підставі трудового договору, щодо виконання працівником роботи з її оплатою і забезпеченням

---

¹ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (дата звернення: 22.07.2022).

² Там само.

умов праці, необхідних для її виконання, передбачених трудовим законодавством, колективним договором і угодою сторін.

2. Існує доцільність змінити у статтях 8 та 9 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» слова «жінки, які мають дитину віком до одного року» та «жінок, які мають дитину віком до одного року» на, відповідно, слова «жінки, які мають дитину віком до трьох років» та «жінок, які мають дитину віком до трьох років».

Список бібліографічних посилань: 1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 655 с. 2. Венедиктов В. С. Трудове право України (Общая часть) : учеб. пособие. Симферополь : ДОЛЯ, 2004. 164 с. 3. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с. 4. Веренич Н. В. Особливості правового регулювання праці за сумісництвом та суміщенням професій (посад) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2003. 173 с. 5. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Вид. 2-ге, стереотип. Харків : Консум, 2000. 528 с. 6. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с. 7. Кириченко Т. Недоліки правового регулювання трудових відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 96–103. 8. Трудове право України : навч. посіб. / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с. 9. Сімутіна Я. В. Чи варто Україні ставати на шлях декодифікації трудового законодавства // Судебно-юридическая газета : сайт. 29.01.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/159888-chi-vartoukrayini-stavati-na-shlyakh-dekodifikatsiyi-trudovogo-zakonodavstva> (дата звернення: 22.07.2022). 10. Гоц В. Я. До проекту нового Трудового кодексу України // Трудове законодавство: шляхи реформування : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 квіт. 2013 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. С. 45–47.

Надійшла до редколегії 11.08.2022

Прийнята до опублікування 18.08.2022

Bortnyk S. M. The current state of legal regulation of labor relations in Ukraine

The experts' point of view regarding the concept of "labor legal relations" has been studied and the author's definition has been given, which means the volitional, legal relationship between an employee and an employer, arising on the basis of an employment contract, regarding the employee's performance of work with its payment and ensuring the working conditions necessary for it performance provided for by labor legislation, collective agreement and agreement of the parties.

The current state of legal regulation of labor relations has been considered. It is well-founded that the Labor Code of Ukraine has not been adopted to date, therefore the Labor Code

of Ukraine should really be the main regulatory legal act that comprehensively regulates all aspects of labor relations. Ensuring this, first of all, will contribute to a clear understanding of the normative material and its quick search. It is noted that today, due to certain circumstances, the Labor Code does not fulfill the role of the main act of labor legislation: firstly, along with the Labor Code, there are traditionally other laws that regulate certain aspects of labor relations, namely the laws of Ukraine “On Labor Payment”, “On vacations”, “On labor protection”; secondly, the norms of the Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law”, adopted on March 15, 2022, suspended a large number of norms of the Labor Code and established other parameters of working conditions for all employees during the period of martial law.

The analysis of the norms of modern national legislation shows that the changes established by the Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law” worsen the working conditions of employees established by the Labor Code. It has been proven that the introduction of most of these changes is correct in the conditions of martial law, when the country’s economy needs radical transformations and additional resources. The inexpediency of reducing the guarantees established by the Labor Code for women who have a child under the age of three has also been proven, since raising a child is an extremely important social function of women in society and the state.

The expediency of introducing wording changes in Articles 8 and 9 of the Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law” from the words “women who have a child under the age of one year” and “of women who have a child under the age of one year” to, respectively, the words “women who have a child under the age of three” and “of women who have a child under three years of age” has been grounded in the article.

Key words: labor relations, labor contract, employee, employer, martial law, working hours, wages.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.06>

Вікторія Олександрівна Дегтярєва,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-9816-8762>,

e-mail: v.dehtiarova06@gmail.com

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Статтю присвячено проблемним питанням робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Досліджено підходи вчених щодо дефініції «робочий час». Розкрито основні проблемні питання робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та запропоновано пріоритетні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: робочий час, науково-педагогічні працівники, працівники Національної поліції України, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Становлення України як правової держави з ефективним управлінням в усіх її сферах, яка посідає вагомe місце серед європейських країн, можливе лише за умови існування на ринку праці висококваліфікованих фахівців. Забезпечення ринку праці України такими фахівцями покладається на заклади вищої освіти, зокрема зі специфічними умовами навчання. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання – це заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань¹. Основним завданням цих закладів

---

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховної Ради (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.09.2022).

є провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного рівня. Саме науково-педагогічні працівники забезпечують освітній процес на високому рівні та здійснюють підготовку висококваліфікованих кадрів. Для виконання обов'язків, які покладаються на науково-педагогічних працівників, потрібно створювати належні та сприятливі умови для їх праці та правильно організовувати розпорядок дня.

Зауважимо, що питання робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання потребує особливої уваги, оскільки на посади науково-педагогічних працівників призначаються працівники Національної поліції України для подальшого проходження служби. Проблемні питання та певні особливості робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання виникають щодо тривалості, розподілу, використання.

Стан дослідження проблеми

Загальні питання діяльності науково-педагогічних працівників висвітлювалися в роботах С. Дзюби, Т. Красюк, Л. Остапенка, Г. Яковлевої, О. Ярошенка та інших учених-правознавців. Однак проблемні питання робочого часу науково-педагогічних працівників саме закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання не отримали достатніх наукових досліджень та опрацювань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розкритті проблемних питань робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити сутнісний зміст понять «робочий час», «робочий час науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання»; охарактеризувати положення чинного законодавства, які встановлюють робочий час науково-педагогічних працівників, його тривалість, розподіл та використання; визначити проблемні питання робочого часу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та пріоритетні шляхи їх вирішення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є однією з перших спроб дослідити проблемні питання робочого часу науково-педагогічних працівників саме закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу

Наукове дослідження слід розпочати з розкриття сутнісного змісту понять «робочий час» і «робочий час науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання».

Насамперед необхідно зауважити, що в чинному Кодексі законів про працю України поняття робочого часу не визначено.

Серед науковців виникають дискусії щодо сутності і поняття робочого часу. На думку Н. Грабар, робочий час – це час, протягом якого працівник виконував певну роботу [1, с. 264]. Деякі дослідники вважають, що робочий час – це встановлений законом або укладеним на його основі договором проміжок часу, протягом якого працівник повинен виконувати покладені на нього законом, договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку обов'язки, а роботодавець зобов'язаний забезпечити працівника роботою та належними умовами праці [2, с. 159]. Ю. П. Дмитренко стверджує, що робочий час – це відрізок календарного часу, протягом якого працівник відповідно до чинного законодавства, колективного договору, правил внутрішнього трудового розпорядку і графіка роботи повинен перебувати у визначеному йому місці та виконувати свої функціональні обов'язки, обумовлені трудовим договором [3, с. 268].

Відповідно до ст. 132 Проекту Трудового кодексу України робочий час – це час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки. Відповідно до трудового законодавства до робочого часу можуть включатися інші періоди часу: час виконання працівником трудових обов'язків, підготовчо-завершальний період (час отримання трудового завдання, матеріалів та інструментів, товарів, ознайомлення з технічною документацією, відповідно до якої має виконуватися робота, час підготовки і прибирання робочого місця, здавання готової продукції тощо), час перерв для внутрішньозмінного відпочинку, задоволення особистих потреб, обігрівання тощо. Особливості віднесення підготовчо-завершального періоду до робочого часу щодо окремих видів робіт встановлюються трудовим законодавством. Колективним чи трудовим договором можуть визначатися окремі періоди, що включаються до складу робочого часу. Повністю або частково до складу робочого часу може включатися час, протягом якого працівник перебуває поза місцем виконання трудових обов'язків у режимі готовності стати до виконання трудових обов'язків. Час, необхідний для прибуття працівника до місця виконання трудових обов'язків, до робочого часу не включається, крім випадків, якщо виконання трудових обов'язків передбачає пересування від одного об'єкта до іншого¹.

---

¹ Проект Трудового кодексу України : від 08.11.2019 № 2410 / ініціатори Н. Ю. Королевська, С. М. Ларін, В. П. Борт та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/441> (дата звернення: 05.09.2022).

Отже, робочий час – це певна тривалість у часі, протягом якої працівник виконує обов'язки, визначені трудовим договором.

У закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання працюють як науково-педагогічні працівники, так і працівники Національної поліції України, направлені на посади науково-педагогічних працівників. Робочий час вказаних працівників регулюється Кодексом законів про працю України, законами України «Про вищу освіту», «Про Національну поліцію» та локальними нормативно-правовими актами.

Робочий час науково-педагогічних працівників відповідно до ст. 51 Кодексу законів про працю України¹ та ст. 56 Закону України «Про вищу освіту»² становить 36 годин на тиждень, тобто має скорочену тривалість робочого часу. Щодо робочого часу працівників поліції, які працюють на посадах науково-педагогічних працівників, то відповідно до ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію» службовий час поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції³, і становить 40 годин на тиждень, тобто має нормальну тривалість робочого часу. Для поліцейських установлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. Особливий характер служби в поліції містить такі спеціальні умови для певних категорій поліцейських: 1) службу у святкові та вихідні дні; 2) службу позмінно; 3) службу з нерівномірним графіком; 4) службу в нічний час⁴.

Ми бачимо, що робочий час двох категорій науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання становить різну кількість годин на тиждень, тому пропонуємо до ст. 56 Закону України «Про вищу освіту» додати примітку «окрім працівників Національної поліції, які направлені на посади науково-педагогічних працівників», оскільки їх робочий (службовий) час визначається Законом України «Про Національну поліцію» та спеціальними нормативно-правовими актами.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» робочий час науково-педагогічного працівника включає в себе час виконання ним

---

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 05.09.2022)

² Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.09.2022).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.09.2022).

⁴ Там само.

навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Норми часу навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи визначаються закладом вищої освіти. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік¹.

Оскільки на законодавчому рівні на заклади вищої освіти покладається право встановлювати нормативи робочого часу для основних видів навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи, вони розробляють положення та визначають приблизний (орієнтовний) час для виконання цих робіт відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти» від 7 серпня 2002 р. № 450, який втратив чинність. На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні встановити нормативи робочого часу для основних видів навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Законодавче регулювання нормативів за всіма основними видами роботи науково-педагогічних працівників, які складають зміст їх трудової функції, дозволяє: по-перше, визначити природу робочого часу цієї категорії працівників; по-друге, заповнити наявну прогалину у сфері регулювання праці науково-педагогічних кадрів; по-третє, реально відображати фактичну зайнятість науково-педагогічних працівників; по-четверте, точніше здійснювати індивідуальне планування роботи кадрів у цілому та визначити завдання кожного окремого викладача з навчальної, науково-дослідної, методичної, організаційної і виховної роботи на семестр, навчальний рік; по-п'яте, раціонально розподілити навчальне навантаження між всіма викладачами кафедри, що створює резерв часу для активізації їх участі в науково-дослідній роботі [4, с. 99].

Графік робочого часу науково-педагогічного працівника визначається розкладом аудиторних занять і консультацій, розкладом або графіком контрольних заходів та іншими видами робіт, передбаченими індивідуальним планом роботи на навчальний рік. Час виконання робіт, не передбачених розкладом або графіком контрольних заходів, визначається у порядку, встановленому закладом вищої освіти, з урахуванням особливостей спеціальності і форм навчання. Науково-педагогічний працівник зобов'язаний суворо дотримуватися

---

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.09.2022).

встановленого йому графіка робочого часу, розкладу занять, який має точно відповідати обсягу і видам навчального навантаження, оскільки з моменту затвердження він закріплює для кожного науково-педагогічного працівника розпорядок робочого дня. Внаслідок нерівномірно складеного розкладу науково-педагогічним працівникам доводиться витрачати весь свій робочий час на аудиторні заняття, а професійному вдосконаленню та науковій творчості присвячувати години особистого часу [5, с. 193]. У закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання для курсантів (слухачів) встановлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним, тому науково-педагогічні працівники виконують навчальну роботу у вихідні дні згідно з розкладами навчальних занять. Крім того, розклади навчальних занять складаються не звертаючи увагу на скорочену тривалість робочого дня, ставлячи науково-педагогічним працівникам по 5 занять, а це 10 годин навчальної роботи (лекції, практичні або семінарські заняття) на день. Тому для виконання інших видів наукової, методичної, організаційної роботи у науково-педагогічних працівників не вистачає часу або доводиться витрачати вільний від роботи час. У таких умовах роботи знижується якість виконання науково-педагогічними працівниками навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні встановити, що науково-педагогічний працівник повинен виконувати навчальну роботу не більше 6 годин на день.

У зв'язку з тим, що мінімальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не визначено на законодавчому рівні, заклади вищої освіти вирішують це питання на локальному рівні. Так, у Положенні про планування та облік діяльності науково-педагогічних працівників Харківського національного університету внутрішніх справ визначено загальну кількість навчальних годин науково-педагогічних працівників на навчальний рік: завідувач кафедри – 400–600; професор кафедри – 450–600; доцент кафедри – 500–600; старший викладач – 525–600; викладач – 550–600. Згідно із цим Положенням для науково-педагогічних працівників встановлено мінімальне навчальне навантаження на рік.

Основним документом викладача закладу вищої освіти, в якому висвітлюється навчальна, методична, наукова та організаційна робота протягом навчального року і на підставі якого вона оцінюється (нараховується заробітна плата) й може бути перевірена контролюючими органами, є його індивідуальний робочий план [6, с. 21]. Індивідуальний план науково-педагогічного працівника повинен складатися до початку навчального року, в ньому необхідно зазначати види навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи, що

планується на навчальний рік. Із метою систематизації підсумків роботи науково-педагогічний працівник протягом навчального року заповнює розділи фактично виконаної роботи.

Законом України «Про вищу освіту» визначено, що рекомендований перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки¹. Так, у Наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Рекомендованого переліку видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників» закріплено такий перелік видів робіт:

1) навчальна робота: а) проведення навчальних занять (лекцій, лабораторних, практичних, семінарських занять, консультацій, індивідуальних занять для окремих спеціальностей галузей знань «Культура і мистецтво» та «Освіта/Педагогіка», підготовка за якими передбачає проведення індивідуальних занять, тощо); б) керівництво практичною підготовкою здобувачів вищої освіти; в) проведення контрольних заходів (заліків, екзаменів, захистів індивідуальних робіт, звітів із практичної підготовки, атестації здобувачів вищої освіти тощо); г) проведення вступних випробувань;

2) методична робота: а) розроблення/оновлення освітніх програм і навчальних планів; б) розроблення/оновлення програм і силябусів (робочих програм); в) розроблення/оновлення змісту навчальних занять; г) підготовка методичних матеріалів, підручників, посібників, наочних матеріалів із навчальних дисциплін; г) розроблення контрольних завдань (екзаменаційних білетів, завдань для модульного та підсумкового контролю тощо), матеріалів для проведення вступних випробувань; д) робота в науково-методичних і науково-технічних радах і комісіях, інших робочих і дорадчих органах закладу вищої освіти; е) робота в секторі, науково-методичній комісії (підкомісії), науково-методичній раді Міністерства освіти і науки України, консультування та експертна діяльність у робочих і дорадчих органах органів державної влади та місцевого самоврядування;

3) наукова робота: а) виконання затверджених планових наукових досліджень та підготовка наукових праць (статей, монографій, доповідей за результатами досліджень, проектних пропозицій тощо, наукових звітів, ескізних проєктів, експериментальних (дослідних) зразків або їхніх чинних моделей, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, дослідних зразків), укладання, редагування збірників наукових праць; б) керівництво

---

¹ Там само.

науковою роботою/наукове консультування студентів, аспірантів, докторантів; в) експертиза та рецензування наукових праць (статей, монографій, проєктних пропозицій, дисертацій тощо), виконання обов'язків офіційного опонента під час захисту дисертацій, робота у спеціалізованій раді із захисту дисертацій;

4) організаційна робота: а) організація та проведення освітніх і наукових заходів (конференцій, круглих столів, тематичних дискусій, олімпіад, конкурсів наукових робіт тощо); б) організація та проведення культурно-мистецьких, спортивних заходів для студентів у позанавчальний час; в) організаційна робота зі студентською групою або окремими здобувачами вищої освіти; г) керівництво програмою підвищення кваліфікації, стажуванням педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників; ґ) організація, проведення заходів і робота із профорієнтації; д) виконання обов'язків керівника освітньої програми¹.

Рекомендований перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників є достатньо містким і має рекомендаційний характер, тому заклади вищої освіти можуть вибрати види робіт відповідно до своєї специфіки.

Щодо видів навчальної роботи науково-педагогічних працівників, то вони встановлюються відповідно до їх посад закладом вищої освіти за погодженням з виборними органами первинних організацій профспілки (профспілковим представником). Робочий час науково-педагогічних працівників не повинен бути прив'язаний до робочого місця, оскільки наукову, методичну та частину організаційної роботи викладачам можна виконувати поза межами навчального закладу, наприклад удома, в бібліотеці або іншому визначеному місці. Науково-педагогічних працівників заклади вищої освіти можуть залучати до виконання робіт, не передбачених трудовим договором, лише за їхньою згодою або у випадках, передбачених законодавством.

Висновки

На основі проведеного наукового дослідження можемо констатувати, що робочий час науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання потребує врегулювання

---

¹ Про затвердження Рекомендованого переліку видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників : Наказ МОН України від 16.02.2022 № 186 // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-rekomendovanogo-pereliku-vidiv-navchalnoyi-metodichnoyi-naukovoyi-ta-organizacijnoyi-roboti-dlya-naukovo-pedagogichnih-naukovih-i-pedagogichnih-pracivnikiv> (дата звернення: 05.09.2022).

на законодавчому рівні: по-перше, необхідно встановити нормативи для основних видів навчальної, наукової, методичної, організаційної роботи для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, а не давати закладам вищої освіти визначати їх на власний розсуд; по-друге, визначити в Законі України «Про вищу освіту» таку категорію науково-педагогічних працівників, як працівники Національної поліції України, та спеціальним нормативно-правовим актом врегулювати їх трудові відносини; по-третє, визначити мінімальне навчальне навантаження науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти; по-четверте, закріпити основні вимоги до положень щодо складання розкладу навчальних занять у закладах вищої освіти.

Список бібліографічних посилань: 1. Трудове право України : навч. посіб. / В. О. Кучер, Т. В. Курило, О. Ю. Баліцька та ін. ; за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с. 2. Трудове право України : підручник / С. М. Бортник, К. Ю. Мельник, А. В. Могілевський та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 408 с. 3. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 624 с. 4. Красюк Т. В. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 197 с. 5. Красюк Т. В. Використання робочого часу науково-педагогічними працівниками вищих навчальних закладів та його нормування у контексті Закону України «Про вищу освіту». *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 192–197. 6. Дзюба С. Г. Облік робочого часу й оцінювання трудових затрат науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України. *Вища освіта України*. 2018. № 4. С. 15–24.

Надійшла до редколегії 09.09.2022

Прийнята до опублікування 19.09.2022

Dehtiarova V. O. Problematic issues of scientific and pedagogical workers' working hours at higher education institutions with specific training conditions

The article is devoted to problematic issues of working hours for scientific and pedagogical workers of higher education institutions with specific conditions of training. The approaches of the scientists regarding the definition of "working hours" have been studied. A comparison of the working hours of scientific and pedagogical workers and police officers who are sent to the positions of scientific and pedagogical workers for further service has been made in accordance with the current legislation. The analysis of normative legal acts regulating the activities of scientific and pedagogical workers has been carried out. Local acts adopted by institutions of higher education within their competence and with the help of which standards of working hours for the main types of educational, methodical, scientific, organizational work of scientific

and pedagogical workers are established have been analyzed. The recommended list of the types of educational, methodical, scientific and organizational work for scientific and pedagogical, scientific and pedagogical workers in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the Recommended list of types of educational, methodical, scientific and organizational work for scientific and pedagogical, scientific and teaching staff” has been considered. The main problematic issues of the working hours for scientific and pedagogical workers of higher education institutions with specific training conditions have been revealed and priority ways of solving them have been proposed.

Key words: working hours, scientific and pedagogical workers, employees of the National Police of Ukraine, institutions of higher education with specific training conditions.

УДК 349.22–055.1/3:342.78](477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.07>

Костянтин Юрійович Мельник,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8960-0234>,
e-mail: melnik_k.u@ukr.net

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ
ТА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПРИ ПРИЙНЯТТІ НА РОБОТУ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Досліджено стан забезпечення свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу в умовах воєнного стану. Вивчено точки зору науковців щодо змісту категорій «свобода трудового договору» та «рівність». Розроблено пропозиції та рекомендації з удосконалення відповідного національного законодавства. Обґрунтовано доцільність розширення переліку осіб, яких забороняється залучати до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану.

Ключові слова: трудовий договір, робота, воєнний стан, свобода, гендерна рівність, дискримінація, людина, працівник, жінка, чоловік, роботодавець.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Влаштування на роботу є важливим етапом у житті кожної людини, яка у зв'язку з цим набуває статусу працівника, виконує роботу, визначену трудовим договором, та отримує заробітну плату за виконану роботу, забезпечуючи себе та свою сім'ю засобами до існування. Національне трудове законодавство передбачає низку гарантій забезпечення трудових прав людини при прийнятті на роботу. Особливе місце серед таких гарантій посідає забезпечення свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу.

Сьогодні в період дії воєнного стану на порядку денному стоїть питання дотримання гарантій, встановлених національним законодавством, при прийнятті на роботу як засобу забезпечення зайнятості населення та зниження впливу трудових ресурсів за кордон. Також відмітимо, що у трудове законодавство в останнє півріччя було внесено низку змін, які суттєво впливають на трудові права найманих працівників. Отже, актуальним сьогодні вбачається дослідження норм національного законодавства та практики його застосування у сфері забезпечення свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу.

Стан дослідження проблеми

Проблемами забезпечення свободи трудового договору та гендерної рівності у трудових правовідносинах займалися такі вчені, як В. Венедіктов, В. Жернаков, М. Іншин, П. Пилипенко, С. Прилипко, В. Прокопенко, О. Процевський, Н. Хуторян, Г. Чанишева, В. Щербина, О. Ярошенко та ін. Заразом проблематика забезпечення свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу в умовах воєнного стану ще не була предметом комплексного дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення сутності гарантій свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу в умовах воєнного стану та надання пропозицій з їх удосконалення. *Завданнями* дослідження є вивчення точок зору науковців щодо змісту категорій «свобода трудового договору» та «рівність», дослідження норм національного законодавства, що передбачає свободу укладення трудового договору та гендерну рівність при прийнятті на роботу, розроблення пропозицій та рекомендацій з удосконалення національного законодавства у відповідній сфері.

Наукова новизна дослідження

Дістало подальшого розвитку розуміння свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу в умовах воєнного стану; окреслено проблеми сучасного стану у сфері зайнятості населення в Україні; запропоновано пропозиції та рекомендації з удосконалення норм національного законодавства у сфері свободи укладення трудового договору та гендерної рівності при прийнятті на роботу.

Виклад основного матеріалу

Воєнні дії в Україні завдали великої шкоди як громадянам та їх майну, так і громадській інфраструктурі й економіці країни. Так, у середині травня 2022 р., за оцінками Мінекономіки та KSE Institute, загальна сума прямої задокументованої шкоди інфраструктурі України від збройної агресії росії становила понад 94 млрд дол. або майже 2,8 трлн грн. Загалом із початку війни пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 208 підприємств, 508 медзакладів, 562 дитсадки, 295 мостів, 156 складів, 102 релігійні споруди, 83 адмінбудівлі, 27 нафтобаз і 12 цивільних аеропортів. Загальні втрати економіки України через війну, за оцінками Мінекономіки та KSE Institute, враховуючи прямі та непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, вплив робочої сили, додаткові видатки на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються

від 564 млрд до 600 млрд дол.¹ Все це спричинило, з одного боку, значне зростання рівня безробіття в Україні, а з іншого, – великий міграційний вплив громадян за кордон. У Міжнародній організації праці підраховали, що через війну в Україні було втрачено майже 5 млн робочих місць². У березні 2022 р. опитування групи «Рейтинг» (1000 опитаних респондентів) виявило, що внаслідок бойових дій у середньому в країні залишилися без роботи 53 % громадян. Найбільша проблема – на сході країни, там цей показник сягає 74 %³.

Децю інші дані стосовно рівня безробіття в Державній службі зайнятості. Так, протягом січня-квітня 2022 р. послугами Державної служби зайнятості скористалися 559,9 тис. осіб, з яких 495 тис. зареєстрованих безробітних, це на 34 % менше, ніж за аналогічний період минулого року. Станом на 1 травня 2022 р. 283,4 тис. людей мали статус безробітних, що на 30 % менше, ніж минулого року. Отримували допомогу у зв'язку з безробіттям майже 245 тис. осіб, що на 29 % менше, ніж у 2021 р.⁴

У науковій літературі звернено увагу на існування низки причин того, чому нині в Україні реєструють менше безробітних, ніж, наприклад, у 2021 р. Найбільш очевидна з них – це виїзд великої кількості українців за кордон. Провідна наукова співробітниця Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Л. Ткаченко додатково визначає такі причини. Так, за словами фахівчині, Державна служба зайнятості частину інформації отримує через звітність роботодавців (про наявні вакансії, заплановані звільнення тощо), а на час воєнного стану підприємствам дозволяється

---

¹ Збитки інфраструктурі від війни за тиждень зросли на \$2,4 млрд, нафтобаз зруйновано на \$227 млн – дослідження // Інтерфакс-Україна : сайт. 12.05.2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/831573.html> (дата звернення: 10.09.2022).

² Безробіття в Україні: чому кількість офіційно безробітних зменшилася та яка буде ситуація на ринку праці після війни // Слово і Діло : сайт. 04.06.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/stattja/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-chomu-kilkist-oficijno-bezrobotnyx-zmenschylasya-ta-yaka-bude-sytuacziya-gynku-praczi-pislya-vijny> (дата звернення: 10.09.2022).

³ «Ринок виживання». Через війну кожен другий українець втратив роботу. Що буде далі? // Liga.Бізнес : сайт. 30.03.2022. URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/gynok-vyjivaniya-iz-za-voyny-kajduy-vtoroy-ukrainets-poteryal-rabotu-chto-budet-dalshe> (дата звернення: 10.09.2022).

⁴ Безробіття в Україні: чому кількість офіційно безробітних зменшилася та яка буде ситуація на ринку праці після війни // Слово і Діло : сайт. 04.06.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/stattja/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-chomu-kilkist-oficijno-bezrobotnyx-zmenschylasya-ta-yaka-bude-sytuacziya-gynku-praczi-pislya-vijny> (дата звернення: 10.09.2022).

відтермінувати подання такої інформації. Тому поточна статистика Державної служби зайнятості не є повною. Також не зовсім зрозуміло, як Державна служба зайнятості отримує дані з тимчасово окупованих територій. Друга причина полягає в тому, що в умовах війни внесені істотні зміни у трудове законодавство. Так, наприклад, роботодавці в період дії воєнного стану можуть просто призупинити дію трудового договору, їм немає сенсу звільняти працівників у зв'язку з банкрутством чи реорганізацією, скороченням штату тощо, вони просто можуть відправити людей у неоплачувану відпустку на весь період воєнного стану. Так можна заощадити ще й на виплаті вихідної допомоги, розмір якої має становити не менше середньої заробітної плати за два останні місяці роботи. Ще одна причина того, чому люди в умовах війни не шукають роботу через державний центр зайнятості, – висока ймовірність направлення на громадські роботи, відмова від участі в яких може призвести до втрати статусу зареєстрованого безробітного. Нині умови зайнятості, які і так ніколи не були особливо хорошими, створюють ще більшу ймовірність нестабільної праці¹.

Україна сьогодні перебуває в десятці країн світу за кількістю міжнародних мігрантів українського походження. У першій половині 2010-х років Україну щороку залишали близько 500 тис. громадян. Ситуація трохи покращилась після 2014 р., проте країну все ще залишали понад 100 тис. людей щороку. Єдиним із позитивною статистикою став «коронавірусний» 2020 р., коли через пандемію в Україну повернулися на 80 тис. громадян більше, ніж залишили країну. У 2021 р. все стало навпаки, країну залишили понад 600 тис. українців².

Станом на 1 січня 2022 р. в Україні лишилися близько 39,3 млн громадян, з яких до 2,5 млн осіб суттєву частину року проводили поза межами країни. У перший місяць війни відбулася масова хвиля міграції, як внутрішньої, так і за кордон. Наразі відомо, що станом на 1 квітня 2022 р. Україну залишили близько 4,3 млн осіб, 95 % яких – це жінки, діти та літні люди. Ще близько 6,5 млн, за оцінками Міжнародної організації з міграції, покинули місце свого постійного проживання і переїхали в межах країни³. Із червня 2022 р. люди почали поступово повертатися до місць проживання, намагаючись

---

¹ Там само.

² Україна – на 8 місці у світі за кількістю емігрантів // Українська правда : сайт. 18.12.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/12/18/7317883/> (дата звернення: 10.09.2022).

³ Пономаренко С. Вимушена міграція. Скільки людей залишилося в Україні після повномасштабного вторгнення Росії // Сьогодні : сайт. 10.04.2022. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/vynuzhdennaya-migraciya->

влаштуватися на роботу. Однак 39 % із тих, хто мав зайнятість до війни, досі її не мають (у березні таких було 53 %, на початку квітня – 41 %). Наразі серед тих, хто мав роботу до війни, продовжують працювати 59 % (у березні таких було 46 %). Зокрема, зросла кількість тих, хто працює у звичному режимі (з 23 % до 32 %). 24 % працюють частково або віддалено, а 3 % – почали працювати на новій роботі. Найбільше тих, хто зараз працює, серед мешканців західних та центральних областей (близько 60 %). Серед мешканців півдня працює 52 %, сходу – близько 40 %¹.

Це свідчить про те, що сьогодні перед державою стоять серйозні виклики у соціальній сфері, які потребують найскорішого вирішення. Передусім стоїть питання забезпечення людей оплачуваною роботою та захисту трудових прав працівників, зокрема при прийнятті на роботу. Реалізація цього прямо пов'язана з дотриманням гарантій, передбачених національним законодавством. Передусім йдеться про забезпечення свободи укладення трудового договору. Як зазначав В. І. Прокопенко, право на працю реалізується шляхом укладення трудового договору: «Для працівника свобода укладення трудового договору означає повну можливість обирати собі місце і вид роботи з урахуванням власних інтересів, знань і намірів. Для підприємства свобода трудового договору означає можливість вибрати найбільш придатного працівника, з точки зору ділових і кваліфікаційних якостей. Свобода працівника і свобода підприємства в трудових правовідносинах перебувають у постійному співвідношенні. При цьому кожна зі сторін повинна сумлінно користуватися наданими їй правами» [1, с. 46]. С. М. Прилипка та О. М. Ярошенко вказують, що свобода праці передбачає наявність принципу свободи трудового договору. Цей принцип виявляє суть значної кількості норм, що регулюють прийняття громадян на роботу, їх переведення і звільнення. Його зміст полягає в тому, що доля трудових правовідносин працівника з роботодавцем визначається трудовим договором, який становить фундамент їх виникнення. За допомогою вільного укладення трудового договору особа, яка досягла працездатного

---

skolko-chelovek-ostalos-v-ukraine-posle-polnomasshtabnogo-vtorzheniya-rossii-1614182.html (дата звернення: 10.09.2022); Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022) // Cedos : сайт. 29.03.2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznua-2022/> (дата звернення: 10.09.2022).

¹ Ткачук Б. Українці поступово повертаються до роботи, але майже 40 % досі залишаються безробітними через війну // Hromadske : сайт. 28.04.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayinci-postupovo-povertayutsya-do-roboti-ale-majzhe-40-na-dosi-zalishayutsya-bezrobitnimi-cherez-vijnu> (дата звернення: 10.09.2022).

віку, має право влаштуватися на роботу, тобто реалізувати своє право на працю [2, с. 106]. І. А. Ветухова указує, що свобода укладення трудового договору є однією з юридичних гарантій права на працю. Для працівника свобода укладення трудового договору означає повну можливість обрати собі місце та вид роботи з урахуванням власних інтересів, знань, прагнень, а для підприємства – вибрати найбільш підходящого за діловими якостями працівника. І працівник, і підприємство при цьому здійснюють свій вибір. Обидві сторони зацікавлені в тому, щоб він виявився вдалим, тому що тоді трудовий договір буде стабільним. Зважаючи на це, і суспільство в цілому зацікавлене в ефективності такого вибору [3, с. 91].

Свобода укладення трудового договору впливає передусім з норми ч. 1 ст. 43 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на працю, що включає в себе можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується¹. Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) пов'язує право на працю з укладенням трудового договору. Так, ст. 2 КЗпП України закріплює такі норми: «Право громадян України на працю, – тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. ... Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою». Частина 2 ст. 9 КЗпП України встановлює заборону примушення працівника до укладення трудового договору, який містить умови, щодо яких між працівником та роботодавцем не досягнуто взаємної згоди².

Отже, свобода укладення трудового договору полягає в тому, що будь-яка людина, яка володіє трудовою правосуб'єктністю, має право на підставі вільного вибору укласти трудовий договір із роботодавцем.

Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 передбачає можливість у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обмежувати конституційні права та свободи людини і громадянина, передбачені, зокрема, ст. 43 Конституції

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.09.2022).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 10.09.2022).

України. Так, в умовах воєнного стану в Україні може запроваджуватися трудова повинність, що є певним обмеженням гарантій свободи укладення трудового договору. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, можуть застосовувати заходи правового режиму воєнного стану, зокрема запроваджувати трудову повинність¹. Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753 (далі – Порядок).

Вищезазначений Порядок передбачає такі визначення: «трудова повинність – короткостроковий трудовий обов'язок у період воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок»; «суспільно корисні роботи – види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які провадяться для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, а також не можуть бути пов'язані з підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи і послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки» (п. 3)².

Пункт 5 Порядку закріплює категорії осіб, яких можна залучати до суспільно корисних робіт, а п. 6 – категорії осіб, яких забороняється залучати до таких робіт, а саме: малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я³. Передбачається,

---

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 10.09.2022).

² Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п> (дата звернення: 10.09.2022).

³ Там само.

що з кожним, хто залучається до суспільно корисних робіт, укладається строковий трудовий договір (п. 5 Порядку).

Не заперечуючи доцільність запровадження трудової повинності в умовах воєнного стану, не можемо не відмітити, що наведені норми національного законодавства руйнують розуміння трудового договору як домовленості сторін про умови праці на основі вільного вибору. Вважаємо за доцільне розширити перелік осіб, яких забороняється залучати до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: по-перше, замінити термінологічну конструкцію «малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років» на «неповнолітніх осіб»; по-друге, доповнити перелік такою категорією, як особи з інвалідністю.

Важливе значення при прийнятті на роботу мають гарантії забезпечення рівності, зокрема гендерної. В юридичній літературі рівність розглядається як загальнолюдський або загальноправовий принцип. О. Ф. Скакун вважає, що принцип рівності загальним принципом права, що означає рівність усіх перед законом, рівність прав та обов'язків незалежно від національної, релігійної та іншої належності, службового та іншого становища, рівну відповідальність перед законом, рівний захист у суді [4, с. 224]. М. А. Вороніна вважає, що «принцип рівності є загальнолюдським принципом, що забезпечує однакові для всіх умови здійснення власної свободи. У праві він виражається в рівності правового становища всіх перед законом, наявності рівних загальноосупільних прав і обов'язків, рівному захисті перед судом незалежно від національної, статевої, релігійної належності, походження, місця проживання, посадового стану та інших обставин» [5, с. 201]. На думку Ю. В. Кривицького, «принцип рівності передбачає вимогу поводитися в однакових випадках однаково, а у відмінних – неоднаково та забороняє дискримінацію (наприклад, ч. 5 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р.). В основі сучасного розуміння принципу рівності лежить ідея справедливої рівності можливостей, згідно з якою членам суспільства мають бути створені реальні можливості конкурувати з іншими його членами, причому з достатніми шансами на успіх» [6, с. 123].

Гарантії рівності, зокрема гендерної, в усіх сферах суспільного життя в Україні передбачаються передусім Конституцією України. Так, частини 1 і 3 ст. 24 Основного Закону містять такі норми: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов,

які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям»¹. Отже, у Конституції України особливо звертається увага на питання гендерної рівності, про що свідчить закріплення відповідних норм у ч. 3 ст. 24.

Забезпеченню рівності сприяє заборона дискримінації, яка закріплена в ч. 2 ст. 24 Конституції України: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»². Слід зазначити, що Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, який закріплює можливість у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обмежувати певні конституційні права і свободи людини та громадянина, не передбачив обмеження гарантій, встановлених ст. 24 Конституції України. Тому гарантії рівності прав та заборони дискримінації у період воєнного стану повинні забезпечуватися не гірше, ніж у мирний час.

КЗпП України містить дві статті, в яких закріплена заборона дискримінації як узагалі у сфері праці, так і при укладенні трудового договору (ч. 1 ст. 2-1 та ч. 4 ст. 22)³. Інші закони України також закріплюють заборону дискримінації при прийнятті на роботу, серед них Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР, який у ст. 24-1 передбачає заборону розміщення у змісті оголошень (реклами) про вакансії (прийом та роботу) дискримінаційних вимог і відповідальність за порушення відповідної заборони⁴.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV, який комплексно регулює питання гендерної рівності, передбачає у ст. 1 такі визначення: «рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень чи

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.09.2022).

² Там само.

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 10.09.2022).

⁴ Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр> (дата звернення: 10.09.2022).

привілеїв за ознакою статі; рівні можливості жінок і чоловіків – це рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків; дискримінація за ознакою статі – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”, крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними»¹.

Норми, спрямовані на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків при прийнятті на роботу, просуванні по роботі тощо, передбачені у ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», зокрема: «Жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці. Роботодавець зобов’язаний: створювати умови праці, які дозволяли б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов’язками; здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці; вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров’я умов праці; вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі. Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей. Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників»².

Вважаємо, що зміст останньої норми (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків») не сприяє досягненню збалансованого співвідношення жінок і чоловіків

---

¹ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 10.09.2022).

² Там само.

через її необов'язковий характер для роботодавця. Отже, пропоную видалити слово «можуть» після слова «роботодавці» і змінити відповідним чином закінчення слова «здійснювати» у ч. 4 ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Також із метою посилення нормативного забезпечення гендерної рівності при прийнятті на роботу доцільно доповнити перелік обов'язків роботодавця, передбачений ч. 2 ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», таким обов'язком: «не допускати дискримінації за ознакою статі при укладенні, зміні та припиненні трудового договору».

Висновки

Трудова повинність, запроваджена сьогодні в умовах воєнного стану, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується відповідний трудовий обов'язок, а також її оформлення трудовим договором руйнують розуміння трудового договору як домовленості сторін про умови праці на основі вільного вибору. Існує доцільність розширити перелік осіб, яких забороняється залучати до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, для чого п. 6 Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753, викласти в такій редакції: «Забороняється залучати до суспільно корисних робіт неповнолітніх осіб, вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також осіб з інвалідністю у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я».

Із метою посилення нормативного забезпечення гендерної рівності при прийнятті на роботу запропоновано в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: 1) видалити слово «можуть» після слова «роботодавці» і змінити відповідним чином закінчення слова «здійснювати» у ч. 4 ст. 17; 2) доповнити перелік обов'язків роботодавця, передбачений ч. 2 ст. 17, таким обов'язком: «не допускати дискримінації за ознакою статі при укладенні, зміні та припиненні трудового договору».

Список бібліографічних посилань: 1. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с. 2. Прилипка С. М., Ярошенко О. М. Право на працю в системі прав людини. *Право України*. 2014. № 6. С. 102–110. 3. Ветухова І. А. Гарантії трудових прав жінок-матерів при прийнятті на роботу. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 51. С. 91–101. 4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. 5. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с. 6. Теорія держави та права :

навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2022

Прийнята до опублікування 15.09.2022

Melnyk K. Yu. Ensuring the freedom to conclude an employment contract and gender equality in employment under martial law

The state of ensuring the freedom to enter into an employment contract and gender equality in employment under martial law conditions has been studied. It has been proven that getting a job is an important event in the life of every person who, in connection with this, acquires the status of an employee, performs the work specified in the employment contract, and receives wages for the work performed in order to provide oneself and family with the means to existence. The national labor legislation provides for a number of guarantees to ensure the labor rights of a person when hiring. A special place among such guarantees is the provision of freedom to conclude an employment contract and gender equality upon hiring.

The point of view of the scientists regarding the content of the categories “freedom of labor contract” and “equality” has been studied. The norms of national legislation, which provide for the freedom to conclude an employment contract and gender equality in hiring, have been studied. It is indicated that the labor obligation, introduced today under martial law, which does not require the mandatory consent of the person in respect of whom the corresponding labor obligation is introduced, as well as his/her registration in an employment contract, destroys the understanding of the employment contract as an agreement between the parties on working conditions based on free choice.

Proposals and recommendations for improving national legislation have been provided. The expediency of expanding the list of persons who are prohibited from engaging in socially useful works has been substantiated, for this purpose the paragraph 6 of the Procedure for involving able-bodied persons in socially useful works in conditions of martial law, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 13, 2011 No. 753, has been proposed to be set out in the following edition: “It is forbidden to involve minors, pregnant women, women with children under the age of three, as well as persons with disabilities in socially useful works, if the performance of such works may negatively affect their health”.

In order to strengthen the regulatory provision of gender equality in employment, it is proposed to: 1) delete the word “may” after the word “employers” and change the ending of the word “implement” in Part 4 of Article 17 of the Law of Ukraine “On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men”; 2) to supplement the employer’s duties provided for in Part 2 of Article 17 of the Law of Ukraine “On ensuring equal rights and opportunities for women and men”, as follows: “do not allow discrimination based on gender when concluding, changing and terminating an employment contract”.

Key words: employment contract, work, martial law, freedom, gender equality, discrimination, person, employee, woman, man, employer.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 342.9+351.745

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.08>

Костянтин Леонідович Бугайчук,

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (завідувач);*

<https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,

e-mail: kbugaychuk@gmail.com

**АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОГО Й ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ ІЗ ВИЩОЮ ЮРИДИЧНОЮ ОСВІТОЮ В ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ**

Досліджено нормативно-правові й організаційні засади реформування юридичної освіти на сучасному етапі розвитку держави. Проаналізовано остаточний зміст Концепції розвитку юридичної освіти, затвердженої Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, та нові редакції стандартів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». На підставі проведеного дослідження сформульовано концептуальні напрями розвитку вищої юридичної освіти з урахуванням інтересів Міністерства внутрішніх справ України, а також наведено аргументи щодо збереження підготовки відповідних фахівців у закладах вищої освіти системи МВС України.

Ключові слова: вища юридична освіта, заклад вищої освіти, освітній процес, стандарт вищої освіти, МВС України, Національна поліція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна є потужним центром освіти і науки світу та Європи, який має багато визнаних здобутків, в якому працюють потужні освітянські та наукові школи і який по праву може пишатися власною історією та досвідом, що переймає багато країн. Вважаємо, що національна система вищої освіти повинна постійно розвиватись та адаптуватись до вимог сьогодення, але при цьому зберігати найкращі надбання багатьох поколінь і впроваджувати у власну діяльність найкращі світові стандарти підготовки фахівців.

Із 2016 р. в Україні за підтримки окремих представників влади, освітянської спільноти та за сприяння представників міжнародних

грантових організацій почалося просування ідей реформування системи юридичної освіти України. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 5 липня 2016 р. № 787 була створена робоча група з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти в Україні¹, першим результатом діяльності якої стала Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії², що не мала подальшої реалізації. Згодом на розгляд Верховної Ради України був унесений Проект закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії (реєстр. № 7147)³, який був відкликаний через численні зауваження фахової юридичної спільноти.

Згодом, у 2018–2021 рр., ініціаторами вищезазначених кроків були розроблені кілька варіантів Концепції розвитку вищої юридичної освіти, один з яких до цього часу розміщений на сайті Міністерства освіти і науки України⁴. Вказані ідеї були підтримані багатьма публікаціями на різноманітних інтернет-ресурсах, в яких їх автори насамперед у негативному аспекті висвітлювали освітянську діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС, зокрема щодо підготовки фахівців із вищою юридичною освітою за спеціальністю «Право»⁵. Ключовими тезами були такі: позбавлення

---

¹ Про утворення робочої групи з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти в Україні : Наказ МОН України від 05.07.2016 № 787 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS26880> (дата звернення: 23.08.2022).

² Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії : від 23.09.2016 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT2731> (дата звернення: 23.08.2022).

³ Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії : від 28.09.2017 № 7147 / ініціатори О. І. Сирійд, М.-М. Найєм, С. П. Заліщук та ін. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 (дата звернення: 23.08.2022).

⁴ Концепція розвитку юридичної освіти // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (дата звернення: 23.08.2022).

⁵ Шемелинець І., Грищенко К. 7 міфів про Концепцію розвитку юридичної освіти // Democracy Justice Reforms : сайт. URL: <https://dejure.foundation/library/7-mifiv-kontseptsii-rozvytku-pravnychoi-osvity> (дата звернення: 23.08.2022); Малишев Б. В. Основні шляхи реформування правничої (юридичної) освіти в Україні : аналіт. звіт. Київ, 2019. 20 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/16lPOdtK9hmjkZpSOZCpyGXHYvS66wyIw/view> (дата

закладів вищої освіти системи МВС (далі – ЗВО МВС) державного замовлення на підготовку фахівців за спеціальністю «Право», визнання юридичними професіями професії прокурора, судді, адвоката, нотаріуса, ліквідація заочної підготовки юристів, здійснення підготовки юристів у «наскрізній магістратурі», зменшення кількості закладів вищої освіти, які готують юридичні кадри.

Завдяки активній позиції науково-педагогічної спільноти багатьох юридичних вишів, зусиллям наукового та науково-педагогічного складу ЗВО МВС, чіткій та вивіреним позиції керівництва МВС України, наслідком якої стали численні пропозиції та зауваження до вищезазначених документів і публікацій, а також висновкам Всеукраїнської конференції «Вища юридична освіта в XXI столітті: виклики й перспективи розвитку», в роботі якої взяли участь понад 100 юристів-практиків і яка визнала Концепцію реформування вищої освіти шкідливою, зусилля так званих реформаторів були нівельовані на деякий час¹. У квітні 2021 р. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій затвердив рекомендації слухань на тему «Реформування вищої юридичної освіти в Україні: проблеми і перспективи». Цими рекомендаціями був схвалений новий проект Концепції розвитку юридичної освіти².

Як постійні учасники всіх подій, які відбувалися у сфері реформування вищої юридичної освіти у 2016–2022 рр., маємо зазначити, що ЗВО МВС деяким чином вдалося відстояти позицію відомчих вишів, які здобули право готувати фахівців із вищою юридичною освітою за спеціальністю 081 «Право» за всіма рівнями вищої освіти.

Заразом нові нормативні й організаційні ініціативи у вказаній сфері, які відбуваються протягом останніх місяців, тим паче на фоні

звернення: 23.08.2022); Маніфест розвитку юридичної освіти // Democracy Justice Reforms : сайт. 26.11.2020. URL: <https://dejure.foundation/library/manifest-rozvytku-yurydychnoi-osvity> (дата звернення: 23.08.2022); Грищенко К. Що не так з підготовкою юристів в Україні? // Democracy Justice Reforms : сайт. 27.10.2020. URL: <https://dejure.foundation/library/scho-ne-tak-z-pidhotovkoiu-yurystiv-v-ukraini> (дата звернення: 23.08.2022).

¹ Концепцію реформи юридичної освіти визнано шкідливою: Резолюція Всеукраїнської конференції національних закладів вищої освіти, документ // Судебно-юридическая газета : сайт. 11.12.2020. URL: <https://www.sud.ua/ru/news/publication/187514-kontseptsiyu-reformi-yuridichnoyi-osviti-viznano-shkidlivoyu-rezolyutsiya-vseukrayinskoyi-konferentsiyi-natsionalnikh-zakladiv-vischoyi-osviti-dokument> (дата звернення: 23.08.2022).

² Порядок денний засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. 14.04.2021 // Комітет з питань освіти, науки та інновацій : офіц. сайт. URL: <https://kno.rada.gov.ua/documents/zasid/75661.html> (дата звернення: 23.08.2022).

військової агресії росії проти нашої країни, зумовляють проведення додаткового наукового аналізу цієї проблеми та висловлення належних аргументів на підтримку ЗВО МВС. Цей процес організований без урахування інтересів Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України.

Стан дослідження проблеми

Питанням розвитку та організації юридичної освіти у ЗВО МВС були присвячені праці В. Аброськіна [1], Г. Буги [2], М. Долинської [3], Р. Молчанова [4], Ю. Нікітіної [5], Г. Чанишевої [6] та ін. Водночас незважаючи на актуальність, ці публікації базувалися не на остаточній редакції Концепції розвитку юридичної освіти. Поза увагою дослідників також залишилися сучасні умови навчання у ЗВО МВС у період воєнного стану, а також останні зміни до стандартів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право».

Мета і завдання дослідження

Метою статті слід визначити аналіз сучасних умов надання вищої юридичної освіти за спеціальністю 081 «Право» та вироблення аргументованої позиції щодо її збереження для ЗВО МВС. Для досягнення зазначеної мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати положення рекомендацій Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій «Реформування вищої юридичної освіти в Україні: проблеми і перспективи», дослідити нові освітні стандарти за цією спеціальністю, а також виробити власні аргументи щодо збереження у ЗВО МВС підготовки фахівців із вищою юридичною освітою за спеціальністю 081 «Право».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на сучасному етапі розвитку юридичної освіти та науки будуть надані пропозиції з питань удосконалення підготовки фахівців із вищою юридичною освітою у ЗВО МВС, враховуючи останні зміни, внесені до нормативних актів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Концепцією розвитку юридичної освіти від 14 квітня 2021 р. передбачено, що підготовка здобувачів освіти за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» галузі знань «Право» в системі фахової передвищої освіти та за рівнями молодшого бакалавра та бакалавра не здійснюється¹. Зазначимо, що вказане положення суперечить частинам 3 та 4 ст. 5 Закону України «Про вищу освіту», відповідно до якої отримання ступеня магістра має передувати отримання особою вищої освіти ступеня «бакалавр». Врахування у

---

¹ Там само.

проекті Концепції вказаної «наскрізної» моделі підготовки юриста містить у собі й іншу небезпеку, адже не всі заклади вищої освіти відповідають ліцензійним умовам, які дозволяють проводити підготовку магістра за спеціальністю «Право». Як наслідок, багато закладів вищої освіти можуть втратити можливість провадити відповідну освітню діяльність, що тягне за собою звільнення науково-педагогічного складу, а можливо й призупинення роботи значної кількості таких закладів освіти. Розробники Концепції плутають освітню кваліфікацію, яку надають заклади вищої освіти, і професійну кваліфікацію, що свідчить про спроможність особи працювати за певною професією. Вимоги до професійної кваліфікації встановлюються професійним стандартом. На сьогодні щодо жодної юридичної професії не затверджено професійного стандарту, а тому висунення єдиних вимог до обов'язковості освітнього ступеня «магістр» для юриста не підкріплюється жодним нормативним документом і виступає лише «точкою зору» окремих осіб.

Іншим спірним питанням є закріплення в рішенні Комітету тези, що буде забезпечено розміщення державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» галузі знань «Право» у закладах вищої освіти незалежно від форми власності та сфери управління за алгоритмом адресного розміщення державного замовлення та широкого конкурсу. Отже, розробники хочуть надати державне замовлення на підготовку юристів приватним закладам вищої освіти. Вважаємо це помилковим кроком, оскільки діяльність приватних закладів вищої освіти є видом підприємницької діяльності, зазначені заклади не фінансуються з державного бюджету, а тому не можуть бути суб'єктами державного замовлення на підготовку юристів.

При розробці Концепції не були враховані пропозиції МВС України та представників інших закладів вищої освіти щодо висвітлення порядку формування змісту і проведення Єдиного державного кваліфікаційного іспиту (далі – ЄДКІ). Цей документ не враховує специфіку навчання, спеціалізацію підготовки поліцейських та інтереси замовника (роботодавця) з підготовки фахівців за конкретними спеціальностями та професіями. Фактично державний замовник виключений із процесу формування програм ЄДКІ та тестових завдань. І це при тому, що ЄДКІ повинен сприяти максимально ефективному витрачання державних коштів на підготовку майбутнього фахівця та відповідати вимогам роботодавця до змісту його підготовки. Вважаємо, що окреслена модель ЄДКІ знищує саму ідею унікальності освітніх програм ЗВО, розвитку спеціалізацій окремих спеціальностей.

У жовтні 2021 р. Наказом Міністерства освіти і науки України № 1076 була затверджена програма ЄДКІ за спеціальностями «Право»

та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти¹. Вважаємо, що об'єднання в одному іспиті двох різних (хоча і споріднених) спеціальностей є хибним кроком. Вказана ситуація призводить до того, що у структурі іспиту можливе превалювання одних освітніх компонентів над іншими. Крім того, слід враховувати унікальність освітніх програм за вказаними спеціальностями та відповідні спеціалізації в межах спеціальностей 081 «Право» та 293 «Міжнародне право», що не враховуються у пропонованій структурі ЄДКІ. Наголосимо, що споріднювати відповідні спеціальності немає сенсу навіть через те, що для спеціальності 293 не затверджено жодного стандарту вищої освіти за будь-яким рівнем. Водночас для спеціальності 081 «Право» стандарт за бакалаврським рівнем був затверджений Наказом МОН України від 20 липня 2022 р. № 644, а за магістерським – Наказом МОН України від 20 липня 2022 р. № 643. Фахівці з міжнародного права на зустрічах робочих груп із питань реформування юридичної освіти неодноразово наголошували на тому, що спеціальності «Право» та «Міжнародне право» мають бути різними, існує специфіка підготовки юриста-міжнародника. Останні теми зазначеної програми з незрозумілих причин присвячені так званій правничій професії. Нагадаємо, що навіть у Концепції реформування вищої юридичної освіти фахівці дійшли спільної думки, що некоректно застосовувати термін «правничі професії» до вітчизняних реалій, оскільки він є запозиченим з англо-саксонської системи права та юридичних відносин і в цілому не висвітлює вітчизняних реалій, а також потреб ринку праці у кваліфікованих юристах. Якщо виходити зі структури пропонованих тем, то маємо сумнів, що майбутні прокурори та нотаріуси мають володіти компетенціями у сфері міжнародного публічного права, трудового права або міжнародного приватного права, які складають основну структуру пропонованого іспиту.

У квітні 2021 р. під час розгляду Концепції розвитку юридичної освіти була підтримана пропозиція ЗВО МВС, завдяки якій розміщення державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право», а також здобуття вищої юридичної освіти буде здійснюватися з урахуванням особливостей підготовки курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського)

---

¹ Про затвердження програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти : Наказ МОН України від 08.10.2021 № 1076 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1076729-21> (дата звернення: 23.08.2022).

або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України¹.

20 липня 2022 р. були ухвалені нові стандарти вищої освіти за спеціальністю 081 «Право», які ставлять під загрозу належну підготовку поліцейських у ЗВО МВС, оскільки для майбутніх працівників поліції не передбачається практика в її органах та підрозділах, а поліцейські повинні проходити її в обсязі не менше 15 кредитів ЄКТС на базі юридичних служб органів місцевого самоврядування, органів законодавчої та виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, нотаріату, юридичних клінік закладів вищої освіти. Крім того, обов'язковим є проходження практики в обсязі не менше 5 кредитів ЄКТС у судах, в системі прокуратури або адвокатури².

Отже, створюються умови для того, щоб максимально перешкодити майбутнім поліцейським-слідчим, які навчаються за цією спеціальністю, пройти належну практичну підготовку, а ЗВО МВС – виконати вимоги стандарту вищої освіти та роботодавців.

Наголосимо, що відповідно до ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, що забезпечують формування і реалізують державну політику у відповідних сферах, галузевих об'єднань організацій роботодавців і затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти³. Натомість проект вищевказаного стандарту, всупереч цьому

---

¹ Порядок денний засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. 14.04.2021 // Комітет з питань освіти, науки та інновацій : офіц. сайт. URL: <https://kno.rada.gov.ua/documents/zasid/75661.html> (дата звернення: 23.08.2022).

² Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 20.07.2022 № 643 // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-643-20072022.pdf> (дата звернення: 23.08.2022); Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 20.07.2022 № 644 // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-644-20.07.2022.pdf> (дата звернення: 23.08.2022).

³ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 23.08.2022).

закону, не було направлено до МВС України для надання пропозицій та зауважень, що є прямим порушенням законодавства про вищу освіту.

Наголосимо, що МВС України, як і МОН України, є органом, який відповідальний за розробку програми ЄДКІ для здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях за спеціальністю 081 «Право» відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту» від 19 травня 2021 р. № 497, а тому ненадання проєкту стандарту для його опрацювання є не тільки таким, що не відповідає законодавству, але й є нелогічним з точки зору того, що МВС України, яке має розробляти програми іспиту за бакалаврською програмою, було усунуте від розробки відповідного стандарту, що є основою вказаного іспиту.

Вивчення змісту Стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти від 20 липня 2022 р. свідчить також про те, що до його розробки з фахової експертизи не були залучені як представники ЗВО МВС, так і представники практичних органів та підрозділів системи МВС, як галузеві роботодавці в сенсі ст. 10 Закону України «Про вищу освіту», що беруть на роботу випускників, які здобули освіту за спеціальністю 081 «Право».

Відповідно до Порядку розгляду та затвердження стандартів вищої освіти, схваленого сектором вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (протокол від 26 січня 2021 р. № 10), проєкт стандарту розміщується для громадського обговорення на сайті МОН у розділі «Проєкти стандартів вищої освіти» на термін не менше ніж 30 календарних днів. Всі зауваження та пропозиції, що надходять на адресу Міністерства освіти і науки за результатами громадського обговорення проєкту стандарту, направляються на розгляд до підкомісії НМК. Схвалений на засіданні Сектору вищої освіти проєкт стандарту направляється на зовнішнє рецензування, а також відповідно до ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» до галузевих державних органів, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, і галузевих об'єднань організації роботодавців¹.

---

¹ Порядок розгляду та затвердження стандартів вищої освіти // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: [https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-](https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki)

Натомість станом на 31 липня 2022 р. на сайті МОН України проєкт відповідного стандарту був відсутній, більше того, можна стверджувати, що він не направлявся до МВС України, оскільки в іншому випадку ЗВО МВС брали б активну участь у наданні пропозицій та рекомендацій до нього. На підставі вищезазначеного та враховуючи те, що затверджений Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти від 20 липня 2022 р. не враховує інтереси ЗВО МВС та ухваленій із порушенням встановленої процедури розробки та погодження, доцільним є ініціювання внесення до його змісту відповідних змін, що будуть спрямовані на належну практичну підготовку здобувачів вищої освіти ЗВО системи МВС відповідно до потреб роботодавців в особі Міністерства внутрішніх справ та ЦОБВ, діяльність яких спрямовується та координується ним.

Вказана ситуація дозволить ЗВО МВС на належному рівні готувати фахівців за спеціальністю 081 «Право», які в умовах воєнного стану є найбільш необхідними нашої державі для захисту основоположних прав і свобод громадян, порушених унаслідок військової агресії країни-окупанта, забезпечення законності та правопорядку в державі, сприяння реалізації принципу верховенства права.

В умовах воєнного стану МВС України та центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується через Міністра внутрішніх справ України, є найбільшими споживачами фахівців із вищою юридичною освітою, зокрема тих, що здобувають її за спеціальністю 081 «Право». Насамперед це стосується працівників слідчих підрозділів та підрозділів дізнання, які гідно виконують професійні обов'язки навіть у небезпечних регіонах нашої країни. Якщо брати ситуацію на Харківщині, то від початку агресії 1 055 мирних мешканців регіону загинули від російських ракет і снарядів (з них 52 дітини), зруйновано та пошкоджено майже 4 260 житлових будинків. Слідчі поліції регіону здійснюють щодобове документування злочинів російських загарбників. За час повномасштабного вторгнення ворога було оглянуто більше 5 349 місць обстрілів.

Отже, навантаження на фахівців із вищою юридичною освітою, які обіймають посади в органах поліції та вимагають вищої юридичної освіти за спеціальністю 081 «Право», значно зросло. Не слід забувати, що для законного притягнення посадових осіб держави-агресора та самої країни до міжнародної відповідальності в системі МВС виникла потреба впровадження в підготовку майбутніх правоохоронців дисциплін із міжнародного кримінального права, міжнародного

гуманітарного права, права міжнародної відповідальності, які є ключовими компонентами Стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право».

На тлі військової агресії проти України, ускладнення оперативної обстановки, прогнозованого росту злочинності, а також враховуючи формування нових викликів для фахівців із вищою юридичною освітою, які працюють в системі МВС України та Національній поліції України, скорочення обсягів такої підготовки призведе до дестабілізації криміногенної ситуації в країні. На підставі вищезазначених аргументів ми можемо говорити про необхідність збільшення державного замовлення на підготовку таких осіб для потреб системи МВС України.

На сьогодні ЗВО МВС залишаються єдиними вишами, які забезпечують в очній формі підготовку юридичних кадрів, тобто здобуття вищої освіти за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для Національної поліції та МВС України. Це дозволяє більш якісно відпрацьовувати практичні навички та формувати вміння, передбачені стандартами вищої освіти, а також освітніми програмами за спеціальністю 081 «Право». Заразом більшість закладів вищої освіти системи МОН України не в змозі організувати повноцінний освітній процес, обмежуючись його дистанційною формою, що ставить під сумнів якість підготовки майбутніх юристів. Зазначені виші сьогодні не мають ані належних умов для очного навчання, ані відповідних баз практики, що свідчить про невідповідність освітнього процесу вимогам стандартів підготовки юристів. Нагадаємо, що автори Концепції розвитку юридичної освіти від 14 квітня 2021 р. взагалі наголошували на тому, що організація навчання здобувачів вищої освіти за заочною формою здобуття освіти зі спеціальностей «Право» та «Міжнародне право» передбачає проведення навчальних занять в обсязі не менше третини від загального обсягу навчальних занять для очної форми здобуття освіти відповідно до освітньої програми, а отже, фактично визнавали, що юриста неможливо підготувати повністю у віддаленому режимі. Це доводить, що позбавлення ЗВО МВС права готувати фахівців із вищою юридичною освітою є не вимогою часу, а звичайною кон'юнктурною боротьбою за збереження державного замовлення, яке, до речі, в умовах воєнного стану для ЗВО системи МОН втрачає будь-який зміст.

Вважаємо за доцільне нагадати, що у складних економічних умовах, в яких перебуває наша країна, абсолютно оминаються увагою питання ефективності витрачання коштів державного бюджету на навчання фахівців зі спеціальності 081 «Право». Таких фахівців ЗВО системи МОН України готують без будь-яких зобов'язань перед державою, по

суті держава за власні кошти здійснює підготовку фахівців для приватних та міжнародних компаній. Навіть у довоєнний час 9 з 10 випускників юридичних факультетів цивільних закладів вищої освіти повинні були самостійно шукати роботу, оскільки в них не було потреби. Описана ситуація склалася внаслідок розповсюдження юридичних факультетів у різноманітних закладах вищої освіти системи МОН, що врешті-решт відбилося на профіциті таких фахівців. В умовах військових дій та повномасштабної війни суспільство потребує фахівців із вищою юридичною освітою для сектору безпеки та оборони нашої держави (МВС України, Національна поліція, Служба безпеки України тощо).

Зацікавленими особами робиться спроба позбавити державного замовлення за спеціальністю 081 «Право» ЗВО МВС, які забезпечені базами практичної підготовки, кваліфікованим науково-педагогічним складом, здійснюють гарантоване працевлаштування випускників і, що насамперед важливо, готують для держави фахівців, у яких є реальна потреба. Наголосимо, що всі випускники ЗВО МВС за усіма спеціальностями (зокрема й «Право») мають цільове направлення від держави, гарантовані бази ознайомчої практики та стажування, а також стовідсоткове працевлаштування в органах та підрозділах Національної поліції. Крім того, вони повинні відпрацювати три роки в поліції або ж відшкодувати вартість навчання, що значно зменшує плінність кадрів.

Ліквідація в ЗВО МВС спеціальності 081 «Право» втратить наукову складову вишів: докторантура та аспірантура з юридичних спеціальностей, відповідні спеціалізовані вчені ради із захисту дисертаційних досліджень, а також фахові наукові журнали будуть ліквідовані. Отже, вказані кроки спрямовані не тільки на ліквідацію освітнього компоненту підготовки поліцейських, а й на майже повне знищення системи наукового забезпечення діяльності держави у сфері захисту прав і свобод громадян, забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності. Зрештою, все це стане причиною збільшення потенціалів соціальних конфліктів і створить реальну загрозу сталому демократичному розвитку країни.

Висновки

На жаль, в одній публікації неможливо окреслити всі аспекти важливості й необхідності підготовки фахівців із вищою юридичною освітою у ЗВО МВС. Водночас на підставі вищевикладеного можна сформулювати певні висновки.

1. Концепція реформування вищої освіти, яка була затверджена 14 квітня 2021 р., вимагає подальшого вдосконалення та нової редакції, адже наявні положення суперечать законодавству у сфері

вищої освіти та не враховують інтереси багатьох закладів вищої освіти, зокрема системи МВС України, стосовно: «наскрізної» підготовки юристів, надання приватним закладам вищої освіти державного замовлення на підготовку юристів, недосконалого механізму перерозподілу державного замовлення тощо.

2. ЗВО МВС в умовах воєнного стану потребують збільшення підготовки фахівців із вищою юридичною освітою, адже, по-перше, вони залишаються єдиними закладами, які здійснюють очне навчання юристів, по-друге, МВС України сьогодні виступає єдиним реальним державним замовником на вказаних осіб, по-третє, підготовка юристів у цивільних закладах вищої освіти за державним замовленням не відповідає вимогам часу та є марним витрачанням державних коштів. Отже, у Концепції розвитку юридичної освіти має бути передбачений обов'язок державних органів робити цільове замовлення на підготовку юристів у цивільних ЗВО, контролювати якість підготовки та обов'язково забезпечувати їх потім першим робочим місцем з укладенням контракту щодо необхідності працювати в державних органах щонайменше три роки після закінчення закладу освіти. В іншому випадку кошти державного замовлення будуть витрачені марно.

3. Існуюча модель ЄДКІ не враховує специфіки навчання, спеціалізації підготовки та інтересів замовника (роботодавця) з підготовки фахівців за конкретними спеціальностями та професіями, особливо сфери діяльності МВС України. Фактично роботодавець виключений із процесу формування програм цього іспиту і тестових завдань. На підставі вищевикладеного пропонуємо здійснювати формування програм такого іспиту за принципом рівної пропорційності з розрахунку: 33 % – МОН (основа – Державний стандарт вищої освіти), 33 % – ЗВО (спеціалізація ЗВО, освітньої програми та компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності), 33 % – роботодавець (найбільш затребувані компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності).

4. Затверджені 20 липня 2022 р. стандарти вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вимагають нової редакції, адже, по-перше, є дискримінаційними щодо ЗВО МВС, по-друге, ухвалені з порушенням законодавства та процедурних вимог.

5. Заклади вищої освіти МВС на сьогодні фактично є потужними центрами юридичної освіти, в яких зосереджено істотні ресурси, а також висококваліфіковані кадри, запроваджуються дієві механізми взаємодії з практичною діяльністю, відбувається постійна актуалізація знань науково-педагогічних працівників, активно використовуються новітні технології навчання. Вилучення ЗВО МВС із системи

вищої юридичної освіти послабить можливості реалізації державної політики у сфері забезпечення прав та свобод громадян, що є актуальним під час дії воєнного стану. Водночас актуальне завдання щодо вдосконалення вищої юридичної освіти має здійснюватися в інший спосіб, ніж вилучення із цієї сфери потужних науково-педагогічних колективів, що неодноразово довели свою ефективність на практиці.

Список бібліографічних посилань: 1. Аброськін В. В., Албул С. В. Заклади вищої освіти МВС України в контексті концепції розвитку юридичної освіти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 204–212. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.35>. 2. Буга Г. С., Буга В. В. Деякі аспекти реформування освіти щодо підготовки поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в Україні // Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23 квіт. 2019 р.) / за ред. О. Г. Турченко. Вінниця : Донецьк. нац. ун-т ім. В. Стуса, 2019. С. 27–32. 3. Долинська М. С. Проблеми юридичної освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.6>. 4. Молчанов Р. Ю. Перспективи ефективної діяльності закладів вищої освіти МВС України після реалізації концепції розвитку юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 1. С. 197–199. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/47>. 5. Нікітіна Ю. Д., Балан Ю. Р., Лащук Н. Р. Правнича освіта у закладах вищої освіти МВС України: pro e contra. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. Вип. 54. С. 139–149. 6. Чанишева Г. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії: окремі питання. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 45–50.

Надійшла до редколегії 05.09.2022

Прийнята до опублікування 19.09.2022

Buhaichuk K. L. Actual areas of improvement of regulatory and organizational support for the training of specialists with higher legal education at institutions of higher education of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The regulatory and organizational principles of reforming legal education at the current stage of the state's development have been studied. The final content of the Concept of the Development of Legal Education, approved by the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Education, Science and Innovation, and the new editions of the standards of higher education in specialty 081 "Law" have been analyzed. Conceptual directions for the development of higher legal education have been formulated, taking into account the interests of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and arguments have been also given regarding the preservation of relevant specialists training at higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It was emphasized that the Concept of reforming higher education, which was approved on April 14, 2021, requires further improvement and, accordingly, a new edition, because it contradicts the provisions of the legislation on higher education and does not take into account the interests of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The Concept of the Development of Legal Education should provide for the obligation of state bodies to make a target order for the training of lawyers at civil higher education institutions, to monitor the quality of training and then mandatory provide them with the first workplace with the conclusion of a contract regarding the need to work in state bodies for at least three years after graduating from an educational institution. Otherwise, the funds of the state order will be spent in vain.

The existing model of the Unified State Qualification Examination does not take into account the specifics of studying, specialization of training and interests of the customer (employer) in training specialists in specific specialties and professions, especially the sphere of activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The standards of higher education approved on July 20, 2022 in the specialty 081 "Law" at the first (bachelor's) and second (master's) levels require a new edition, because, firstly, they are discriminatory, and secondly, they were adopted with violation of legislation and procedural requirements.

Key words: higher legal education, institution of higher education, educational process, standard of higher education, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, National Police.

УДК 342.95(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.09>

Орест Андрійович Будь,

доктор філософії,

Харківський національний університет внутрішніх справ (докторант);

<https://orcid.org/0000-0002-2845-8780>,

e-mail: bydd.adm@gmail.com

ОБ'ЄКТИ І СУБ'ЄКТИ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ТА ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНИХ ПРОЦЕДУР У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

На теоретичному рівні проведено розмежування категорій «об'єкти» і «предмети», «суб'єкти» та «учасники» реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції, що дало можливість: виокремити об'єкти останніх (здійснення операцій з усіма об'єктами, на які поширюється дозвільна система, надання послуг з охорони власності та громадян, реалізація маршрутів дорожнього перевезення небезпечних вантажів, перевезення надгабаритних, великовагових вантажів), їх предмети (оригінали дозволів і ліцензій, а також їх копії, дублікати, переоформлені дозволи та ліцензії); визначити учасників цих процедур (суб'єкти їх надання, фізичні та юридичні особи, треті особи, що сприяють здійсненню процедур) та суб'єкта їх реалізації – систему підрозділів Національної поліції.

Ключові слова: адміністративні послуги, адміністративні процедури, поліцейські послуги, реєстраційні процедури, дозвільно-ліцензійні процедури, дозвіл, ліцензія, дозвільна система, об'єкт, суб'єкт.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури, що надаються Національною поліцією України (далі – НПУ України), мають неабияке значення для виконання поставлених перед нею завдань. Від результату надання обох із зазначених видів послуг залежить ефективність більшості з декларованих у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завдань, зокрема: охорони публічної безпеки та порядку; утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина; надання адміністративних (поліцейських) послуг у межах наданих законом повноважень¹. Реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури пов'язані переважно з обмеженими у вільному обігу об'єктами

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.09.2022).

та/або об'єктами, що потенційно можуть загрозувати життю, здоров'ю громадян, а також «потенційно небезпечною діяльністю», порушення правил під час якої може призвести до негативних наслідків. З іншого боку, хоча надання реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур не можна вважати основним напрямом роботи поліції, вони є невід'ємним компонентом поліцейських послуг. Від надання останніх залежить ефективність роботи НП України, імідж органів поліції, а вони безпосередньо впливають на рівень довіри населення до органів поліції, оцінку її ефективності, адже вона буде підвищуватися пропорційно якості надання поліцейських послуг.

Систематичний процес удосконалення процедур реєстраційних і дозвільно-ліцензійних послуг неможливий без їх оптимізації, яка здійснюється на основі теоретичних розробок в окресленій сфері. Зазначене обумовлює необхідність дослідження основоутворюючих елементів реєстраційних і дозвільно-ліцензійних послуг, зокрема їх об'єктів і суб'єктів.

Стан дослідження проблеми

Слід констатувати наявність поодиноких досліджень, присвячених сутності реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур взагалі (наприклад, у роботах В. К. Колпакова [1]) та в діяльності Національної поліції зокрема (роботи Ю. З. Білої-Тюріної [2], Я. І. Маслової [3], О. Г. Циганова [4]). Тому основу цього дослідження переважно склали суміжні наукові праці, які стосуються загальних понять в окресленій сфері: публічних послуг (С. І. Чаусовська [5]) і адміністративних процедур (С. Г. Братель [6], З. Г. Гонтар, М. Я. Купчак, А. І. Харчук [7], О. В. Закаленко, Д. А. Козачук, А. Ю. Осадчий [8], О. В. Кузьменко [9], О. В. Сукмакова [10]).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у встановленні конкретних об'єктів реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності НП України, а також визначенні переліку їх суб'єктів. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *завдання*: на теоретичному рівні провести розмежування категорій «об'єкт» і «предмет», «суб'єкти» та «учасники» реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності НП України; окреслити перелік цих процедур; сформулювати переліки об'єктів і суб'єктів реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур, а також конкретизувати предмети та учасників останніх.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на теоретико-прикладному рівні окреслено об'єкти та суб'єкти реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності НП України.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж перейти безпосередньо до визначення об'єктів і суб'єктів реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності НП

України, потрібно з'ясувати значення термінів «об'єкт» і «суб'єкт». Для цього необхідно звернутися до їх етимологічного значення. Так, під об'єктом прийнято розуміти «явище, на яке спрямована певна діяльність, увага і т. ін.» [11, с. 495]. Виходячи із зазначеного, під об'єктом реєстраційних процедур, які реалізує поліція, необхідно розуміти певні відомості, що вносяться в базу даних та/або відповідний документ. За аналогією об'єктом дозвольно-ліцензійних процедур є перевірка наявності інформації та видання за результатами цієї перевірки дозволу (ліцензії) для здійснення операцій із конкретними об'єктами чи провадження специфічного виду діяльності.

Характерною особливістю низки наукових досліджень є те, що часто поряд з об'єктом явища визначають і його предмет. Як слушно зауважує Ф. Д. Швець, «предмет конкретніший за об'єкт і включає тільки ті його аспекти і властивості, які дослідник вважає найсуттєвішими» [12, с. 47]. Наведений погляд висвітлює основне етимологічне значення предмета як «будь-якого конкретного матеріального явища, що сприймається органами чуття» [13, с. 527]. Отже, якщо об'єктом у загальному розумінні реєстраційних і дозвольно-ліцензійних процедур є дії, внаслідок яких особа отримує документ, то предметом обох процедур – документ, що отримує особа. Характеризуючи об'єкти реєстраційних і дозвольно-ліцензійних процедур, слід зазначити, що вони являють собою сукупність певних вербальних і невербальних дій, внаслідок яких особа отримує конкретний документ, тобто щось абстрактне, а їх предмет – це матеріальне втілення, переважно у формі дозволу чи ліцензії.

Категорія суб'єкта має декілька етимологічних значень: «особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті; особа або організація як носій певних прав і обов'язків; людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина, особа» [14, с. 814]. Заразом відносна складність визначення суб'єктів реєстраційних та дозвольно-ліцензійних процедур у діяльності НП України полягає в тому, що фактично в цих процедурах бере участь щонайменше два учасники. На підтвердження вказаного можна навести класифікацію, запропоновану С. І. Чаусовською, де за основу взято суб'єктивний критерій, а до таких учасників віднесено органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання державної та муніципальної форм власності, об'єднання громадян та фізичних, юридичних осіб [5, с. 107]. У такому контексті вважаємо за доцільне розмежувати категорії «суб'єкт» і «учасники» реєстраційних і дозвольно-ліцензійних процедур.

Зважаючи на те, що процедури, які надаються органами поліції, є окремим спеціальним видом адміністративних процедур, вважаємо за можливе застосувати метод аналогії щодо поділу учасників і

суб'єктів перших (адміністративних) процедур, а також реєстраційних і дозвільних процедур, які надаються НП України. У сучасній науці адміністративного права не висвітлено питання про відмінність учасників і суб'єктів подібних процедур, що надають органи поліції, натомість існує низка досліджень, присвячених ідентичним питанням у сфері адміністративних послуг. Так, на думку О. В. Закаленко, «суб'єктом адміністративних процедур є особа, яку чинним законодавством України наділено правами та обов'язками з підготовки та видання адміністративно-правових актів, а також у сфері розгляду адміністративних справ органами публічного адміністрування» [8, с. 11].

Перелік учасників адміністративних процедур є дещо ширшим, ніж їх суб'єкти. Наприклад, О. В. Кузьменко поділяє їх на три самостійні групи: 1) адміністративні органи (державні та муніципальні); 2) приватні особи (фізичні та юридичні особи, які звернулися за тією чи іншою адміністративною послугою); 3) особи, які сприяють здійсненню адміністративної процедури (інакше кажучи, заінтересовані чи треті особи) [9, с. 69]. Схожу класифікацію учасників адміністративної процедури наводить З. Г. Гонтар, визначаючи останніх як «осіб, що мають певні права та обов'язки, сформульовані в нормах адміністративного права, й беруть участь у розгляді конкретної адміністративної справи з метою реалізації власних інтересів» [7, с. 63]. Опосередковано на наявність учасників і суб'єктів адміністративних процедур вказує і С. Г. Братель: «Адміністративна процедура є процедурно-процесуальною формою, яка регулюється адміністративно-процедурними нормами, що визначають порядок, у межах якого здійснюється послідовна діяльність суб'єктів адміністративної процедури та дії інших її учасників» [6, с. 102]. Із зазначеного випливає, що категорія «учасники адміністративних процедур» є ширшою, ніж категорія «суб'єкт адміністративних процедур», оскільки не кожний учасник є суб'єктом, що надає адміністративні процедури. Виходячи з того, що реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури – це види адміністративних процедур, за допомогою методу емпатії доходимо таких висновків: по-перше, учасниками обох видів процедур, що надаються НП України, є безпосередньо органи поліції, фізичні та юридичні особи (ті, хто звертаються за отриманням таких процедур, є їх ініціаторами), треті особи (вони сприяють реалізації процедур); по-друге, суб'єктом процедур у науці адміністративного права прийнято визначати орган, який втілює конкретну процедуру в межах надання реєстраційних і дозвільно-ліцензійних послуг, а оскільки таким органом є поліція, можна стверджувати, що суб'єктом є НП України. Крім того, як слушно зазначає Я. І. Маслова, «Національна поліція набула ознак суб'єкта публічної адміністрації внаслідок розширення її компетенції та впровадження у практичну площину нових

принципів взаємодії з інститутами громадянського суспільства» [3, с. 118]. Більш конкретизовано висловлюється Ю. З. Біла-Тюріна: «Поліцейські послуги можна розглядати у широкому розумінні: будь-яка діяльність Національної поліції є поліцейською послугою. З точки зору цього підходу поняття “поліцейські послуги” формується через визначення суб’єкта надання – Національну поліцію» [2, с. 73].

Наведене вище теоретичне розуміння об’єктів, предметів, суб’єктів реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції не може забезпечити конкретизацію вказаних елементів, водночас усі зроблені проміжні висновки консолідують основні положення, на які необхідно спиратися під час формування переліку об’єктів і предметів зазначених процедур, суб’єктів їх реалізації та кола учасників. Такі процедури реалізуються в межах надання так званих поліцейських послуг, які закріплені в Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795¹, проте не всі з перелічених у наведеному законодавчому акті послуги є реєстраційними та дозвільно-ліцензійними. Для того, щоб виокремити останні від інших видів адміністративних послуг, необхідно надати їх коротку характеристику, зокрема ґрунтуючись на актуальних наукових розробках юриспруденції. Так, О. Г. Циганов визначає реєстраційні послуги як «одну із форм виконавчо-розпорядчої діяльності органів публічної влади, пов’язаної з реалізацією ними реєстраційних повноважень, яка становить комплекс дій із забезпечення повної, своєчасної і правильної реєстрації певних фактів у єдиних державних реєстрах; внесення до реєстраційних документів необхідних змін, доповнень та виправлень; поновлення втрачених та анулювання повторно складених реєстраційних документів; видачі спеціально уповноваженим органом (посадовою особою) відповідного реєстраційного документа (свідоцтва, посвідчення тощо), що підтверджує проходження реєстраційної процедури та надає заявникові певні права чи їх підтверджує» [4, с. 147]. Вважаємо, що наведена дефініція повною мірою висвітлює сутність реєстраційних послуг, процедурний аспект яких передбачає фіксацію (письмову та/або електронну) певних відомостей

---

¹ Про затвердження Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п> (дата звернення: 01.09.2022).

із метою їх подальшого обліку, а також у разі необхідності повторну видачу тих чи інших документів. Адже, як слушно зауважує В. К. Колпаков, реєстраційні процедури мають не тільки інформаційний характер, оскільки «роль реєстраційної процедури головним чином полягає в тому, щоб підтвердити юридичні факти» [1, с. 221], а отже, мають місце і конкретні юридичні наслідки.

Усвідомлюючи специфіку дозвільно-ліцензійних процедур, у цілому слід погодитись із О. В. Сукмаковою, яка під ними пропонує розуміти «наданні суб'єктом публічної адміністрації спеціальних документів (дозволів, ліцензій тощо) на особливі об'єкти права власності, використання яких впливає на рівень безпеки в суспільстві, відповідно, така адміністративна процедура створює умови для подальшого контролю за використанням таких особливих об'єктів права власності з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у сфері безпеки життя, здоров'я та майна осіб» [10, с. 186].

Аналіз змісту реєстраційних і дозвільних процедур у діяльності НП України дозволяє окреслити їх чіткий перелік:

1) реєстраційні процедури: переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого; переоформлення, видача копії чи дублікатів ліцензії на виробництво та ремонт вогнепальної зброї, «спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони, надання послуг з охорони власності та громадян, на провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, на провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонування мисливських стендів»¹; видача дублікатів документів дозвільного характеру щодо об'єктів дозвільної системи;

2) дозвільно-ліцензійні процедури, тобто видача документів (дозволів і ліцензій) на: придбання, перевезення, зберігання, носіння об'єктів дозвільної системи; відкриття і роботу об'єктів дозвільної системи; перевезення надгабаритних, великовагових вантажів, а також документально оформленої згоди щодо маршрутів перевезення небезпечних вантажів, виробництво та ремонт об'єктів дозвільної системи; «виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж, надання послуг з охорони власності та громадян, провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонування мисливських стендів»².

---

¹ Там само.

² Там само.

Об'єктивне розуміння конкретних реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності поліції дозволяє виокремити їх об'єкти. На підставі попереднього аналізу доходимо висновку про ідентичність останніх, серед яких видання дозволів на: 1) здійснення операцій з усіма об'єктами, на які поширюється дозвільна система; 2) надання послуг з охорони власності та громадян; 3) реалізацію маршрутів дорожнього перевезення небезпечних вантажів; 4) перевезення надгбаритних, великовагових вантажів. У контексті зазначеного предметами реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції в першому випадку є копії, дублікати, переоформлені дозволи та ліцензії, тобто документи, зміст яких або не змінювався взагалі, або змінювався частково (наприклад, стосовно особи власника), у другому – оригінали дозвільних документів (дозволів і ліцензій).

Із метою визначення кола учасників реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції візьмемо за основу наведену нами вище систему, яка складається з: 1) суб'єкта, уповноваженого втілювати вказані види процедур, тобто з підрозділів НП України¹; 2) фізичних та юридичних осіб, що отримують ці послуги; 3) третіх осіб, що сприяють здійсненню процедур. Зі свого боку, конкретизація суб'єктів реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції потребує більш детального дослідження окремих структурних елементів національної дозвільної системи.

Забезпечення функціонування дозвільної системи в Україні регламентується низкою нормативно-правових актів, основними з яких є Положення про дозвільну систему, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576², та Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної та охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622³. Систематичне тлумачення обох нормативно

---

¹ Там само.

² Про затвердження Положення про дозвільну систему : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-п> (дата звернення: 01.09.2022).

³ Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної,

правових актів дозволяє сформувати перелік об'єктів дозвільної системи

1. Вогнепальна зброя, «яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металюного заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані»¹. До видів вогнепальної зброї слід відносити: бойову вогнепальну зброю (для ураження людини та/або техніки); старовинну вогнепальну зброю (ту, що випущена до 1899 р.); несучасну зброю (копії старовинної вогнепальної зброї, вогнепальну зброю, яка знята з озброєння армії та виробництва, наявна в одиничних екземплярах або виготовлена як виставочний експонат); охолощену зброю (яка стріляє холостими патронами); нейтралізовану зброю (вона не придатна для стрільби, це – учбова, учбово-розрізна, музейна зброя та макети зброї); спортивну зброю (використовується під час спортивних тренувань і змагань); мисливську вогнепальну зброю («мисливські гвинтівки, карабіни та штуцери, гладкоствольні рушницї, зокрема із свердловиною “парадокс” з нарізами 100–140 мм на початку або в кінці ствола, мисливські рушницї зі свердловиною “сюпра”, комбіновані рушницї, що мають поряд з гладкими і нарізні стволи»²).

2. Боеприпаси (патрони до вогнепальної та пневматичної зброї, мисливський порох і капсулі).

3. Пневматична зброя (пістолети, револьвери, гвинтівки калібру «понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, в яких снаряд (куля) приводиться в рух за рахунок стиснених газів»³).

4. Холодна зброя, тобто «предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового заповідання шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя в момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких ґрунтується на використанні м'язової сили людини»⁴. Такими предметами є арбалети, луки із зусиллям натягу тятиви більше

холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металюними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових : Наказ МВС України від 21.08.1998 № 622 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98> (дата звернення: 01.09.2022).

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

ніж 20 кг, мисливські ножі тощо. Під пристроями необхідно розуміти пістолети і револьвери вітчизняного виробництва, призначені тільки для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії.

5. Основні та неосновні складові частини зброї. Основними частинами зброї слід вважати такі її елементи, без яких вона не може функціонувати (ствол, рамка, затвор тощо). Відсутність неосновних частин зброї не впливає на її використання, зокрема це запасні деталі чи аксесуари.

6. Вибухові матеріали: вибухові речовини (амоніти, амонали, тротил тощо); засоби ініціювання («електродетонатори, капсуль-детонатори, вогнепровідний та детонаційний шнури тощо»¹).

7. Сильнодіючі отруйні речовини I–II класів безпечності.

8. Збудники інфекційних захворювань I–II груп патогенності і токсини.

9. Стрілецькі тири і стрільбища, мисливсько-спортивні стенди.

10. Підприємства та майстерні з виготовлення і ремонту вогнепальної та холодної зброї, у тому числі піротехнічні майстерні.

11. Пункти вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поводження з ними та їх застосування.

12. Магазины, в яких здійснюється продаж зброї та бойових припасів до неї.

13. Організації, що займаються збутом сильнодіючих отруйних речовин, і лабораторії, що проводять аналізи цих засобів і речовин, працюють зі збудниками інфекційних захворювань I–II груп патогенності і токсинами.

14. Сховища, склади, бази та приміщення для зберігання і використання вогнепальної, пневматичної, холодної зброї, її складових частин, боєприпасів, вибухових матеріалів, сильнодіючих отруйних речовин I–II класів безпечності, збудників інфекційних захворювань I–II груп патогенності і токсинів.

Згідно з п. 1.2 розділу I Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженій Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622, «Національна поліція України роботу щодо здійснення дозвільної системи організовує через свої структурні підрозділи: уповноважений підрозділ

---

¹ Там само.

із контролю за обігом зброї центрального органу управління поліцією; уповноважений підрозділ з контролю за обігом зброї та дозвільної системи головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві; територіальні (відокремлені) підрозділи поліції в районах, містах, районах у містах»¹. Наведена система також підлягає деталізації, насамперед стосовно конкретизації діяльності уповноваженого підрозділу з контролю за обігом зброї та дозвільної системи.

Висновки

У підсумку можемо сформуванати перелік об'єктів реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності органів поліції, а також систему суб'єктів їх реалізації. До таких об'єктів необхідно віднести:

1) забезпечення здійснення операцій з усіма об'єктами, на які поширюється дозвільна система (вогнепальна, холодна, пневматична зброя, боеприпаси до неї та її складові частини, вибухові матеріали, сильнодіючі отруйні речовини I–II класів безпечності, збудники інфекційних захворювань I–II груп патогенності і токсини), функціонування стрілецьких тирів і стрільбищ, мисливсько-спортивних стендів, підприємств та майстерень із виготовлення і ремонту вогнепальної та холодної зброї, піротехнічних майстерень, пунктів вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поведінки з ними та їх застосування, магазинів, в яких здійснюється продаж зброї та бойових припасів до неї, організацій, що займаються збутом сильнодіючих отруйних речовин, і лабораторій, що працюють зі збудниками інфекційних захворювань I–II груп патогенності і токсинами, сховищ, складів, баз та приміщень для зберігання і використання об'єктів дозвільної системи;

2) надання послуг з охорони власності та громадян;

3) реалізацію маршрутів дорожнього перевезення небезпечних вантажів;

4) перевезення надгабаритних, великовагових вантажів.

Система суб'єктів реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції така: 1) відділ контролю за обігом зброї НП України²; 2) відділ контролю за обігом зброї ГУНП в областях; 3) інспектори (старші інспектори) служби дозвільної системи в районних управліннях, відділах і відділеннях поліції, а також секторах поліцейської діяльності в районах, містах, районах у містах.

---

¹ Там само.

² Відділ контролю за обігом зброї // Національна поліція України : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/viddil-kontrolyu-za-obigom-zbroyi> (дата звернення 12.10.2022).

Зрозуміло, що наведений перелік об'єктів реєстраційних та дозвольно-ліцензійних процедур у діяльності органів поліції, а також система суб'єктів їх реалізації не можуть об'єктивно висвітлити їх специфіку, тому логічним продовженням наукових пошуків в окресленому напрямі повинні стати вироблення класифікації зазначених процедур, а також визначення їх особливостей.

Список бібліографічних посилань: 1. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с. 2. Біла-Тюріна Ю. З. Ознаки поліцейських послуг та їх характеристики // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. / МОН України, Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Півд. регіонал. центр Нац. акад. правових наук України. Одеса : Гельветика, 2017. Т. 2. С. 72–74. 3. Маслова Я. І. Національна поліція як суб'єкт публічної адміністрації. *Знання європейського права*. 2020. № 3. С. 115–119. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.110>. 4. Циганов О. Г. Зміст та особливості адміністративних послуг у сфері внутрішніх справ. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2013. Вип. 3 (19). С. 144–149. 5. Чаусовська С. І. Поняття публічних послуг та їх класифікація. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2017. № 1 (57). С. 102–108. URL: http://ra.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/20.pdf (дата звернення: 01.09.2022). 6. Братель С. Г. Природа та особливості адміністративних процедур. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 99–103. 7. Гонтар З. Г., Купчак М. Я., Харчук А. І. Адміністративне право : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2019. 172 с. 8. Закаленко О. В., Козачук Д. А., Осадчий А. Ю. Адміністративні процедури : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2019. 48 с. 9. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 207 с. 10. Сукмакова О. В. Особливості видів адміністративних процедур щодо охорони права власності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 184–189. 11. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5. 840 с. 12. Швець Ф. Д. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. 151 с. 13. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. 723 с. 14. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2022

Прийнята до опублікування 14.09.2022

Bud O. A. Objects and subjects of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police

The study of objects and subjects of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police has determined the need to delimit the categories of objects and subjects with the categories “subjects” and “participants” of the procedures that are similar in meaning. As a result, taking into account the specifics of the content and essence of both of the specified types of procedures, a number of conclusions have been drawn.

1. A list of objects of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police has been created: 1) ensuring the implementation of operations with all objects covered by the permit system (firearms, cold weapons, pneumatic weapons, ammunition for them and their components, explosive materials, potent poisonous substances of safety class I–II, pathogens of infectious diseases I–II groups of pathogenicity and toxins), the functioning of shooting ranges, hunting and sports stands, enterprises and workshops for the manufacture and repair of firearms and cold weapons, pyrotechnic workshops, material part of weapons points of study, special tools, rules for handling them and their use, stores that sell weapons and ammunition for them, organizations engaged in the sale of potent poisonous substances, and laboratories working with pathogens of infectious diseases of the I–II pathogenicity group and toxins, warehouses, bases and premises for storage and use of entities of the permit system;

2. The subjects of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police have been defined. In the first case, they are copies, duplicates, reissued permits and licenses, that is, documents whose content either did not change at all or was partially changed (for example, regarding the identity of the owner), in the second case, they are original permit documents (permits and licenses).

3. The range of participants in registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police has been outlined: 1) the entity authorized to implement the specified types of procedures, i.e. units of the National Police of Ukraine; 2) natural and legal persons who receive these services; 3) third parties who facilitate the implementation of procedures.

4. The system of subjects of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police has been established: 1) the Department of Weapons Control of the National Police of Ukraine; 2) the arms control department of the Main Department of the National Police in the regions; 3) inspectors (senior inspectors) of the permit system service in district offices, divisions and police departments, as well as sectors of police activity in districts, cities, districts within cities.

Key words: administrative services, administrative procedures, police services, registration procedures, permit and license procedures, permit, license, permit system, object, subject.

Руслан Володимирович Герасимчук,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0003-0490-5045>

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Акцентовано увагу на відсутності єдиного теоретичного підходу до визначення поняття «публічний порядок», зокрема як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Розкрито наукові думки вчених щодо тлумачення цієї наукової категорії. Визначено, що поняття публічного порядку прийшло на заміну громадському не тільки завдяки розвитку законодавства, але й завдяки посиленню компаративістських досліджень. За результатами проведеного дослідження запропоновано авторське розуміння поняття публічного порядку як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: порядок, публічний порядок, об'єкт, адміністративно-правове регулювання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна у XXI столітті – це молода, прогресивна та перспективна держава, яка невпинно розвивається, переймаючи провідний зарубіжний досвід із метою покращення всіх сфер суспільного життя. При цьому позитивний розвиток суспільства та держави невпинно веде до переосмислення багатьох правових інститутів, основна більшість яких закладалась у радянські часи та які в умовах сьогодення виявилися неефективними і застарілими. Зокрема, робота державних органів нашої країни поступово відходить від карально-імперіалістичної моделі та все більше орієнтується на обслуговування населення за принципом «держава – це сервіс для людини». Тому все частіше в офіційних документах звертається увага на першочерговість забезпечення публічного порядку. Це поняття активно використовується в низці нормативно-правових актів, але через новизну наразі відсутнє його належне тлумачення як у змістовному аспекті, так і як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Стан дослідження проблеми

Питання публічного порядку та його внутрішньої сутності неодноразово ставали предметом наукових досліджень багатьох учених. Зокрема, їм приділяли увагу М. Х. Бабасв, О. М. Бандурка, Є. К. Безсмертний, М. М. Богуславський, І. П. Голосніченко, А. Е. Макаров, О. М. Музичук, В. В. Сокурєнко, О. Н. Ярмиш та багато інших. Проте

відсутність нормативного визначення терміна «публічний порядок» зумовило низький рівень наукової опрацьованості всіх його складових і сторін, зокрема змісту останньої як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі комплексного опрацювання наукових поглядів учених запропонувати авторське визначення поняття публічного порядку як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Досягти вказаної мети можливо шляхом вирішення таких *завдань*: розглянути наявні в науковій площині дефініції поняття публічного порядку; встановити основні особливості публічного порядку; розкрити зміст вказаного поняття як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше розкривається сутність і значення публічного порядку як об'єкта адміністративно-правового впливу.

Виклад основного матеріалу

Основою категорії, дослідженню якої присвячено наукову статтю, є поняття «публічний», котрий якнайкраще характеризує адміністративну властивість публічного інтересу. Як вказує Н. Ю. Пришва, публічний інтерес – це визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є умовою та гарантією її існування і розвитку [1, с. 172]. А. С. Рабинович наголошує, що «публічним є все, що стосується благ та інтересів спільноти, а приватним – усе, що стосується благ та інтересів кожного з її учасників» [2, с. 42; 3]. У тлумаченні С. Т. Гончарука публічний інтерес – це інтерес соціальної спільноти, що визнаний, задоволений державою. Визнання публічності інтересу здійснюється шляхом його правового (юридичного) забезпечення (фіксації в нормах і встановленні механізму реалізації) [4, с. 32–33; 5]. Тобто поняття «публічний» у складі категорії «публічний порядок» вказує на суспільну орієнтованість такого порядку. Механізми її реалізації спрямовані на забезпечення найбільш значущих інтересів соціуму.

Підтвердження вказаного аспекту можна знайти в індивідуальних особливостях категорії «публічний порядок». Передусім слід зауважити, що слово «порядок» концентрує в собі значення форми спільного існування людей, правильного, чіткого ходу справ, розташування речей, роботи механізмів тощо. У стародавні часи категорія «порядок» розумілася переважно як космічний порядок. Так, антична міфологія висувала ідею щодо сенсу «порядку», яким є логіка розвитку світу: світ рухається від хаосу до космосу (до речі, сам давньогрецький «космос» тлумачиться як будова, порядок) і характерними ознаками

цього процесу виступають гармонія та міра¹. В античній філософії поступово відбувається трансформація «порядку – космосу» у «порядок – Логос», який розуміється як світовий розум, закономірність всесвіту, Бог, тобто як те, що стоїть над світом людей, дано світові людей як належне, закон, який треба зрозуміти, прийняти та побудувати соціальний світ [6, с. 132]. В епоху середньовіччя домінуючою є ідея божественного статусу порядку. І лише в новий час порядок розуміється переважно через сферу соціального життя суспільства (держави). На порядок як історичну категорію впливало багато факторів громадського життя, зокрема духовні (релігійні), економічні, політичні, соціально-психологічні тощо. Його зміст складають вольові відносини людей, що проявляються в їх поведінці та діях як результат їх свідомої діяльності [7, с. 23; 8, с. 108–109]. Отже, слово «порядок» характеризує правильність дії, належний хід речей, відповідність чогось певним правилам і таке інше.

У площині адміністративного права порядок довгий час інтерпретувався як громадський порядок, у зв'язку з чим отримав багато різноманітних тлумачень. А. Подоляк доводить, що найбільш чітким і правильним є таке визначення категорії: «Громадський порядок – це неухильне дотримання громадянами правил поведінки у громадських місцях (на вулицях, площах, стадіонах, в парках, гуртожитках, житлових будинках тощо), що забезпечує спокійні умови для суспільно корисної діяльності, побуту і відпочинку людей» [9, с. 55].

Поняття публічного порядку прийшло на заміну громадському не тільки завдяки розвитку законодавства, але й завдяки посиленню компаративістських досліджень.

У розумінні зарубіжних учених, публічний порядок – це сукупність імперативних і заборонювальних норм, які обмежують свободу договору. Деякі науковці також убачають у публічному порядку інструмент, за допомогою якого суд може вважати недійсною ту угоду, яка хоча і не порушує закон і не є суперечною з «добрими моральями», але тим не менш не узгоджується з умовами суспільного життя чи «суспільними інтересами» [10; 11, с. 146]. Тобто іноземні науковці переважно вбачають у публічному порядку «диктат влади», певний набір офіційних вимог про те, як суспільство має жити.

Щодо вітчизняних наукових позицій, культивованих у межах національної юридичної доктрини, то сьогодні існує декілька точок зору з приводу змісту публічного порядку. Наприклад, В. О. Кучер говорить, що це «правовідносини, що мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави» [12, с. 99]. О. О. Богатих

---

¹ Практична філософія та правовий порядок : зб. наук. ст. Харків : Центр освітніх ініціатив, 2000. С. 294.

дійшов у своїх наукових працях висновку, що публічний порядок – це норми права та моральності, які встановлюють певний суспільний порядок, культуру відносин у державі. Як приклад учений наводить обмеження свободи конкуренції, отримання за хабар посади, договір про здійснення/нездійснення злочину [13, с. 176; 14].

Комплексну точку зору щодо змісту публічного порядку наводить А. О. Філіп'єв: «У позитивній концепції публічний порядок – це сукупність матеріально-правових імперативних норм, що підлягають застосуванню незалежно від того, чи відсилає норма до іноземного закону чи ні (відзначимо, що в такому вигляді публічний порядок нічим не відрізняється від імперативних норм). І навпаки, за негативною концепцією публічний порядок повинен визначатись не внутрішніми матеріальними нормами, пріоритетними тут є негативні, неприйнятні властивості самого іноземного закону. І хоча пишуть про те, що “частіше за все застереження про публічний порядок у позитивному значенні у сучасному законодавстві не вживається”, і “лише негативний варіант застереження про публічний порядок у сфері міжнародного приватного права може бути втілений на законодавчому рівні”. Проте обидві форми існують та розвиваються, що правда, перша – у дещо видозміненій формі концепції імперативних норм. Однак, як би там не було, публічний порядок – не статична категорія і його конкретне наповнення змінюватиметься залежно від розвитку законодавства та відповідної судової практики» [15, с. 89–90].

Висновки

Отже, відсутність публічного порядку, тобто ситуація, коли кожен робить те, що йому заманеться та може порушувати права інших осіб, вчиняючи при цьому соціально небезпечні діяння, робить неможливим відчуття захищеності населення держави. Проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що публічний порядок – це:

- якісна характеристика суспільних відносин у сфері публічної безпеки, яка передбачає використання кожною особою своїх прав та свобод у тій мірі, яка визначена суспільством та врегульована за допомогою норм чинного законодавства;

- система забезпечуваних державними заходами, зокрема примусового характеру, спеціальних імперативних вимог до кожного представника соціуму та його поведінки, яка не може порушувати норми суспільної моралі, соціальні інтереси, індивідуальні права людини та/або нести соціальну небезпеку.

Отже, публічний порядок як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це врегульовані нормами чинного адміністративного законодавства суспільні правовідносини, які виникають щодо створення такого суспільного ладу, за якого законні права, інтереси та свободи людини і громадянина не можуть бути порушені іншими

особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які мають дотримуватися загальноприйнятих норм.

Список бібліографічних посилань: **1.** Трофімова Л. В. Податкова політика в контексті дихотомії «публічний інтерес – приватний інтерес». *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України. Серія: Економіка, право.* 2009. № 4 (47). С. 170–178. **2.** Білоус В. Т., Кузьменко О. О. Формування поняття «публічний інтерес» на сучасному етапі в сфері оподаткування. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки.* 2012. Ч. I. С. 40–45. **3.** Миколенко О. І. Публічний і приватний інтерес в адміністративному праві. *Правова держава.* 2016. № 24. С. 100–104. **4.** Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Київ : НАВС України, 2000. 240 с. **5.** Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форму права.* 2010. № 4. С. 178–182. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_29.pdf (дата звернення: 16.08.2022). **6.** Філософія : навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Вікар, 1997. 584 с. **7.** Битяк Ю. П., Зуй В. В. Административное право Украины (Общая часть) : учеб. пособие. Харьков : Одиссей, 1999. 224 с. **8.** Ярмакі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 434 с. **9.** Подоляка А. Громадський порядок: сутність, поняття та форми забезпечення. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2009. № 2. С. 54–60. **10.** Мережко А. А. Договір в частині права. Київ, 2003. 88 с. **11.** Балдинюк В. В. Забезпечення застосування колізійної норми: кваліфікація, відсилання, обхід закону в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 193 с. **12.** Кучер В. О. Нікчемні правочини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 208 с. **13.** Богатых Е. А. Гражданское и торговое право: от древнего римского к современному российскому. М. : ИНФРА-М, 1996. 191 с. **14.** Білоус Ж. А. Дійсність господарських договорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2005. 213 с. **15.** Філіп'єв А. О. Застосування іноземного права для регулювання приватноправових відносин: проблеми та перспективи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 210 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2022

Прийнята до опублікування 28.08.2022

Herasymchuk R. V. The concept of public order as an object of administrative and legal regulation

Based on a comprehensive study of the researches' scientific views, the concept of public order as an object of administrative and legal regulation has been investigated and its author's definition has been proposed. An in-depth analysis of scientific literature has shown that the

concept of public order has replaced the public not only due to the development of legislation, but also due to the strengthening of comparative studies.

It is emphasized that the absence of public order, that is, the situation when everyone does what they want and can violate the rights of others, while committing socially dangerous acts, makes it impossible to feel the protection of the state' opulation. It is stated that public order is: a) a qualitative characteristic of social relations in the field of public security, which provides for the use by each person of his or her rights and freedoms to the extent determined by society and regulated by the norms of current legislation; b) a system of special imperative requirements for each representative of society and his or her behaviour, which are ensured by state measures, in particular coercive ones, and which cannot violate the norms of public morality, social interests, individual human rights and/or carry social danger; c) a system of social and economic rights and freedoms, which are regulated by the norms of current legislation.

According to the results of the study, it has been determined that public order as an object of administrative and legal regulation is a public legal relationship regulated by the norms of current administrative legislation, which arise in relation to the creation of such a social order in which the legitimate rights, interests and freedoms of man and citizen cannot be violated by other persons, public authorities and local self-government bodies.

Key words: order, public order, object, administrative and legal regulation.

УДК 351.74

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.11>

Іван Володимирович Іщенко,

кандидат юридичних наук,

Головне управління Національної поліції у Вінницькій області
(начальник);

<https://orcid.org/0000-0003-0873-5207>,

e-mail: Ishchenko_Ivan@ukr.net

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

На підставі аналізу норм адміністративного права та чинного законодавства досліджено превентивну діяльність Національної поліції з ювенальної превенції. З'ясовано та розкрито роль підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції у профілактиці та протидії кримінальним і адміністративним правопорушенням крізь призму основних завдань, які покладаються на них, виокремлено заходи, спрямовані на вдосконалення превентивної та профілактичної роботи щодо попередження негативних явищ серед дітей, а також забезпечення прав та законних інтересів дітей.

Ключові слова: превентивна діяльність, ювенальна превенція, підрозділи Національної поліції, профілактичний облік дітей, індивідуальна та загальна профілактика, запобігання, протидія, домашнє насильство, дитяча бездоглядність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В умовах сьогодення велика увага приділяється дотриманню прав дитини з урахуванням норм чинного законодавства, міжнародних трендів і передових практик. Перед підрозділами ювенальної превенції Національної поліції постало складне питання, яке необхідно вирішувати в повсякденній діяльності, оскільки вони стикаються з порушниками суспільних відносин, якими є діти та неповнолітні, котрі перебувають у конфлікті із законом. Все це вимагає впровадження в діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції передових практик та адміністративно-правового інструментарію щодо роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Стан дослідження проблеми

На формування наукових висновків, спрямованих на вдосконалення превентивної діяльності підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції, мали істотний вплив наукові праці вчених з різних галузей права, а саме: О. М. Бандурки, В. М. Бурдіна, В. В. Вітвіцької, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, О. В. Джафарової, О. М. Джуужі,

М. Г. Заславської, В. П. Казміренка, Т. А. Кальченко, М. О. Карпенка, О. І. Карпенко, Я. М. Квітки, С. Г. Киренко, М. Й. Коржанського, М. П. Легецького, В. Ф. Мороз, В. Ю. Москалюк, П. Г. Поволоцької, Є. Ю. Соболя, В. В. Сокурєнка, В. Д. Суценка, В. С. Тарасенко, В. І. Шакуна, С. О. Шатрави, Д. В. Швеця та ін. У науковій літературі існують й інші напрацювання вчених, в яких зосереджується увага на необхідності вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції щодо захисту прав і свобод дитини, а також здійснення заходів щодо профілактики вчинення дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють.

Так, Г. Р. Парханов у своїй дисертаційній роботі дійшов висновку, що під ювенально-превентивною діяльністю у сфері забезпечення охорони прав і свобод неповнолітніх осіб необхідно розуміти врегульовану нормами адміністративного права організаційно-розпорядчу, підзаконну, публічно-владну діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, яка спрямована на здійснення загальної та індивідуальної профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень, роботу з оточенням неповнолітніх щодо виявлення об'єктивних та суб'єктивних факторів, які спонукають останніх до вчинення правопорушень, шляхом комплексу адміністративно-правових методів превентивного та примусового характеру [1]. Варто звернути увагу, що вчений розкриває зміст ювенально-превентивної діяльності у сфері забезпечення охорони прав і свобод неповнолітніх осіб через реалізацію основних форм та методів діяльності органів Національної поліції з метою недопущення вчинення останніми правопорушень у суспільстві та виховання їх в дусі дотримання основних правил співжиття.

О. В. Горбач звертає увагу, що на сьогодні існує достатня кількість органів публічної адміністрації, які мають відповідну компетенцію щодо захисту прав та інтересів дітей, здійснення профілактичних заходів щодо недопущення вчинення дітьми правопорушень, але водночас між ними відсутня відповідна взаємодія та координація, певною мірою прослідковується відповідне дублювання (повторюваність) компетенції. Науковець акцентує увагу на тому, що діяльність підрозділів поліції щодо превентивної (профілактичної) діяльності стосовно неповнолітніх має здійснюватися за двома напрямками: перший напрям – виявлення причин та умов учинення правопорушень із подальшим розкриттям; другий – діяльність, пов'язана із превенцією (профілактикою) правопорушень серед неповнолітніх [2].

О. М. Дручек наголошує на тому, що є позитивні тенденції щодо реформування та становлення підрозділів ювенальної превенції у структурі Національної поліції України, серед яких: врахування при

встановлені статусу та завдань підрозділів ювенальної превенції вимог міжнародних документів у галузі прав дитини та стандартів поліцейської діяльності; переформатування характеру роботи зазначених підрозділів щодо перенесення акцентів із переважання адміністративної та каральної складових на превентивну; розробка первинних нормативних засад організації та діяльності підрозділів ювенальної превенції [3, с. 66].

Я. М. Квітка на підставі аналізу нормативно-правових актів, а також наукових позицій дійшла таких висновків щодо теоретичних положень, які спрямовані на вдосконалення діяльності правоохоронних органів, а також органів поліції, змісту й особливостей превенції вчинення адміністративних правопорушень певною категорією осіб, особливо неповнолітніми: 1) віковий ценз, психологічні ознаки та особливості соціально-правового статусу дитини; 2) профілактична діяльність щодо дитини повинна відбуватися у певній взаємодії із сім'єю, близьким осередком, під дією якого формуються антигромадські установки; 3) включення до предмету профілактичної діяльності проступків, які мають ознаки адміністративних, що вчинили підлітки, які не досягли віку адміністративної відповідальності; 4) проведення превентивної та профілактичної діяльності повинно відбуватися шляхом забезпечення та реалізації відповідних правових гарантій, спрямованих на забезпечення прав та свобод дитини; 5) використання у правозастосовній практиці до неповнолітніх додаткових можливостей диференціації й індивідуалізації адміністративної відповідальності і форм її реалізації; 6) поєднання роботи з коректування поведінки дитини та усунення осередків негативного впливу на них, які у відповідних ситуаціях сприяють протиправній поведінці; 7) наявна достатня кількість органів публічної влади, які спрямовують свої зусилля на превентивну та профілактичну діяльність щодо недопущення вчинення деліктів дітьми, що обумовлює необхідність створення координуючого органу попередження правопорушень; 8) існує необхідність у спеціальній підготовці працівників поліції, які працюють із неповнолітніми [4, с. 18].

Більшість наукових праць присвячені дослідженню загальних питань діяльності органів Національної поліції, що вимагає з'ясування саме превентивної (профілактичної) діяльності недопущення вчинення дітьми адміністративних та кримінальних правопорушень.

Мета і завдання дослідження

Основна *мета* статті полягає в дослідженні на підставі норм адміністративного права та чинного законодавства превентивної діяльності підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати основні *завдання*

дослідження: по-перше, з'ясувати і розкрити роль підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції у профілактиці та протидії кримінальним і адміністративним правопорушенням крізь призму основних завдань, які покладаються на них; по-друге, виокремити заходи, спрямовані на вдосконалення превентивної та профілактичної роботи щодо забезпечення прав та законних інтересів дітей.

Наукова новизна дослідження

Розгляд зазначеної вище проблеми дозволяє розширити традиційний підхід до ювенальної превенції, не тільки поєднати відповідні проблеми профілактики деліктів з превенцією кримінальних проступків серед дітей, але й визначити відповідні напрями, спрямовані на відвернення вчинення адміністративних проступків цієї категорії осіб, а також провадження діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини тощо.

Виклад основного матеріалу

Основними чинниками, що безпосередньо впливають на виникнення протизаконної поведінки дітей, є: несприятливе оточення, в якому зростають діти та під дією якого формується їх світогляд, духовні пріоритети й індивідуальність; готовність до самореалізації та підйом авторитету особистості серед дітей; слабкий освітній рівень; неспроможність правильно оцінити кінцеві результати своєї протиправної поведінки, а також неефектна діяльність органів публічної влади в аспекті організації дозвілля¹.

Водночас із метою усунення факторів, які сприяють формування протизаконної поведінки дітей, необхідно запроваджувати цілісну систему заходів, яка враховує спільну роботу органів публічної влади й органів Національної поліції, діяльність яких спрямована на реалізацію соціально-виховних та реабілітаційних програм для дітей, котрі знаходяться в конфлікті із законом, превентивні та навчальні програми, персоніфіковані соціальні послуги, що можуть допомогти дитині здобути певних навичок із вирішення соціальних, сімейних проблем, вироблення перспектив для навчання корегувати власну поведінку та правильне ставлення до своїх вчинків, а також налагодження відносин у сім'ї та оточуючому середовищі.

Важливу роль у цих процесах відіграють державні органи та соціальні інститути, які займаються проблемами молоді і на яких

---

¹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // База даних (БД) « Законодавство України » / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p> (дата звернення: 22.09.2022).

покладається обов'язок із забезпечення можливостей для повного та всебічного розвитку неповнолітньої особи, підвищення культурного, освітнього і професійного рівня, права на соціальний статус у суспільстві, діяльність яких регулюється як міжнародними правовими актами, так і правовими нормами держави [2, с. 12]. Вказане безпосередньо стосується превентивної діяльності підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції. Доречно навести наукову позицію Г. Р. Парханова, який зосереджує увагу на тому, що ювенальна превенція направлена на виявлення та усунення причин і умов, які з урахуванням дитячого оточення та впливу сприяють учиненню ними кримінальних та адміністративних правопорушень, а також має серйозний вплив на свідомість певної категорії дітей залежно від масштабу (певна територія, регіон, сім'я, місце роботи тощо) і водночас спрямована на забезпечення їх прав і свобод [1, с. 156].

Наше наукове дослідження спрямоване на з'ясування та розкриття ролі підрозділів Національної поліції з ювенальної превенції у профілактиці та протидії кримінальним і адміністративним правопорушенням крізь призму основних завдань, які покладаються на них і нормативно закріплені в Наказі МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044.

1. Профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення¹.

У стратегічних документах нашої держави, які регулюють питання профілактичної спрямованості щодо дітей, звертається увага на певні прогалини, які потребують вирішення: 1) певною мірою слабкий механізм взаємодії та координації, а також контролю органів публічної адміністрації та громадських інститутів щодо превенції правопорушень серед неповнолітніх; 2) відсутність гендерно дезагрегованих даних щодо дітей, які вчиняють правопорушення, що обумовлює слабкість здійснення профілактичної роботи та відповідної реабілітації дітей; 3) наявність слабкої, а певною мірою взагалі відсутність дієвої практики щодо розроблення, втілення та реалізації платформ (програм) із превентивної (профілактичної) роботи, що зазвичай включають у себе чітко визначені вимоги до превенції, сутність такої діяльності, а також моніторинг результативності; 4) відсутність або недієвість платформ (програм) щодо роботи з уразливими (кривдними)

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 22.09.2022).

групами дітей, які з різних обставин перебувають у конфлікті із законом; 5) відсутність міжнародних трендів і передових практик, які б сприяли вдосконаленню спільної діяльності органів публічної влади щодо превентивної (профілактичної) роботи з недопущення вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень дітьми, а також чіткого визначення ролі кожного суб'єкта в цій діяльності, направлений на зменшення й унеможливлення кількості правопорушень на відповідній території громади чи регіону.

Враховуючи негативні тенденції, які сприяють вчиненню правопорушень дітьми, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України здійснюють заходи загального та індивідуального характеру, спрямовані на недопущення та профілактику адміністративних та кримінальних правопорушень, а також виявлення причин та умов, які цьому сприяють.

Серед заходів загальної профілактики, які уповноважені здійснювати підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України у певній взаємодії з органами публічної влади й інституціями громадянського суспільства, доречно назвати:

- встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень дітьми, а також ужиття організаційних і практичних заходів для їх усунення;

- особисті відвідування та зустрічі з керівництвом навчальних закладів, а також із представниками батьківських комітетів;

- упровадження в навчальних закладах тематичних лекцій і практичних занять, безпосередньо спрямованих на сприйняття дітьми реалій своєї поведінки, тобто закладення основ правосвідомості та відповідальності за свої протиправні вчинки, звичаїв здорового способу життя і правил співжиття в суспільстві.

Заходи індивідуальної профілактики вживаються підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України щодо конкретної дитини, тобто з метою застереження та недопущення вчинення нею адміністративних та кримінальних правопорушень, тому зосереджені на індивідуальності дитини, осередку, в якому вона зростає, а також відповідних умовах, життєвих ситуаціях, що сприяють вчиненню цієї категорією осіб адміністративних і кримінальних правопорушень.

Серед заходів індивідуальної профілактики, які вживаються підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України, доречно назвати: проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід із дитиною за місцем проживання, навчання, роботи; проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; планування роботи, що становить

індивідуальний напрям превентивної діяльності на підставі узагальнюючих матеріалів стосовно дитини, її індивідуальних соціально-психологічних ознак; надання відповідно до компетенції допомоги дитині у вирішенні питань, пов'язаних із працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціально корисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру; відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень; сприяння у вирішенні соціальних проблем дитини, зокрема конфліктних ситуацій у сім'ї щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них насильство, застосування заходів впливу згідно із законодавством, ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної або психологічної допомоги¹. Зазначені індивідуальні заходи спрямовані на вирішення конкретної проблеми та стосуються конкретної особи. Для кожної дитини, яка перебуває у конфлікті із законом, потрібно підібрати конкретний алгоритм дій та заходів, які повинні вирішити негативну ситуацію по суті. У кожному випадку необхідно вивчати соціально-психологічний стан дитини, середовище, в якому вона зростає, те, в яких життєвих умовах перебуває в сім'ї, побуті, і з урахуванням всіх цих факторів здійснювати індивідуальні профілактичні роботи.

2. Ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики².

У науковій літературі наявні такі особливості ведення профілактичного обліку дітей підрозділами ювенальної превенції Національної

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : Наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13> (дата звернення: 22.09.2022). Втратив чинність; Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 22.09.2022).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 22.09.2022).

поліції України: а) дотримання елементів електронного документообігу під час профілактичного обліку дітей підрозділами ювенальної превенції (єдина інформаційна система МВС України дітей, щодо яких здійснюється профілактична робота, та електронна форма журналу реєстрації обліково-профілактичних справ дітей, взятих на профілактичний облік); б) категорії дітей, які підлягають профілактичному обліку, підстави для взяття дитини на профілактичний облік, підстави для зняття дитини із профілактичного обліку, які, серед іншого, відповідають нормам законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству», акцентуючи увагу окремо на дітях, які вчинили домашнє насильство та булінг; в) процес профілактичного обліку дитини підрозділами ювенальної превенції відбувається у три етапи: 1) взяття на профілактичний облік дитини та заведення обліково-профілактичної справи; 2) безпосередньо профілактичний облік дитини та ведення обліково-профілактичної справи; 3) зняття (зміна) з профілактичного обліку дитини та закриття обліково-профілактичної справи [5, с. 263]. Основна мета профілактичного обліку дитини полягає у здійсненні заходів попередження та недопущення вчинення правопорушень дитиною. З іншого боку, облік все ж таки має профілактичну складову щодо недопущення вчинення дитиною проступку в майбутньому.

3. Участь у встановленні місця знаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отримання даних про це в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення.

Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо встановлення місця знаходження дитини, яка безвісти зникла, чітко врегульована нормами чинного законодавства та включає в себе: а) участь у проведенні першочергових заходів у взаємодії з іншими уповноваженими підрозділами Національної поліції, органами публічної влади щодо встановлення безпосереднього місця знаходження зниклої дитини; б) збирання, обробку та узагальнення відповідних відомостей про дитину, які безпосередньо висвітлюють дані про причини самовільного залишення дитиною сім'ї, закладу освіти, спеціальної установи для дітей; в) інформування інститутів громадянського суспільства та засобів масової інформації про зникнення дитини безвісти; г) у разі відкриття кримінального провадження за фактом безвісного зникнення дитини вжиття заходів у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції з метою отримання даних щодо її можливого місця знаходження¹.

---

¹ Там само.

У цілому діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції щодо встановлення місця знаходження безвісно зниклої дитини повинна бути своєчасною, оперативною та скоординованою і враховувати весь алгоритм дій щодо встановлення місця знаходження дитини та професіоналізм працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції.

4. Ужиття заходів щодо запобігання і протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми¹.

У цьому контексті підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних трендів і передових практик реагування на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків. Так, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплює, що повноваженнями підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: 1) встановлення фактів і подій учинення домашнього насильства й оперативне реагування на них; 2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, ужиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків; 3) надання консультативної допомоги особами, які постраждали від домашнього насильства, стосовно їхніх прав, соціальних послуг, які їм можуть бути надані, тощо; 4) винесення відносно кривдників термінових заборонних приписів; 5) встановлення на профілактичний облік кривдників, а також відповідно до норм чинного законодавства здійснення превентивної (профілактичної) роботи; 6) безпосередній моніторинг дотримання заборонних приписів кривдниками відповідно до законодавчо встановлених строків; 7) взаємодія та координація діяльності із суб'єктами публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії домашньому насильству².

5. Ужиття дієвих заходів щодо запобігання та протидії дитячій бездоглядності, а також впровадження поліцейського піклування стосовно неповнолітніх.

Ганебним фактом для розвинутого соціального суспільства є випадки бездоглядності та бродяжництва дітей. О. Є. Журавель робить

---

¹ Там само.

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 22.09.2022).

висновок, що дитяча безпритульність і бездоглядність є одними з найгостріших проблем як українського суспільства, так і світової спільноти. У дітей, які не отримують необхідного піклування, зростають і виховуються на вулиці, руйнуються соціальні настанови та життєві орієнтири, відбувається соціально-психологічна дезадаптація особистості, що значно ускладнює процес соціалізації дитини, тобто включення її в суспільство через засвоєння низки соціальних норм, правил, звичаїв тощо. Натомість унаслідок девіантної поведінки діти набувають багатьох соціально негативних звичок (навичок), що вкорінюються в їхній свідомості і призводять до того, що діти не визнають будь-якого контролю з боку суспільства, ухиляються від суспільно корисної праці та обирають інші, як правило, протизаконні способи отримання засобів для існування, поповнюючи таким чином ряди неповнолітніх злочинців [6, с. 7–8].

Доречно вказати, що однією з форм профілактики вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень, а також запобігання дитячій бездоглядності є проведення профілактичних рейдів підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України.

б. Взаємодія з органами публічної адміністрації, інституціями громадянського суспільства і структурними підрозділами Національної поліції у сфері забезпечення прав та законних інтересів дітей, а також неповнолітніх, які перебувають у відповідному конфлікті із законом.

Зазначимо, що нормами чинного законодавства передбачено напрями взаємодії підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України з відповідними органами публічної адміністрації та інститутами громадянського суспільства стосовно забезпечення прав та законних інтересів дітей, а саме: 1) попередження та припинення адміністративних правопорушень у дитячому оточенні, запобігання та протидія домашньому насильству і дитячій бездоглядності; 2) дотримання прав та інтересів дітей і неповнолітніх; 3) адаптація міжнародних практик до норм чинного законодавства стосовно попередження та припинення правопорушень, які вчиняються дітьми, а також безпосереднє втілення проєктів, спрямованих на відвернення та профілактику вчинення дітьми правопорушень; 4) постійна участь зацікавлених суб'єктів у підвищенні фахового рівня щодо превентивної роботи з дітьми на семінарах, круглих столах, конференціях тощо.

Висновки

На підставі викладеного констатуємо, що в умовах становлення Національної поліції та створення органу, який надає якісні поліцейські послуги населенню, підрозділи ювенальної превенції спрямовують свої зусилля на забезпечення та захист прав дітей.

Із метою вдосконалення превентивної та профілактичної роботи щодо забезпечення прав і законних інтересів дітей необхідно:

1) реалізувати просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення відповідальної та важливої ролі сім'ї, а також інституцій громадянського суспільства у виховному процесі дітей безпосередньо через різного роду консультації (правові, психологічні, інформаційні) як з батьками, так і з певними категоріям осіб, які займаються вихованням останніх;

2) систематично здійснювати комплексні навчальні, просвітницькі заходи, направлені на підвищення рівня обізнаності спеціалістів щодо роботи з дітьми, а також стимулювати державні інституції впроваджувати програми розвитку волонтерської діяльності;

3) застосовувати новітні технології, сформовані на основі відновних і кардинально змінених підходів щодо вибору інструментів роботи з дітьми, які можуть бути потенційними правопорушниками;

4) забезпечувати прозорість і доступність інститутам громадянського суспільства інформації про засади, норми та правила, на яких базується нормативно-правова база у сфері захисту прав дітей;

5) покращувати контроль та нагляд за станом учинення дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, а також захисту та дотримання прав дітей, які перебувають у конфлікті із законом;

6) застосовувати дієвий та ефективний механізм співпраці органів публічної адміністрації та інститутів громадянського суспільства у сфері юстиції щодо дітей.

Отже, превентивна діяльність Національної поліції з ювенальної превенції являє собою врегульовану нормами адміністративного права діяльність підрозділів ювенальної превенції, змістом якої є превентивна та профілактична робота щодо забезпечення прав та законних інтересів дітей, здійснення заходів, спрямованих на попередження, припинення вчинення зазначеною категорією осіб кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття заходів щодо встановлення причин і умов, що схилиють до цього, заходів для їх усунення, а також реалізація норм чинного законодавства стосовно запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми і щодо них, запобігання дитячій бездоглядності.

Список бібліографічних посилань: 1. Парханов Г. Р. Адміністративно-правові засади превентивної діяльності Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 238 с. 2. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 203 с. 3. Дручек О. М. Ювенальна превенція в системі Національної поліції України: проблеми реформування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 63–66. 4. Квітка Я. М. Попередження адміністративних

правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 22 с. **5.** Зеленський Є. С., Карпенко О. М. Особливості облікової діяльності поліцейських ювенальної превенції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 262–263. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/67>. **6.** Журавель О. Є. Адміністративно-правові засади протидії безпритульності та бездоглядності дітей органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 21 с.

Надійшла до редколегії 23.08.2022

Прийнята до опублікування 02.09.2022

Ishchenko I. V. Preventive activity of the National Police on juvenile prevention

On the basis of the norms of administrative law and current legislation analysis, the preventive activities of the National Police on juvenile prevention were investigated. Consideration of the specified problems within the scope of the article allows to expand the traditional approach to juvenile prevention, not only to connect the issue of prevention of offenses with the prevention of criminal offenses among children, but also to develop measures aimed at preventing administrative offenses committed by this category of persons, as well as the implementation of activities, related to the protection of children's rights. For this purpose, the role of the National Police units for juvenile prevention in the prevention and counteraction of criminal and administrative offenses through the prism of the main tasks that rely on the latter was clarified and disclosed, and measures aimed at improving preventive and prophylactic work to ensure the rights and legitimate interests of children were also highlighted.

It has been found that in the context of the formation of the National Police and the creation of a body aimed at providing high-quality police services to the population, juvenile prevention units direct their efforts to ensure and protect the rights of children. It has been proven that the preventive activity of the National Police on juvenile prevention is regulated by the norms of administrative law, the activity of juvenile prevention units, the content of which is preventive and prophylactic work to ensure the rights and legitimate interests of children, prevent children from committing criminal and administrative offenses, identify the causes and conditions that this is facilitated by taking measures to eliminate them, as well as implementing the norms of current legislation in terms of preventing and countering domestic violence committed by and in relation to children, preventing child neglect and carrying out pre-trial investigation of criminal offenses in the form of an inquiry within the scope of competence.

Key words: preventive activity, juvenile prevention, units of the National Police, preventive registration of children, individual and general prevention, prevention and countermeasures against domestic violence, prevention of child neglect, prevention of negative phenomena among children.

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.12>

Владислав Олегович Невядовський,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 1 (заступник декана);

<https://orcid.org/0000-0002-3107-1464>,
e-mail: vladon2309@gmail.com

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ
ЗАСАД ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ**

На основі аналізу наукових поглядів учених запропоновано авторське визначення поняття організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти. Зазначено, що якщо правові засади визначають юридичні правила контролю, то організаційні – це робота з безпосереднього об'єднання всіх елементів контролю в єдину цілісну систему та забезпечення її належного функціонування. Обґрунтовано необхідність проведення подальших наукових досліджень, присвячених удосконаленню організаційних засад досліджуваного контролю.

Ключові слова: організація, організаційні засади, контроль, якість вищої освіти.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Аналіз норм чинного законодавства та правозастосовної практики свідчить про те, що на сьогодні у сфері здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні існує низка прогалин і недоліків, які потребують вирішення. Досліджуючи напрями вдосконалення адміністративно-правових засад контролю за якістю вищої освіти в Україні, важливо звернути увагу на стан і перспективи розвитку організаційних засад здійснення такого контролю. Однак перед цим слід визначитися з тим, що, власне, розуміється під такими засадами. Коли йдеться про засади, то маються на увазі, як правило, основні, найбільш важливі, принципові питання, моменти, аспекти чого-небудь. Цей термін досить часто зустрічається в законодавчих актах як у назві (Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV¹),

---

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних (БД) «Законодавство

так і в основному тексті. Наприклад, у Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII закріплено, що він встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу із закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях¹.

Стан дослідження проблеми

Окремі організаційні засади здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні у своїх наукових працях розглядали Н. М. Бакаянова, Є. Г. Борисевич, А. Е. Жуковська, Є. Б. Кубко, Г. А. Монастирський, В. П. Нагребельний, Є. М. Стрельчук, Т. В. Терещенко та багато інших. Проте, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в науковій літературі фактично не визначеним є поняття організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: опрацювати наукові підходи до визначення понять «засади» та «правові засади»; розглянути погляди вчених на проблематику організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є однією з перших спроб сформулювати власний теоретичний підхід до тлумачення поняття організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу

Слід зауважити, що іноді термін «засади» використовується як синонім терміна «принципи», що в цілому не є помилкою, однак є досить звуженим тлумачення першого (тобто «засад»). Щодо цього доцільно навести висновки, яких дійшла Н. М. Бакаянова, досліджуючи співвідношення понять «основи», «засади» та «принципи адвокатури».

України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (дата звернення: 03.09.2022).

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 03.09.2022).

Дослідниця зазначає, що дискусія щодо співвідношення категорій «основи», «засади» чи «принципи» є проявом особливостей сучасного стану національної юридичної науки з гносеологічної точки зору, які полягають у певній невизначеності її методологічних і теоретичних підвалин та установок [1, с. 23; 2]. Тому, як підсумовує Н. М. Бакаянова, допоки в науці, правотворчій чи правозастосовній практиці не досягнуто єдності щодо розуміння цих понять, їх тлумачення буде здійснюватися довільно, виходячи із завдань, що стоять перед суб'єктом тлумачення в тому чи іншому випадку. Однак будь-яке вживання в наукових дослідженнях терміна, що є дискусійним у науці, повинно бути обумовлене автором задля розуміння термінології, того теоретичного підґрунтя чи тієї основи, на якій будується це дослідження. Відповідно принципи, на думку науковиці, – це основоположні, керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується організація та діяльність кого- або чого-небудь. Засади ж за своєю суттю максимально наближені до принципів, але такі положення є більш розкритими та деталізованими [2].

Щодо терміна «організація», то він має широке застосування, що обумовлює наявність багатьох його тлумачень. Ключові визначення поняття «організація» (франц. *organisation* – впорядкування, грец. – інструмент, знаряддя) наводять Є. Б. Кубко, В. П. Нагребельний: 1) властивість будь-якого матеріального об'єкта, що виявляється у впорядкованості структури, внутрішньої будови. Організація означає сукупність пов'язаних між собою складових частин (елементів) відповідного об'єкта, а також зв'язків (взаємовідносин) між ними та іними об'єктами, в результаті чого утворюється певне зовнішнє організаційне середовище. В загальному контексті поняття «організація» застосовується разом із поняттями «структура» і «система» щодо соціальних, економічних, біологічних та деяких технічних об'єктів. У ньому, як правило, фіксуються динамічні риси і закономірності системи, тобто такі, що належать до функціонування, поведінки і взаємодії її частин. Будь-яка організація має об'єктивні закономірності побудови, функціонування і розвитку. Сукупність наукових знань про ці закономірності узагальнено іменується теорією; 2) соціальна функція суспільства, завдяки якій створюються виробничо-економічні та інші системи, встановлюється динамічна рівновага між їх елементами, забезпечуються сталість і водночас розвиток різних суспільних структур. Функціональні характеристики організації полягають у змінах у системі під впливом зовнішніх і внутрішніх умов на основі вдосконалення її параметрів; 3) одна з універсальних функцій соціального (в тому числі державного) управління. У такому розумінні організація означає складову змісту управлінської діяльності щодо впорядкування певних суспільних відносин (об'єктів управління),

раціональної побудови органів (апарату) управління (суб'єктів управління), а також системи управління у цілому як сукупності відповідних управлінських елементів, що перебувають у відношеннях та зв'язках між собою і утворюють органічну цілісність, єдність. У державному управлінні така діяльність спрямована на створення відповідних державних органів, нормативно-правове закріплення їх структури, функцій та компетенції, а також на організаційно-структурну перебудову системи державного управління в разі її невідповідності цілям і завданням соціально-економічного розвитку суспільства та зумовленим цим змісту і новим завданням управлінської діяльності; 4) вид соціального утворення, сукупність людей, їх груп, формально чи неформально об'єднаних для сумісної діяльності, реалізації у межах певної структури відповідної програми або цілей, вирішення певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правил і процедур; 5) установа, що повинна виконувати задані функції, вирішувати певне коло завдань у межах відповідної структури (банк, школа тощо). Особливим видом організації є державні органи, тобто організації, які мають закріплені в законодавстві державно-владні повноваження щодо здійснення функцій управління; 6) постійне або тимчасове об'єднання, союз держав (країн) для реалізації спільних цілей, завдань, інтересів (наприклад, Організація Об'єднаних Націй) [3, с. 294–295].

Т. В. Терещенко, аналізуючи сутність поняття «організація», відмічає, що на сьогодні все ще немає його єдиного розуміння. Проте це не означає, що існує невизначеність у процесі розуміння організації як явища, навпаки, різні тлумачення організації дозволяють більш повно її дослідити і зрозуміти. Нині поняття «організація» є багатозначним і широко вживається в багатьох науках (філософії, математиці, економіці, соціології тощо) і у практичній діяльності. Найбільш поширеними визначеннями дефініції «організація» дослідниця називає такі: чітко спланована, продумана будова, внутрішня дисципліна; внутрішня впорядкованість, узгодженість, взаємодія відносно диференційованих і автономних частин цілого, що обумовлено його внутрішньою будовою; соціальне утворення (група людей), що функціонує на відносно постійних засадах і свідомо координує свою діяльність для досягнення спільної мети; сукупність процесів, дій, спрямованих на створення чи вдосконалення взаємозв'язку між окремими частинами цілого або об'єднання людей, зайнятих реалізацією певної програми для досягнення конкретної мети, які діють на основі певних процедур і правил; структура, кістяк, у межах якого здійснюються певні заходи; система, яка складається із сукупності упорядкованих, взаємопов'язаних, взаємодіючих частин цілого; група осіб, які об'єднані організаційними принципами, інтересами, процедурами,

особистими цінностями, а також повноваженнями та відповідальністю; колектив з відносно ідентифікованими межами, нормативним порядком (уставом), ранжуванням влади (ієрархією), системами комунікацій та координації членства (процедури); цей колектив існує на відносно постійній основі і займається діяльністю, яка, як правило, пов'язана з набором цілей: діяльність дає результати для членів організації та суспільства; формальне явище, яке створене шляхом виділення з певного цілого його елементів з метою покладання на них адекватних їм функцій цілого; стійка (в часі і просторі) взаємодія елементів, яка надає частці визначені контури та зміцнює її силу з допомогою спеціалізації і кооперації можливостей цих елементів [4].

Із наведених визначень поняття організації випливає, що вона може розумітися в динамічному та статичному сенсах: як властивість системи, як функція, як певний стан. Саме тому деякі дослідники вдаються не до формулювання конкретних визначень організації залежно від сфери чи контексту застосування цього терміна, а виокремлюють загальні підходи до розуміння сутності такого явища. Зокрема, досить змістовну позицію має Г. А. Монастирський, на думку якого організація може бути визначена як різновид соціальних систем, об'єднання людей, що спільно реалізують певну загальну мету і діють на основі певних принципів і правил. Організація – елемент суспільної системи, найпоширеніша форма людської спільності, первинний осередок соціуму. Організація – об'єкт і суб'єкт суспільства [5, с. 60]. Термін «організація» використовується в декількох значеннях: по-перше, як діяльність, результат діяльності, сфера діяльності; по-друге, як деяке соціально-економічне утворення, орієнтоване на досягнення певної господарської, комерційної або некомерційної мети. Суть поняття «організація» в ширшому сенсі Г. А. Монастирський визначив так: по-перше, як внутрішню впорядкованість, узгодженість, взаємодію більш-менш диференційованих та автономних частин цілого, обумовлену її будовою; по-друге, як сукупність процесів або дій, що призводять до утворення і вдосконалення взаємозв'язку між частинами цілого; по-третє, як об'єднання людей, що спільно реалізують деяку програму або мету і діють на основі певних процедур і правил. Тобто під організацією слід розуміти впорядкований стан елементів цілого та процес з їх упорядкування в доцільну єдність [5, с. 59–60]. Науковець наголошує, що організація може розглядатися у статичі та динаміці. У статичі це деяке цілісне утворення (соціальне, технічне, фізичне, біологічне), що має цілком певну місію. У динаміці вона виступає у вигляді різноманітних процесів з упорядкування елементів, формування та підтримки цілісності природних об'єктів, що створюються або вже функціонують. Ці процеси можуть складатися з цілеспрямованих дій людей або з природних

фізичних процесів, тобто мати самоорганізуючий початок [5, с. 60–61]. Таким чином, як доводить Г. А. Монастирський, існує два підходи до визначення організації: 1) *організація як система* – це внутрішня впорядкованість, узгодженість і взаємодія частин цілого, що обумовлена його побудовою та цілями [5, с. 62]. Організації як системі притаманні такі ознаки: цілісність – передбачається, що система являє собою сукупність конкретних елементів із властивими тільки їм властивостями і характером взаємозв'язку; подільність – передбачається, що система допускає розподіл її на підсистеми й елементи, що, у свою чергу, мають системні властивості. Сама ж досліджувана система входить у більш широку сукупність елементів, тобто в систему більш високого рівня [6]; 2) *організація як процес* – це сукупність цілеспрямованих дій, що призводять до утворення необхідних зв'язків. Встановлення кількісних і якісних просторово-часових зв'язків є сутністю організації як процесу [5, с. 62].

Л. Е. Жуковська, Є. Г. Борисевич та Є. М. Стрельчук, як і названі вище дослідники, звертають увагу на те, що дотепер єдиного розуміння організації не вироблено. Організація, на їх думку, розглядається як явище (об'єкт) і як процес. Як явище організація (підприємство) – це фізичне об'єднання реальних елементів для виконання програми або мети. Як процес організація – це сукупність дій, які ведуть до утворення й удосконалювання взаємозв'язків між частинами цілого (процес організовування), наприклад, процес створення працездатного колективу; виступає однією з основних функцій управління (планування, організація, мотивація, контроль) [7, с. 42]. З управлінської точки зору, вважають дослідники, під організацією розуміється група осіб, які взаємодіють одна з одною заради досягнення загальної мети за допомогою різних речовинних, правових, економічних та інших умов. Крім того, організацією також називають дії людей, спрямовані на створення такої структури, забезпечення необхідних передумов її функціонування та відновлення [7, с. 43–44]. Л. Е. Жуковська, Є. Г. Борисевич та Є. М. Стрельчук також виокремлюють ознаки, що характеризують організацію як структуру: 1) наявність мети, що надає зміст існуванню організації, визначеність і спрямованість діям її членів, згуртовує та поєднує їх у повсякденному житті; 2) наявність у ній певної кількості учасників, які, доповнюючи один одного, об'єднуючи свої зусилля, допомагаючи один одному, забезпечують реалізацію її мети; 3) внутрішній координуючий центр, що надає стабільність організації, рівновагу внутрішнім і зовнішнім процесам; 4) саморегулювання, суть якого полягає в тому, що організаційний центр на основі наявної інформації самостійно приймає рішення, що стосуються внутрішнього життя організації, і координує дії її членів; 5) відособленість організації, наявність меж,

що відокремляють її від зовнішнього оточення, в тому числі від інших організацій; б) організаційна культура, що являє собою сукупність норм поведінки, традицій, символів – усього того, що відрізняє цю організацію від інших. Для будь-якої організації характерний вертикальний (за рівнем управління) і горизонтальний (за виконуваними функціями) поділ праці [7, с. 44–45].

Висновки

Отже, враховуючи розглянуті вище дослідницькі позиції стосовно розуміння понять «засади» та «організація», вважаємо, що під організаційними засадами здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні слід розуміти, перш за все, комплекс основоположних заходів, спрямованих на створення та підтримку належного функціонування структури механізму такого контролю. Тобто організаційні засади – це найбільш принципові, визначальні норми, рішення, дії, встановлення та (або) реалізація яких є неодмінною чи ваговою умовою стабільного, якісного й ефективного здійснення контролю за якістю освіти. Якщо правові засади визначають юридичні правила контролю, то організаційні – це робота з безпосереднього об'єднання всіх елементів контролю в єдину цілісну систему та забезпечення її належного функціонування.

Слід також відмітити, що широке коло дій, рішень, заходів, які здійснюються з метою забезпечення цілісності і внутрішньої узгодженості певної системи, її спрямування та забезпечення належного функціонування, підвищує ризики того, що при обранні та застосуванні тих чи інших складових організаційних засад будуть допущені певні помилки, прогалини, інші недоліки, що, у свою чергу, впливатиме на ефективність системи, щодо якої проводиться організаційна робота. Це повною мірою стосується і організаційних засад здійснення контролю за якістю вищої освіти. Саме тому важливим напрямом подальших наукових досліджень є визначення корисних і доцільних кроків щодо вдосконалення організаційних засад досліджуваного контролю.

Список бібліографічних посилань: 1. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 21–28. 2. Бакаєнова Н. М. Основи, засади та принципи адвокатури: співвідношення понять. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Т. 18. С. 20–25. 3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 720 с. 4. Терещенко Т. В. Теорія організації : навч. посіб. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т управління та права, 2015. 336 с. 5. Монастирський Г. А. Теорія організації : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Тернопіль : Крок,

2019. 368 с. **6.** Осовська Г. В., Осовський О. А. Основи менеджменту : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 664 с. **7.** Жуковська Л. Е., Борисевич Є. Г., Стрельчук Є. М. Теорія організацій : навч. посіб. Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. 147 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2022

Прийнята до опублікування 14.09.2022

Neviadovskyi V. O. Regarding the problem of defining the concept of organizational principles of Ukrainian higher education quality control

Today in the field of quality control of higher education in Ukraine there are a number of gaps and shortcomings that need to be addressed. Exploring the directions of improving the administrative and legal framework for quality control of higher education in Ukraine, it is important to pay attention to the state and prospects of development of the organizational framework for such control.

It has been proved that the organizational principles of quality control of higher education in Ukraine should be understood, first of all, as a set of fundamental measures aimed at creating and maintaining the proper functioning of the structure of the mechanism of such control. That is, the organizational principles are the most fundamental, defining norms, decisions, actions, establishment and/or implementation of which are an indispensable or essential condition for stable, high-quality and effective implementation of quality control in education. If the legal framework determines the legal rules of control, the organizational framework is the work on the direct integration of all elements of control into a single coherent system and ensuring its proper functioning.

It has been argued that a wide range of actions, decisions, measures taken to ensure the integrity and internal coherence of a particular system, its direction and proper functioning, increases the risks that certain mistakes, gaps, other shortcomings will be made in the selection and application of certain components of the organizational principles, which, in turn, will affect the effectiveness of the system in respect of which organizational work is carried out. This fully applies to the organizational principles of quality control in higher education. That is why an important direction for further research is to identify useful and appropriate steps to improve the organizational foundations of the studied control.

Key words: organization, organizational principles, control, quality of higher education.

УДК 347.95;340.63

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.13>

Ірина Василівна Чеховська,

*доктор юридичних наук, професор,
Державний податковий університет (м. Ірпінь),
Навчально-науковий інститут права,
кафедра приватного права (в.о. завідувача);*

<https://orcid.org/0000-0002-7030-2456>,
e-mail: kontanta08@ukr.net;

Сергій Володимирович Книш,

*доктор юридичних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк),
кафедра конституційного, адміністративного
та міжнародного права (завідувач);*

<https://orcid.org/0000-0002-0717-1430>,
e-mail: s.knush@gmail.com;

Галина Володимирівна Муляр,

*доктор юридичних наук, доцент,
Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ),
кафедра правосуддя (доцент);*

<https://orcid.org/0000-0003-2636-0509>,
e-mail: box0007@meta.ua

ПСИХІАТРИЧНА ДОПОМОГА ЧИ ОХОРОНА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ: НОВІ ПІДХОДИ У РЕФОРМУВАННІ ПСИХІАТРІЇ

У науковому дослідженні здійснено аналіз сучасного стану системи надання психіатричної допомоги в Україні та його правового регулювання. Сформульовано авторське визначення поняття «охорона психічного здоров'я». Запропоновано організаційну структуру системи охорони психічного здоров'я вторинного рівня психіатричної допомоги в Україні. Обґрунтовано доцільність розробки й ухвалення Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я», затвердження Положення про порядок надання психіатричної допомоги за принципом мультидисциплінарної команди, Порядку взаємодії суб'єктів – надавачів послуг у сфері охорони психічного здоров'я. Запропоновано внести зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників і Державного класифікатора України з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів, орієнтуючись на фах, а не на посаду чи місце роботи у сфері охорони психічного здоров'я.

Ключові слова: психіатрія, психіатрична допомога, охорона психічного здоров'я, медична допомога, медична послуга, права людини, медична реформа, суб'єкти надання психіатричних послуг.

Постановка проблеми

Сфера охорони психічного здоров'я тривалий час була пов'язана з порушенням прав людини¹. Такі випадки негативно позначалися на загальному стані людини і негативно впливали на її психічне здоров'я. Крім того, сфера психіатрії завжди сприймалась як примус і обмеження прав людини. Зміни у сфері психіатрії, які спостерігаються останнім часом у зв'язку з новелами законодавця щодо реформатування надання психіатричної допомоги не тільки у стаціонарних відділеннях, а й в амбулаторних, сприятимуть підтримці здоров'я [1, с. 17].

Водночас доводиться констатувати факт негативної динаміки щорічного збільшення показників психічних розладів в Україні і неспроможність діючої системи надання психіатричної допомоги протистояти сучасним викликам у сфері охорони психічного здоров'я нації. Так, Україна сьогодні претендує на перше місце за кількістю психічних розладів у Європі. За статистичними даними, майже 2 млн українців потребують допомоги психіатра [2, с. 98]. Поряд із цим мають місце численні порушення прав людини у сфері психіатрії [3; 4]. Наведене доводить актуальність обраної тематики дослідження і розробки пропозицій щодо вдосконалення системи охорони психічного здоров'я нації та відповідного законодавства.

Стан дослідження проблеми

Аналіз наукових праць, присвячених тематиці дослідження, дозволяє зробити висновок про відсутність системних досліджень з урахуванням чергового етапу медичної реформи вторинного і третинного рівнів. Серед науковців має місце фрагментарний підхід до окремих питань правового регулювання правовідносин у сфері психіатрії. Так, Р. В. Колодчина досліджувала проблеми правового статусу медичних працівників, які надають психіатричну допомогу [5]; О. Л. Корольчук присвятив свою наукову працю охороні психічного здоров'я в умовах ведення АТО [2]; І. Я. Пінчук вивчала досвід Литви щодо реформування системи психіатричної допомоги [6]; З. В. Лашкула та І. Г. Бібік проаналізували нормативно-правову базу, що регламентує роботу психіатричної служби України, зокрема надання психіатричної допомоги на первинному рівні [7]; О. В. Устінова розкрила

---

¹ Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p> (дата звернення: 07.09.2022).

проблеми психіатрії та дослідила основні засади Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [8]; В. І. Теремецький і Р. В. Колодчина з метою здійснення кваліфікованої психологічної реабілітації населення запропонували дієві заходи запобігання психосоціальним ризикам, визначили орієнтири програмного регулювання тощо [9].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання системи надання психіатричної допомоги в Україні, виокремлення її недоліків і розробка пропозицій щодо вдосконалення організаційної структури системи охорони психічного здоров'я та внесення змін у вітчизняне законодавство.

Завданнями дослідження є:

- здійснення аналізу сучасного стану системи надання психіатричної допомоги в Україні, її правового регулювання;
- здійснення аналізу співвідношення понять «психіатрична допомога» і «охорона психічного здоров'я»;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення організаційної структури системи охорони психічного здоров'я та внесення змін до національного законодавства.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні чинників реформування системи надання психіатричної допомоги в Україні, організаційної структури системи охорони психічного здоров'я вторинного рівня психіатричної допомоги в Україні, доцільності розробки й ухвалення Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я», затвердження Положення про порядок надання психіатричної допомоги за принципом мультидисциплінарної команди, Порядку взаємодії суб'єктів – надавачів послуг у сфері охорони психічного здоров'я, формулюванні авторського визначення поняття «охорона психічного здоров'я».

Виклад основного матеріалу

Психіатрія як галузь медичної діяльності і система психіатричних закладів, у яких отримували лікування пацієнти зі встановленими діагнозами розладу психіки, була успадкована з радянських часів. Ця система асоціювалась із порушенням прав пацієнтів, працівників таких закладів, неналежним фінансуванням, стигматизацією [7; 10, с. 434–435]. За радянських часів у психіатричні заклади часто відправляли інакодумців, які «підривали основи радянської ідеології». За часів незалежності ці заклади почали використовувати як місце проживання для людей, які раніше були пацієнтами психіатричних закладів та які внаслідок різних обставин (частіше через зловживання опікунськими правами) залишилися без житла. Таке утримання

«пацієнтів» було можливим завдяки старій «радянській» системі фінансування за койко-місце. Відомі випадки перебування пацієнтів у закладах психіатрії протягом багатьох років [4]. Хоча зауважимо, що близько 30 % госпіталізованих пацієнтів психіатричних лікарень в Україні не потребують лікування у стаціонарі. Значна частина таких пацієнтів потребує догляду, а не лікування. Тобто таким пацієнтам має надаватися не медична послуга, а соціальна. Водночас утримання лікарняного ліжка обходиться бюджету набагато дорожче, ніж соціального¹.

Умови перебування в таких закладах є жахливими, оскільки психіатрія завжди була меншовартісною частиною медичної допомоги. Так, виходячи із стандартного розподілу видатків, який був у лікарнях раніше – за субвенцією, 70 % йшло на заробітну плату медичному персоналу, понад 20 % – на комунальні послуги та менше 10 % – на пацієнтів (харчування та ліки) [11]. Крім жахливих умов перебування, мали місце і випадки катування людей у психіатричних лікарнях [3; 4]. У досліджуваній сфері спостерігається низький рівень кадрового забезпечення психологами, психотерапевтами, соціальними працівниками та іншим персоналом, який повинен залучатися до надання допомоги у сфері психічного здоров'я, не зроблено акцент на розвитку професійних компетентностей таких працівників. Переважна більшість психіатричних послуг надається у спеціалізованих закладах охорони здоров'я та інтернатних закладах системи соціального захисту, спостерігається обмеженість доступу до психологічної та психотерапевтичної допомоги, а також недостатня кількість суб'єктів – надавачів психіатричних послуг на рівні територіальних громад, надавачів реабілітаційних і соціальних послуг, неналежною є система підтримки сімей осіб, які доглядають за особами із психічними захворюваннями тощо².

Дослідження Міжнародного медичного корпусу свідчать, що в Україні до 75 % людей із поширеними психічними розладами не мають доступу до допомоги. Це відбувається через сором, страх, відсутність довіри до системи охорони здоров'я, брак інформації та обізнаності, високу вартість лікування, велику географічну відстань [8].

---

¹ У 2021 році за Програмою медичних гарантій психіатричну допомогу надаватимуть і мобільні мультидисциплінарні команди // Урядовий портал : офіц. сайт. 23.11.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2021-roci-za-programoyu-medichnih-garantij-psihiatrichnu-dopomogu-nadavatimut-i-mobilni-multidisciplinarni-komandi#mainContent> (дата звернення: 07.09.2022).

² Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p> (дата звернення: 07.09.2022).

Наведене вище обумовлено декількома чинниками. По-перше, в Україні довгий час законодавство у сфері психіатрії було побудовано на принципах «каральної медицини» і 90 % фінансування стаціонарного лікування в монопрофільних лікарнях. По-друге, в державі відсутня чітка організаційна структура надання психіатричних послуг починаючи з надання неформальних послуг на рівні громади, послуг у сфері психічного здоров'я на первинному рівні. По-третє, в Україні відсутні клінічні протоколи і стандарти надання послуг у сфері психічного здоров'я. По-четверте, в нашій державі відсутній єдиний підхід до кадрового забезпечення суб'єктів – надавачів послуг у сфері психічного здоров'я. Так, ліцензії для надання послуг зараз повинні отримувати лише наркологи, психіатри та лікарі-психотерапевти, тобто лише фахівці з медичною освітою, які ведуть медичну практику. Щодо психологів і психотерапевтів, які не мають медичної освіти, вимога ліцензування відсутня. Хоча вони так само, як і психіатри, працюють з людьми, які мають такі психічні розлади, як депресія чи біполярно-афективний розлад. По-п'яте, кваліфікаційні характеристики і професійні стандарти фахівців у сфері психіатрії є застарілими, неповними і не відповідають вимогам часу [12, с. 51]. По-шосте, в Україні відсутня ефективна система надання реабілітаційних послуг особам, які пройшли випробування війною: державні лікувальні та реабілітаційні установи не готові до вирішення проблем, що раптово виникли, особливо щодо психічного здоров'я.

До речі, проблема самогубств і психічних розладів серед учасників російсько-української війни сьогодні стоїть дуже гостро, вона спостерігається ще з 2014 р. За даними Військової прокуратури, щотижня в зоні бойових дій на Сході України вчиняли самогубство 2–3 військовослужбовці. Загалом з початку війни наклали на себе руки вже близько 600 ветеранів АТО. Крім сотень тисяч українців, які брали активну участь у бойових діях, є сотні тисяч цивільних осіб, які живуть в умовах військових дій, та внутрішньо переміщені особи, які мають ознаки посттравматичних стресових розладів. Поступово це призведе не лише до збільшення кількості суїцидів, а й до зростання злочинності, алкоголізму, насильства в родинях [8].

Отже, в Україні виникла об'єктивна необхідність у реформуванні системи надання психіатричної допомоги. Перші кроки на шляху реформування вже зроблено – це ухвалення у 2000 р. Закону України «Про психіатричну допомогу»¹. В абз. 4 ст. 1 цього Закону визначено термін «психіатрична допомога», який розуміється як «комплекс спеціальних

---

¹ Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 07.09.2022).

заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, *медичну та психологічну реабілітацію* осіб, які страждають на психічні розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин». Звертаємо окрему увагу на те, що законодавець виокремив серед спеціальних заходів медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин. Саме цей напрям – реабілітація – в Україні є практично нерозвиненим, і це попри те, що реабілітаційна допомога разом із медичною має надаватися пацієнтам, які страждають на психічні розлади згідно з ч. 6 ст. 33 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»¹.

Іншою новелою законодавця є визначення понять «заклад з надання психіатричної допомоги» і «заклад соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади». Таке розмежування понять є доцільним, оскільки діяльність перших пов'язана з наданням психіатричної допомоги, а других – із наданням соціальних послуг особам, які страждають на психічні розлади.

Також варто звернути уваги абз. 7 ст. 1 названого вище Закону, де законодавець значно розширює перелік закладів, які можуть надавати психіатричну допомогу, ввівши до поняття «заклад з надання психіатричної допомоги» психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги.

Крім того, законодавець чітко зазначає у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про психіатричну допомогу», що «психіатрична допомога надається лікарями-психіатрами за наявності ліцензії, отриманої відповідно до законодавства», і додатково вказує на те, що медичні працівники, інші фахівці для допуску до роботи з особами, які страждають на психічні розлади, повинні пройти спеціальну підготовку та підтвердити свою кваліфікацію в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Такі зміни сприятимуть підвищенню якості надання психіатричних послуг і переорієнтації організаційної структури надання психіатричних послуг з монопрофільних лікарень на багатопрофільні медичні заклади й амбулаторне лікування. Згідно з рекомендацією ВООЗ стаціонарне лікування пацієнтів має тривати близько 30 днів. У монопрофільних лікарнях пацієнтів лікують у середньому 1,5–3 місяці. За

---

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 07.09.2022).

міжнародними стандартами, пацієнти з розладами психіки мають перебувати у стаціонарі лише за гострого перебігу хвороби, далі – продовжувати лікування амбулаторно під спостереженням лікаря-психіатра.

У 2017 р. Уряд ухвалив Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року¹. У Концепції передбачено нову організаційну структуру, зроблено акцент на амбулаторній психіатричній допомозі, а також окреслено основні напрями реформування системи охорони психічного здоров'я: рекламування психічного здоров'я, зняття негативу відносно психіатрії шляхом збільшення промощі заходів; забезпечення прав людини у сфері психічного здоров'я, боротьба з дискримінацією та наявними порушеннями, запобігання їм; перегляд суб'єктів надання послуг у сфері охорони психічного здоров'я; міжвідомча взаємодія таких суб'єктів; міжвідомчий простір та його формування навколо теми психічного здоров'я (йдеться про міжсекторальну або міжгалузеву взаємодію для надання допомоги й підтримки людям із психічними порушеннями та їх родинам); надання допомоги у громадах, розвиток таких форм, як самодопомога, неформальна допомога тощо².

Акцентуємо увагу на те, що Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року³ змінила «ідеологію» системи з «надання психіатричних послуг» на «охорону психічного здоров'я», тим самим змінивши вектор розвитку на європейській підхід забезпечення прав людини у сфері психічного здоров'я.

«Зелена книга» визначає пріоритетами розвитку підтримку, сприяння психічному здоров'ю всіх осіб, пропагування психічного здоров'я; профілактику, особливо особам, яким найбільше загрожує втрата психічного здоров'я; покращення якості життя психічно хворих та непрацездатних шляхом інтеграції, соціальної інклюзії та захисту їх прав, свобод, достоїнств; розробку принципів та розвиток системи інформації, співробітництва у сфері проведення наукових досліджень та поширення знань щодо охорони, збереження, покращення психічного здоров'я у країнах ЄС⁴. Серед пріоритетів, згадуваних у резолюції Європарламенту щодо психічного здоров'я, вартими

---

¹ Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p> (дата звернення: 07.09.2022).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Green Paper. Improving mental health of the population: Towards a strategy on mental health for the European Union. Brussels, 14.10.2005, COM(2005)484 // European Commission : сайт. URL: <https://ec.europa.eu/health/>

уваги є профілактика депресій та суїциду, забезпечення психічного здоров'я молоді, сприяння психічному здоров'ю літніх людей, психічне здоров'я в освіті та на роботі [2, с. 99].

Комісія глобального психічного здоров'я журналу «Ланцет», базуючись на Цілях сталого розвитку ООН, визначила чотири базові напрями, на які слід звернути увагу при розробці програм у сфері охорони психічного здоров'я. Ці напрями передбачають переорієнтацію системи з надання психіатричних послуг на створення системи, орієнтованої на покращення психічного здоров'я для всього населення та зниження відсотку психічних хвороб у світі. По-перше, всі країни мають створювати умови для охорони психічного здоров'я. По-друге, слід переглянути підходи до лікування і діагностики психічних розладів. По-третє, особливу увагу слід приділяти формуванню психічного здоров'я дітей і підлітків. По-четверте, держави мають створити умови для захисту майнових і немайнових прав осіб, які перебувають у групах ризику погіршення психічного здоров'я [1, с. 5–6].

Отже, затвердження Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року змінило вектор з надання психіатричних послуг на охорону психічного здоров'я нації, тим самим переорієнтувавши законодавство і організаційну структуру системи на європейську модель захисту прав людини у сфері охорони психічного здоров'я.

Наступним кроком реформування системи надання психіатричної допомоги в Україні стало запровадження 1 квітня 2021 р. договорів між Національною службою здоров'я України (далі – НСЗУ) і медзакладами, які надають психіатричну допомогу. У цих закладах допомога може надаватися стаціонарно або амбулаторно згідно з медичними показниками. Тобто немає потреби у фінансуванні «койко-ліжка». Зокрема, НСЗУ буде оплачувати такі послуги, як: надання стаціонарної медичної допомоги дорослим і дітям; лікування осіб із психіатричними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів; психіатрична допомога, яку надають мобільні мультидисциплінарні команди¹.

Мобільні мультидисциплінарні команди – це новий пакет медичних послуг, завдяки якому з'явилася можливість підвищити доступність медичної допомоги для пацієнтів. Крім того, є можливість отримувати лікування амбулаторно, за необхідності мобільна мультидисциплінарна

---

ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_en.pdf (дата звернення: 07.09.2022).

¹ У 2021 році за Програмою медичних гарантій психіатричну допомогу надаватимуть і мобільні мультидисциплінарні команди // Урядовий портал : офіц. сайт. 23.11.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2021-roci-za-programoyu-medichnih-garantij-psihiatrichnu-dopomogu-nadavatimut-i-mobilni-multidisciplinarni-komandi#mainContent> (дата звернення: 07.09.2022).

команда може надавати допомогу за місцем проживання такому пацієнту.

За Програмою медичних гарантій психіатрична допомога для пацієнта і у стаціонарі, і амбулаторно є безоплатною. Щоб отримати медичну допомогу, можна звернутися до сімейного лікаря, який за необхідності направить на госпіталізацію, або самостійно звернутися до лікаря-психіатра. Крім того, пацієнт самостійно може звернутися до медичного закладу, або ж його може привезти бригада швидкої медичної допомоги. Всі ці послуги є безкоштовними.

Висновки

Незважаючи на позитивні зміни в законодавстві і частково в побудові організаційної структури системи охорони психічного здоров'я в Україні, слід структурувати вторинний рівень психіатричної допомоги, який має охоплювати амбулаторні та стаціонарні ланки. Такий рівень повинен включати в себе: а) консультаційні центри, в яких повинна надаватися психіатрична та психологічна допомога і здійснюватися реабілітаційна підтримка; б) денні стаціонари в поліклініках; в) психіатричні лікарні.

Отже, охорона психічного здоров'я – це комплекс заходів, спрямованих на захист прав осіб, зміцнення здоров'я, профілактику психічних розладів, лікування та реабілітацію людей, які перебувають у групах ризику погіршення психічного здоров'я, і створення середовища, що сприятиме психічному здоров'ю нації.

Вважаємо за доцільне розробити й ухвалити Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я», затвердити Положення про порядок надання психіатричної допомоги за принципом мультидисциплінарної команди, Порядок взаємодії суб'єктів – надавачів послуг у сфері охорони психічного здоров'я.

Також варто привести кваліфікаційні характеристики професій, зокрема психотерапевтів, психологів, соціальних працівників, медичних сестер тощо, у сфері охорони психічного здоров'я у відповідність до міжнародних стандартів, орієнтуючись на фах (із вказівками щодо необхідності володіння спеціалізацією, вимоги освіти і кваліфікації), а не на посаду чи місце роботи. Для цього слід унести зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників і Державного класифікатора України.

Доцільними також видаються розробка й уведення програм профілактики проблем психічного здоров'я і забезпечення здійснення дієвого контролю за дотриманням прав людини у сфері охорони психічного здоров'я.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися розробки структури проекту Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я».

Список бібліографічних посилань: 1. Клімчук В., Сувало О. Охорона психічного здоров'я у громадах: посібник для місцевих координаційних органів. Львів, 2021. 32 с. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/opz-v-gromadah-posibnyk-klymchuk-suvalo.pdf> (дата звернення: 07.09.2022). 2. Корольчук О. А. Охорона психічного здоров'я в умовах ведення АТО. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 96–102. 3. Горбатенко С. «Происходят пытки людей» – правозащитник о ситуации в областной психиатрической больнице Славянска // Радіо Свобода : сайт. 09.08.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30101795.html> (дата звернення: 07.09.2022). 4. Модіна О. Медреформа в психіатрії: все, про що ви не знали // Радіо Свобода : сайт. 13.05.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30609655.html> (дата звернення: 07.09.2022). 5. Колодчина Р. В. Правовий статус медичних працівників, які надають психіатричну допомогу. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. Вип. 12. С. 212–217. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-212-217>. 6. Пінчук І. Я. Реформування системи психіатричної допомоги: досвід Литви. *НЕЙРОNEWS*. 2022. Вип. 4 (115). С. 6–9. URL: [https://neuronews.com.ua/uploads/issues/2020/4\(115\)/nn20_4_6-9.pdf](https://neuronews.com.ua/uploads/issues/2020/4(115)/nn20_4_6-9.pdf) (дата звернення: 07.09.2022). 7. Лашкул З. В., Бібік І. Г. Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує роботу психіатричної служби України. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2017. № 2 (72). С. 4–7. DOI: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2017.2.8100>. 8. Устінов О. В. Охорона психічного здоров'я: почалося обговорення національного плану // Український медичний часопис online : сайт. 22.03.2018. URL: <https://www.umj.com.ua/article/122876/ohorona-psihichnogo-zdorov-ya-pochalosya-obgovorennya-natsionalnogo-planu> (дата звернення: 07.09.2022). 9. Теремецький В. І., Колодчина Р. В. Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.05>. 10. Чеховська І. В. Медичне право України : навч. посіб. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. 480 с. 11. Галичина Л. «Стоп знищенню психіатрії!» Що відбувається із психікарнями на другій ланці? // Вокс Україна : сайт. 20.05.2020. URL: <https://voxukraine.org/stop-znishhennyu-psihiatriyi-shho-vidbuvayetsya-iz-psihikarnyami-na-drugij-lantsi/> (дата звернення: 07.09.2022). 12. Скоропада Л. Проект «Психічне здоров'я для України». Функціональний аналіз трудових функцій фахівців, залучених до надання послуг у сфері охорони психічного здоров'я в Україні. Київ, 2020. 54 с. URL: https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/funkcionalnyj-analiz-zvit_2020.pdf (дата звернення: 07.09.2022).

Надійшла до редколегії 08.09.2022

Прийнята до опублікування 16.09.2022

Chekhovska I. V., Knysh S. V., Muliar H. V. Psychiatric care or protection of the mental health of the nation: new approaches in reforming psychiatry

The current state of the psychiatric care system in Ukraine and its legal regulation have been analyzed. Emphasis is placed on positive changes in national legislation, in particular in the construction of the organizational structure of the mental health care system in Ukraine. The factors of reforming the system of providing psychiatric care in Ukraine have been singled out. The relationship between the concepts of “psychiatric care” and “mental health care” has been analyzed and the author’s definition of “mental health care” has been formulated.

The organizational structure of the mental health care system of the secondary level of psychiatric care in Ukraine has been proposed, which should include: a) consultation centers, where psychiatric and psychological assistance and rehabilitation support should be provided; b) day hospital in polyclinics; c) psychiatric hospitals.

The expediency of the development and adoption of the Law of Ukraine “On the mental health care system”, the approval of the Regulation on the procedure for providing psychiatric care based on the principle of a multidisciplinary team, the Procedure for the interaction of subjects which are service providers in the field of mental health care has been substantiated. It has been proposed to make changes to the Handbook of qualification characteristics of workers’ professions and the State Classifier of Ukraine in order to bring them into line with international standards. These are psychotherapists, psychologists, social workers, nurses, etc. At the same time, it should be focused on the profession, and not on the position or place of work in the field of mental health care. The expediency of developing and introducing programs for the prevention of mental health problems and ensuring the implementation of effective control over the observance of human rights in the field of mental health care has been substantiated.

Key words: psychiatry, psychiatric care, mental health care, medical care, medical service, human rights, medical reform, entities providing psychiatric services.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.771

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.14>

Катерина Вікторівна Горбунова,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та організації
досудового слідства (викладач),
кафедра кримінального права та кримінології (аспірант);*

<https://orcid.org/0000-0002-1120-2682>,
e-mail: ilyxagorbunov9@gmail.com

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ПОЛЮВАННЯ
ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Розглянуто об'єктивні ознаки складу незаконного полювання (ст. 248 Кримінального кодексу України). Визначено зміст порушення правил полювання, сформувано уявлення про форми такого порушення: заподіяння істотної шкоди як наслідок незаконного полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, полювання на звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України. Визначено, що дослідження кримінально-правових ознак складу кримінального правопорушення незаконного полювання дозволяє зробити висновок, що поряд із загальними для всіх форм учинення кримінального правопорушення ознаками об'єктивної сторони (діяння у формі порушення правил полювання) окрема увага повинна приділятися таким факультативним її ознакам, як місце та час учинення правопорушення, спосіб, знаряддя та засоби його вчинення.

Ключові слова: незаконне полювання, кримінологічна характеристика, ознаки кримінального правопорушення, кримінальне правопорушення, істотна шкода.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Як відомо, полювання – це вид людської діяльності, який виникає і розвивається разом із людиною. Вистежування та добування диких тварин були одними з перших способів добування їжі та одягу, а в подальшому трансформувалися в масовий захід або вид змагання. Разом із тим безконтрольне знищення диких звірів з порушенням правил полювання, зменшення поголів'я травоядних тварин, птахів поступово призводить до втрати окремих видів тварин, зміни екологічного стану планети. Суспільна небезпека незаконного полювання

полягає в тому, що неконтрольований і самовільний видобуток диких тварин призводить до зниження їх чисельності у природному середовищі, сповільнює процеси відновлення, порушує бааланс видів в екологічній системі. Зазначене потребує здійснення системної діяльності, спрямованої на попередження та протидію цим злочинним практикам, що неможливо без визначення й аналізу кримінологічно значущих або навіть криміноутворюючих ознак посягання. Так, саме собою порушення правил полювання за відсутності цих ознак є нічим іншим, як адміністративним правопорушенням, і лише заподіяння істотної шкоди, здійснення цього діяння в певній місцевості чи полювання на тварин, що занесені до Червоної книги, вказують на підвищення суспільної небезпеки правопорушення аж до необхідності застосування такого заходу реагування, як кримінальна відповідальність. Зазначене вказує на доцільність проведення додаткових досліджень цієї проблематики з урахуванням трансформації чинного законодавства.

Стан дослідження проблеми

Відповідну проблематику досліджували такі вчені, як В. І. Андрейцев, П. А. Воробей, С. А. Голуб, В. Г. Гончаренко, М. В. Господарець, В. К. Гришук, С. А. Данилюк, М. Й. Коржанський, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, Ю. І. Ляпунов, В. К. Матвійчук, П. Т. Некіпелов, В. Д. Пакутін, П. Ф. Повеліцина, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, С. В. Трофімов, В. А. Широков, С. С. Яценко та ін. Роботи зазначених науковців здебільшого ґрунтувалися на застарілому законодавстві, що зараз зазнало істотних змін або втратило чинність, та не мали характеру авторських монографічних досліджень, висвітлювали лише окремі аспекти феномена незаконного полювання або мали дотичний характер.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення та формальне визначення особливостей криміноутворюючих ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення незаконного полювання, оскільки їх дослідження, по-перше, дає можливість здійснити детальну кримінологічну характеристику цього виду кримінальних правопорушень, по-друге, більш глибоко проаналізувати їх детермінаційний комплекс. Досягненню поставленої мети сприяє вирішення таких *завдань*: виявити й охарактеризувати нормативно визначені форми об'єктивної сторони незаконного полювання; узагальнити і проаналізувати обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення; охарактеризувати кваліфіковані види незаконного полювання.

Наукова новизна дослідження

Новизною є виявлення та формальне визначення особливостей криміноутворюючих ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення незаконного полювання.

Виклад основного матеріалу

Кримінологічна характеристика – уніфікований опис сукупності даних (достатньої інформації) про певний вид або групу злочинів, що використовується для організації та здійснення запобігання їм [1, с. 771]. Основним призначенням кримінологічної характеристики злочинності загалом та її видів зокрема є виокремлення саме тих параметрів, що найяскравіше розкривають її сутність [2, с. 26]. Відповідно перелік показників кримінологічної характеристики також є специфічним для кожного з видів злочинів. Не вдаючись до аналізу наукової дискусії стосовно змісту та обсягу одного з базових понять у кримінології, зазначимо, що одним з обов'язкових елементів такої характеристики є структура злочинності. Структура злочинності, як правило, будується відповідно до соціально-демографічних, кримінально-правових і кримінологічних ознак (критеріїв), а кримінально-правові ознаки охоплюють розподіл злочинів за об'єктом посягання, статтями і частинами статей КК України, ступенем тяжкості злочинів, формою вини, суб'єктом учинення, способом і знаряддям злочинних посягань, місцем учинення, повторністю притягнення до кримінальної відповідальності, видом і розміром призначеного покарання [3, с. 71].

Розглядаючи основний склад такого кримінального правопорушення, як незаконне полювання, слід зазначити, що положеннями ч. 1 ст. 248 КК України передбачено відповідальність за: 1) заподіяння істотної шкоди, що було наслідком порушення правил полювання; 2) здійснення незаконного полювання на об'єктах, що мають особливий статус (у заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду); 3) полювання на рідкісних, вразливих і зникаючих видів тваринного світу (звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України).

Правила здійснення полювання як регламентованого законодавством виду людської діяльності та форми його порушення визначено Законом України «Про мисливське господарство та полювання». Основні заборони щодо порядку здійснення полювання (з метою раціонального використання мисливських тварин, охорони диких тварин, а також середовища їх перебування) стосуються: об'єкта полювання; часових меж полювання; місця здійснення полювання; знарядь і засобів полювання; способів полювання; наявності відповідного

дозволу на полювання тощо (ч. 1 ст. 20)¹. При цьому в Законі безпосередньо зазначено, що дії, закріплені в пунктах 1–8 ст. 20, відповідно до законодавства кваліфікуються як незаконне полювання.

Перша форма вчинення кримінального правопорушення невід'ємно пов'язана з настанням істотної шкоди як кримінально протиправного результату порушення правил полювання, саме тому порушення, що не супроводжується настанням зазначеної шкоди, кваліфікується за ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення². При цьому зазначений нормативний документ у ч. 1 ст. 85 містить вказівку на те, що порушення правил не повинно бути пов'язано: 1) з добуванням, знищенням або пораненням тварин; 2) із транспортуванням або перенесенням добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту в контрольній картці обліку добутої дичини; 3) з порушенням правил полювання та в дозволі на їх добування, а заподіяння шкоди тваринам розглядається як кваліфікуюча ознака цього адміністративного правопорушення.

Згідно з приміткою до ст. 248 КК України під істотною шкодою розуміється майнова шкода, що полягає у заподіянні матеріальних збитків. Вважається такою шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Шкода, заподіяна тваринному світу, визначається відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 10 травня 2022 р. № 575³. Так, наприклад, свого часу полювання на козулю утворювало склад адміністративного правопорушення⁴, а добування дикої свині з

---

¹ Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 № 1478-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14> (дата звернення: 15.07.2022).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.07.2022).

³ Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-п> (дата звернення: 15.07.2022).

⁴ Постанова Дубровицького районного суду Рівненської обл. від 01.12.2021 : справа № 949/1475/21 // YOU CONTROL : сайт. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101618066/> (дата звернення: 15.07.2022).

ембріонами поросят у кількості чотирьох штук розглядалося судовою практикою вже як кримінальне правопорушення¹.

Слід вказати, що згідно з абз. 3 п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17 під істотною шкодою можуть розумітися: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких з урахуванням особливостей або чисельності того чи іншого виду (видів) пов'язане зі значними труднощами тощо².

Друга форма вчинення кримінального правопорушення, що розглядається, пов'язується з певним місцем полювання – в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» до природно-заповідного фонду належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища); штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва)³. Вже саме собою полювання навіть без настання наслідку у вигляді істотної шкоди утворює склад правопорушення.

У третій формі вчинення правопорушення визначальним є його специфічний предмет, адже йдеться про полювання на звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України. Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і

---

¹ Вирок Іванківського районного суду Київської обл. від 25.02.2011 : справа № 1-43/2011 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45618991> (дата звернення: 15.07.2022).

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 15.07.2022).

³ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 15.07.2022).

відтворення (ст. 3 Закону України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. № 3055-III)¹.

Кваліфікованими видами складу незаконного полювання є вчинення діяння або службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за незаконне полювання.

Хоча незаконне полювання може мати як матеріальний (у випадку настання істотної шкоди), так і формальний (у випадку полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи полювання на звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України) склади, в їх основу закладено як порушення певних правил полювання, так і заподіяння шкоди чи створення загрози заподіяння шкоди предмету відносин – тваринам, що перебувають у стані природної волі. Від форми вчинення кримінального правопорушення залежить і механізм заподіяння шкоди, що має безпосередній вплив на визначення рівня суспільної небезпеки посягання. Як слушно вказує В. Я. Тацій, точне визначення предмета відносин і «механізму» злочинного впливу на нього сприяє з'ясуванню характеру і розміру заподіяної шкоди в результаті вчинення злочину, що має істотне значення для правильного застосування кримінального закону [4, с. 87].

Так, наприклад, у випадку порушення правил полювання, що виражалось в полюванні в заборонений час чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, має місце посягання на суспільні відносини щодо раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу, так би мовити, із середини, адже мисливець повинен бути обізнаний про час та умови полювання. Винний у таких випадках негативно ставиться до суспільних відносин, благ, цінностей, які поставлені під охорону. У випадку полювання без належного на те дозволу відбувається посягання ззовні, адже особа, не будучи включена у суспільні відносини, що регулюються певними правилами, посягає на існуючий порядок здійснення полювання.

Дослідження кримінально-правових ознак складу кримінального правопорушення незаконного полювання дозволяє зробити висновок, що поряд із загальними для всіх форм учинення кримінального правопорушення ознаками об'єктивної сторони (діяння у формі

---

¹ Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 № 3055-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 15.07.2022).

порушення правил полювання) окрема увага повинна приділятися таким факультативним її ознакам, як місце та час учинення правопорушення, спосіб, знаряддя та засоби його вчинення. Зазначені факультативні ознаки набувають обов'язкового значення та стають невід'ємною складовою діяння у формі порушення правил полювання, в окремих випадках виступають основною ознакою для розмежування окремих складів кримінальних правопорушень. Про це цілком слушно зазначає і М. В. Господарець, який до обов'язкових характеристик полювання відносить: «... б) головні елементи полювання – пошук, вистежування, переслідування і добування (відстріл, відлов) диких звірів і птахів; 7) основні дії при полюванні – це відстріл, відлов, вистежування, переслідування, добування; 8) до полювання відноситься (ст. 12 Закону України «Про мисливське господарство та полювання») перебування осіб у межах мисливських угідь, зокрема на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування) при наявності: а) стрілецької зброї (зокрема лука, арбалета) або капкана та інших знарядь добування диких звірів і птахів; б) мисливського собаки або ловчого звіра чи птаха; в) продукції полювання; г) будь-якої зібраної розчохлаєної стрілецької зброї (зокрема лука, арбалета)» [5, с. 79].

Висновки

Отже, набуття порушенням правил полювання підвищеної небезпеки слід пов'язувати з конкретно визначеними в законі про кримінальну відповідальність кримінально значущими для кримінологічної характеристики ознаками: суспільно небезпечним наслідком, місцем і предметом, водночас присутність ознак спеціального суб'єкта, співучасті, способу і повторності, пов'язаної з попереднім засудженням винного, звісно за наявності ознак основного складу, виводять суспільно небезпечне діяння на рівень кримінального правопорушення, а у випадку наявності кваліфікованого його виду на рівень найтяжчої його форми – злочину.

Список бібліографічних посилань: 1. Фіалка М. Кримінологічна характеристика // Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. / редкол.: В. В. Сокурєнко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 1. С. 770–771. 2. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія. Харків : Право, 2019. 303 с. 3. Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с. 4. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с. 5. Господарець М. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання. *Jurnalul juridic national: teorie*

ŝi practică = Национальный юридический журнал: теория и практика. 2016. № 1/1. С. 78–81.

Надійшла до редколегії 20.07.2022

Прийнята до опублікування 02.08.2022

Horbunova K. V. Criminal law signs of illegal hunting as an element of criminological characteristics

The criminal law signs of illegal hunting, where the subject is the infliction of significant damage, which is the result of illegal hunting in nature reserves or other territories and objects of the nature reserve fund, hunting of animals, birds or other species of animals listed in the Red List books of Ukraine, the content of the violation of hunting rules, the forms of such violation, the social danger of illegal hunting, which is manifested in the uncontrolled and arbitrary extraction of animals, which destroys the balance in the general ecosystem of the natural environment have been studied.

The purpose of the study is to characterize and identify the normatively defined forms of the objective side of illegal hunting, their analysis and generalization, the characteristics of qualified types of illegal hunting, the implementation of criminological characteristics of this type of criminal offenses and the analysis of their determinative complex. The methods of the conducted research were chosen in view of its purpose and tasks and taking into account the features of the object and subject. The study is based on the dialectical method of cognition, which allowed to form an idea about the crime-forming features of this offense in their development and their relationship with other features of the offense, related categories and phenomena. The method of structural and systemic analysis made it possible to determine the place of norms on the procedure for hunting and its violation in the system of norms of the Criminal Code of Ukraine and norms defining the elements of such a procedure in the Law of Ukraine “On Hunting grounds and Hunting” dated February 22, 2000 No. 1478-III. The use of the dogmatic method made it possible to determine the existing approaches to determining the content and essence of hunting as a form of human activity, the formal-logical method – to determine the places of various (mandatory and optional) signs of a criminally illegal act in the system of elements of the legal composition of illegal hunting (Article 248 of the Criminal Code of Ukraine) and the content of separate categories, which define the forms of special use of the animal world by harvesting hunting animals.

The novelty of the research is the identification and formal definition of the crime-forming features of the objective side of the composition of the criminal offense of illegal hunting. The result of the study is that when investigating criminal offenses of this category, separate and special attention should be paid to optional features, such as the place, time of commission of the criminal offense, method, tools and means of its commission. Determining the optional features of criminal offenses of the specified category makes it possible to correctly distinguish the elements of crimes and distinguish them from the elements of other criminal offenses in practice.

Key words: illegal hunting, criminological characteristics, signs of a criminal offense, criminal offense, substantial damage.

УДК 344.22(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.15>

Ярослав Григорович Лизогуб,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального права і кримінології (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-9824-0798>,

e-mail: y_h_lyzohub@yahoo.com

**МАРОДЕРСТВО: ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
НА ТЛІ ДЕЯКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ПРОТИ ВЛАСНОСТІ**

Статтю присвячено проблемі кримінально-правової ідентифікації такого злочину, як мародерство, законодавчо визначеного у ст. 432 чинного Кримінального кодексу України. Дослідження виконано на тлі паралельного порівняльного аналізу ознак деяких кримінальних правопорушень проти власності, що пов'язані з викраденням чи заволодінням майном. Звернено увагу як на загальні, властиві всім аналізованим суспільно небезпечним діянням ознаки юридичного складу, так і на специфічні, притаманні лише мародерству характеристики. Висвітлено деякі точки зору різних дослідників стосовно питання, що розглядається, висловлено думку про їх сумнівну припустимість, а також наведено відповідні аргументи як погоджувального, так і спростувального змісту.

Ключові слова: мародерство, кваліфікація мародерства, поле бою, тил, обстріли, активні бойові дії, бойове зіткнення, військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти, викрадення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кваліфікація кримінальних правопорушень, як відомо, є одним із ключових аспектів вітчизняної теорії кримінального права. Вона посідає центральне місце в діяльності правозастосовних органів, що здійснюють кримінальні провадження, а також у діяльності суду, оскільки саме від кваліфікації залежить остаточна кримінально-правова оцінка поведінки особи як такої, що або є кримінально-каранною, або ні.

Водночас для того, щоб формула кваліфікації в підсумку виглядала правильною, важливого значення набуває факт установлення точної відповідності між ознаками фактично вчиненого діяння й ознаками конкретної кримінально-правової норми, якою таке діяння фактично передбачено. І в цьому контексті суттєву роль відіграє якісний аналіз ознак як самого діяння, що відбулося в об'єктивній

дійсності, так і елементів відповідного складу кримінального правопорушення, передбаченого конкретною нормою чинного Кримінального кодексу України, точна відповідність до якого встановлюється суб'єктом кваліфікації.

Про це неодноразово зазначалося в роботах багатьох відомих криміналістів, які досліджували питання кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь: М. Бажанова, Я. Брайніна, Л. Гаухмана, І. Гореліка, О. Дудорова, М. Коржанського, В. Кудрявцева, М. Хавронюка, С. Шапченка. Також у тій чи іншій формах наголошувалося у постановках Пленуму Верховного Суду України. Зважаючи на певні соціально-політичні та правові пертурбації, що відбуваються в нашій державі останнім часом, зокрема внаслідок здійснення збройної агресії російської федерації, під час якої набули значного поширення факти участі російських військових, а також підтримуваних росією представників незаконних збройних формувань у викраденні/заволодінні майном, що знаходиться в Україні, посилюється актуальність додаткового обговорення деяких складів кримінальних правопорушень, що в тій чи іншій формах передбачають кримінальну відповідальність за подібні діяння. З огляду на відсутність відповідних рішень вітчизняного пленуму щодо правильної кваліфікації таких фактів, а також недостатню кількість предметних доктринальних досліджень подібна наукова дискусія, без перебільшення, має особливе значення.

Проблема, як убачається, полягає в тому, що, з одного боку, певна група кримінальних правопорушень проти власності, пов'язаних із викраденням/заволодінням чужим майном, головним чином крадіжка та грабіж, дедалі частіше підміняється таким злочином, як мародерство, відповідальність за яке встановлена у ст. 432 КК України, а з іншого, – уже саме мародерство ідентифікується за допомогою ознак, які фактично його не детермінують.

Стан дослідження проблеми

Загалом мародерство як злочин, попри давню «прописку» у вітчизняному кримінальному законодавстві, яка пов'язується ще з КК України (УРСР) 1960 р., з невідомих, як видається, обставин так і не набуло широкого наукового обговорення. Посередньому, не можемо по-іншому це назвати, розгляду воно піддавалося хіба що на сторінках науково-практичних коментарів КК України, деяких підручників і навчальних посібників із кримінального права (зокрема тих, що стосувалися військових злочинів), а також поодиноких публікацій таких авторів, як В. Бугаєв, О. Булейко, П. Воробей, О. Грудзур, М. Карпенко, В. Клименко, М. Коржанський, М. Панов, І. Трунов, М. Хавронюк, С. Харитонов. Водночас подібні дослідження здійснювалися або на суто формальному рівні – у вигляді стислого визначення

елементів юридичного складу, або якось перебіжно й загалом у контексті інших, суміжних чи супутніх суспільно небезпечних явищ. Питання належної кваліфікації та диференціації мародерства, зокрема на тлі деяких кримінальних правопорушень проти власності, залишилися відкритим.

Наукова новизна дослідження

Ми фактично започатковуємо системну, причому з урахуванням порівняльного аспекту, доктринальну дискусію, що, власне, і засвідчує наукову новизну статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є привернення уваги наукової спільноти до проблеми мародерства і запобігання можливим фактам неправильної кваліфікації визначеного в роботі кола кримінально-протиправних дій, зокрема передбачених ст. 432 КК України. *Завданням* дослідження є проведення предметного аналізу юридичних ознак мародерства шляхом співставлення їх із певними суспільно небезпечними посяганнями на власність.

Виклад основного матеріалу

Примітно, але з початком воєнної агресії російської федерації проти України випадки крадіжки майна, а також грабежі, розбої тощо, вчинені цивільними особами, які перебувають в Україні, почали висвітлюватися у вітчизняних ЗМІ як факти вчинення мародерства. Причому мародерством чомусь почали називати і подібні дії за участі російських військових, які воюють в Україні, а також їх поплічників в особі представників приватних військових компаній і так званих АНР і ДНР.

Для правильного розуміння того, що ж насправді в такому разі відбувається із кримінально-правової точки зору і за якими нормами КК України необхідно кваліфікувати вищезазначені протиправні дії, слід проаналізувати елементи відповідних юридичних складів, якими визначаються певні кримінальні правопорушення проти власності з одного боку і мародерство з іншого. Так, перші (зокрема, крадіжка та грабіж) законодавчо згуртовані в розділі V «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини КК України, їх основним безпосереднім об'єктом є саме власність як певна соціальна цінність у вигляді конституційно закріпленого права особи на володіння, користування та розпорядження майном. Такий висновок є загальновідомим у теорії кримінального права та навряд чи заслуговує на додаткове роз'яснення.

Водночас мародерство не фігурує серед кримінальних правопорушень проти власності. Натомість воно визначено як злочин у ст. 432 КК України, яка є структурним елементом розділу XIX «Кримінальні

правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», і відповідно є посяганням на інший об'єкт, причому як родовий (виходячи із закріпленого в назві розглядуваного структурного елемента КК України формулювання) у вигляді однойменної соціальної цінності, так і основний безпосередній (ураховуючи порядкове розташування вищезазначеної статті серед норм Особливої частини та ознаки, за допомогою яких у ній законодавчо описується явище, що аналізується) у вигляді існуючих правил військової поведінки на полі бою. Тому ключовий напрям завдання шкоди при мародерстві інший, ніж у випадку вчинення суспільно небезпечних діянь, представлених у розділі V Особливої частини КК України.

Звісно, утворюючись за змістом викрадення, мародерство має супутній вектор суспільної небезпечності, спрямований у бік власності. Однак заподіяння шкоди останній у такому разі має другорядне значення, а тому об'єкт посягання на власність при мародерстві можна визначити лише як додатковий. Хоча при цьому й обов'язковий.

Принагідно зазначимо, що речі, які утворюють предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України, на відміну від речей у досліджуваних посяганнях на власність, характеризуються специфікою місця їх розташування в момент викрадення. І можуть детермінувати мародерство лише в разі їх наявності при вбитій чи пораненій особі.

Диференційовано, нехай і з певними проявами подібності, характеризуються розглядувані кримінальні правопорушення і під кутом зору ознак об'єктивної сторони. Так, утворюючи як і крадіжка з грабежем викрадення, мародерство, і це чітко впливає зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 432 КК України, може розглядатись як таке лише в разі, коли викрадення речей здійснюється саме на полі бою.

Принципові відмінності кримінальних правопорушень, що аналізуються, можна побачити і в ознаках суб'єкта. Так, якщо у випадку з крадіжкою та грабежем це може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, то для кваліфікації за статтею про мародерство додаткового встановлення вимагатиме і наявність у винуватого певного військового статусу. Це насамперед пов'язано з приписом, сформульованим у ч. 1 ст. 401 КК України, відповідно до якого «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом (розділом XIX – авт.) кримінальні правопорушення [...], вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів».

Принагідно зауважимо, що визначення змісту понять «військово-службовці», «військовозобов'язані» та «резервісти» сформульовано у ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ (далі – Закон), згідно з якою до військовослужбовців віднесено осіб, які проходять військову службу; до військовозобов'язаних – осіб, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; до резервістів – осіб, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період. Також за змістом цієї норми «до категорії військовослужбовців порівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України».

Водночас, урахуовуючи специфіку вчинення такого злочину, як мародерство, а саме прив'язку останнього до поля бою, його суб'єктом (у разі вчинення дій, зазначених у ст. 432 КК України) може бути лише військовослужбовець як особа, яка вже проходить військову службу (а не перебуває в запасі, резерві чи на відповідному етапі підготовки), або резервіст¹, викликаний у зв'язку з мобілізацією в особливий період і відправлений за наказом (розпорядженням) до району бойового призначення для виконання бойових завдань. При цьому під військовослужбовцями тут слід розуміти не лише осіб, які служать у лавах Збройних Сил України, але й тих, хто перебуває на військовій службі в Службі безпеки, Службі зовнішньої розвідки, Державній прикордонній службі, Національній гвардії, Управлінні державної охорони, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації, що фактично випливає зі змісту відповідних положень чинного законодавства України, яким регламентується діяльність зазначених органів у контексті здійснення військової служби

---

¹ Див., напр., п. 89 і 90 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 29 жовтня 2012 р. № 618/2012, або п. 96 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України, затвердженого Указом Президента України від 10 серпня 2012 р. № 470/2012.

(положень про проходження служби¹ або закону, наприклад як у випадку з Національною гвардією²).

Останнім елементом юридичних складів, які обговорюються, є суб'єктивна сторона. Примітно, але й за її ознаками мародерство відрізняється від групи визначених посягань на власність. Так, маючи подібність із тією ж крадіжкою чи грабежем за формою вини (всі вони вчиняються лише з умислом), мародерство не визначається подібною мотиваційною та цільовою сингулярністю, тобто не завжди характеризується корисливим мотивом і метою незаконного збагачення. Рушійні чинники при мародерстві можуть пов'язуватися, наприклад, із бажанням винуватої особи поповнити кількість власних трофеїв як свідчення власноруч убитих потерпілих або колекціонуванням певної атрибутики чи предметів жертви (елементів її форменого одягу, військових аксесуарів, годинників, значків, нагород). Мета при цьому може полягати у прагненні довести собі чи третім особам, наприклад, свою очну присутність на полі бою, в поповненні існуючої колекції відповідного типу предметів, що нівелює корисливий характер і пов'язану із цим спрямованість злочинних дій.

Тому, підсумовуючи, зазначимо, що мародерство як злочин певного виду відрізняється від крадіжки та грабежу як посягань на власність за всіма елементами юридичного складу. По-перше, воно має неоднаковий із такими діями основний об'єкт посягання, завдаючи шкоду насамперед установленому порядку несення військової служби у вигляді порушення правил військової поведінки на полі бою; по-друге, обмежується специфічною локалізацією предметів, що викрадаються (речі мають бути завжди при вбитих чи поранених

---

¹ Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затверджене Указом Президента України від 27 грудня 2007 р. № 1262/2007; Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України, затверджене Указом Президента України від 30 грудня 2021 р. № 690/2021; Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, затверджене Указом Президента України від 29 грудня 2009 р. № 1115/2009; Положення про проходження громадянами України військової служби за контрактом в Управлінні державної охорони України, затверджене Указом Президента України від 26 січня 2022 р. № 33/2022; Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затверджене Указом Президента України від 31 липня 2015 р. № 463/2015.

² Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 09.09.2022).

особах, а не в якомусь іншому місці); по-третє, завжди характеризується ознакою місця його вчинення, яким є лише поле бою; по-четверте, суб'єктом мародерства може бути тільки особа, зазначена в ч. 1 ст. 401 КК України, а саме військовослужбовець або військовозобов'язаний, резервіст під час проходження зборів; по-п'яте, воно не завжди пов'язане з корисливими мотивами винуватої особи.

Принагідно зазначимо, що такі кримінально-протиправні форми переходу речей убитих і поранених на полі бою осіб, як розбій та шахрайство, попри їх неоднаковий із викраденням семантичний вигляд, за умови дотримання всіх інших передбачених попереднім абзацом обставин повинні також розглядатись як мародерство. Подібний висновок стає можливим з урахуванням системно-логічного тлумачення відповідних положень кримінального закону, оскільки, як і крадіжка з грабежем, вони уособлюють незаконне вилучення. Хоча, звісно, подібне розуміння є вимушеним з огляду на певну недосконалість законодавчого викладу ознак об'єктивної сторони діяння, закріпленого в ч. 1 ст. 432 КК України, і відсутність в Особливій частині КК України, зокрема у розділі XIX, інших кримінально-правових норм, якими б вищезгадані незаконні дії належним чином визначались як кримінальні правопорушення певного виду.

З урахуванням викладеного за чинним КК України кримінальній відповідальності за мародерство не можуть підлягати ні цивільні особи, ні російські військові, ні підтримувані ними представники приватних військових компаній чи незаконних збройних формувань, представлених так званими ЛНР і ДНР. Тому в разі вчинення ними дій, визначених за змістом норми як мародерство, такі особи повинні підлягати кримінальному переслідуванню за відповідними статтями про кримінальні правопорушення проти власності. Подібним чином мають кваліфікуватись і дії цивільних осіб, які протягом дії режиму воєнного стану в Україні вчиняють викрадення майна чи заволодівають таким майном, зокрема з інших, не пов'язаних із полем бою місць.

На жаль, сьогодні в Україні зустрічаються і трохи інші думки щодо розуміння окремих ознак мародерства, зокрема ті, що висловлюються представниками сучасної феміди. Так, виступаючи на Всеукраїнському семінарі для суддів місцевих загальних та апеляційних судів «Злочин геноциду: кримінально-правова кваліфікація», О. Булейко, яка є суддею Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду, визначила певні критерії, що характеризують дії особи як мародерство, сконцентрувавши при цьому увагу на деяких притаманних його юридичному складу ознаках, таких як місце та мотив. Водночас, розкриваючи зміст таких ознак, вона, як ми вважаємо, припустилась помилок.

Зміст першої помилки вбачається в некоректному визначенні О. Булейко місця вчинення мародерства, яким насправді, і це прямо впливає зі змісту ч. 1 ст. 432 КК України, є лише поле бою. Суддя вважає, що до такого місця слід також відносити й ділянку місцевості, де здійснюються активні бойові дії, а також зону, що перебуває під обстрілами військових¹. Водночас ділянка місцевості, де відбуваються активні бойові дії (якщо тільки це не формально визначена територія, наприклад місто чи громада, де бойове зіткнення засвідчувалося лише окремими їх межами), фактично і є місцем бойового зіткнення, територією, де реалізується сценарій бойових дій, і сторони контактують одна з одною здійсненням спільного вогню. Тому окрема її подача як якогось самостійного місця, що відрізняється за змістом від визначеного в нормі, виглядає, принаймні, зайвою.

Стосовно ж віднесення суддею до поля бою ділянки, що перебуває під обстрілами, то така логіка взагалі виглядає неприйнятною, принаймні без належного обґрунтування. Адже обстрілюватися може і територія, що знаходиться глибоко в тилу, а тил як самостійна за військовим призначенням і локалізацією місцевість характеризується рисами, що не тільки не є властивими полю бою, але й, навпаки, детермінують його майже як протилежну категорію. Так, тил – це територія, розташована звичайно далі від лінії фронту, позаду ділянки, зайнятої яким-небудь військовим об'єднанням [1, с. 112]. Натомість поле бою – це земельна ділянка, морський чи повітряним простір, в якому ведеться бій [2; 3, с. 1040, 1042]. І подібний вектор диференціації поки що не викликає підстав для сумніву. Ну хіба що з уточненням щодо, так би мовити, місця поля бою в часі. На нашу думку, полем бою в контексті ст. 432 КК України слід визнавати не лише місцевість, на якій бій відбувається в поточний момент, але й ділянку, що була покинута після бойового зіткнення. Принаймні, така логіка виглядає послідовною і у кримінально-правовому розумінні небезпідставною з огляду на відсутність у ч. 1 ст. 432 КК України текстуальної вказівки на зв'язок між місцем і часом вчинення злочину. До речі, підтвердження такому підходу знаходимо й у літературі [4, с. 608].

Друга ж помилка О. Булейко пов'язана з обмеженим тлумаченням нею змісту мотиву при мародерстві. Так, на думку судді, такий мотив може мати лише корисливий характер². Водночас це не зазначається

---

¹ Не всі злочини проти власності, що вчиняються під час воєнного стану, є мародерством – суддя ККС ВС Ольга Булейко // Судова влада України : офіц. сайт. 28.06.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/present-news/1289628/> (дата звернення: 09.09.2022).

² Там само.

у ст. 432 КК України, а також не впливає з її змісту, оскільки в нормі не уточнюється, що такі речі повинні мати економічну цінність. Отже, мародерство в мотиваційному розумінні може обумовлюватися іншими чинниками, зокрема поповненням трофеїв, колекціонуванням певних предметів тощо. Такі мотиви, як раніше зазначалося, не є проявом корисливості. Проте об'єктивно вони не заперечують факт учинення мародерства, а отже, мають враховуватися під кутом зору ознак суб'єктивної сторони такого злочину.

Справедливості заради зауважимо, що висловлена О. Булейко точка зору не є одиничною. Подібну логіку розуміння змісту місця і мотиву свого часу висловили й автори Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України М. І. Панов і С. О. Харитонов [5, с. 977–978; 6]. Однак це не впливає на зміст продемонстрованих нами аргументів і не змінює викладену в цій частині позицію, оскільки підходи до розуміння ознак місця й мотиву всіма такими криміналістами не виглядають виправданими, адже не є похідними від текстуальних чи контекстуальних формулювань, законодавчо викладених у ст. 432 КК України, і не супроводжуються належним обґрунтуванням.

Висновки

Завершуючи, варто зазначити, що кваліфікуючи певні дії як мародерство, варто дуже ретельно підходити до кримінально-правового аналізу всіх фактичних даних, якими засвідчуються дії винуватої особи. Оскільки навіть одна не врахована або неналежним чином ідентифікована чи проігнорована обставина може призвести як до недооцінки виявленого суспільно небезпечного явища, так і, навпаки, до застосування до правопорушника більш суворих заходів кримінально-правової репресії, ніж це об'єктивно вимагається.

Список бібліографічних посилань: **1.** Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 10. 658 с. **2.** Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-ге вид. перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с. **3.** Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. В. Бабаніна, А. А. Вознюк та ін. ; за заг. ред. О. М. Джузі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1101 с. **4.** Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 656 с. **5.** Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-ге вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с. **6.** Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов,

О. О. Володіна та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова.
6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2022

Прийнята до опублікування 20.09.2021

Lyzohub Ya. H. Looting: issue of qualification and differentiation in the context of some criminal offenses against property

The article is devoted to the problem of incorrect understanding of such a relevant today phenomenon as looting, responsibility for which is provided for in Art. 432 of the current Criminal Code of Ukraine. An attempt has been made to show in detail the true content of the objective and subjective features of the legal composition of the considered socially dangerous phenomenon with a simultaneous comparative analysis of it with some criminal offenses against property, which, like looting, involve the taking of property, in particular in the form of theft.

The relevance of the research is noted, due to the lack of adequate coverage of the content of looting. Certain opinions of other researchers regarding some signs of such a criminal act are highlighted, and arguments of both a supporting and refuting nature are given.

Attention is drawn to the fact that looting, although it is a robbery in its content, is only a special manifestation of it, connected with a number of signs, only in the presence of which it will take on the appearance that will characterize it in essence. At the same time, the impossibility of a free, not related to the textually expressed form of looting in the norm of its criminal legal interpretation is indicated. At the same time certain comments of extended content are quite admissible, where it does not contradict the characteristics of the action under consideration (characteristics defined in Article 432 of the Criminal Code of Ukraine).

It has been noted that the question of the qualification of looting is a question of the need to determine the conformity of the signs of an act actually committed, potentially considered as looting, with the signs that characterize such an act normatively, taking into account the rules and approaches to understanding such a phenomenon as a war crime laid down in legislation. Moreover, cases of actions that resemble looting in appearance, but committed by civilians, as well as representatives of Russian units and persons supported by them from illegal armed formations fighting on the other side, have been differentiated.

Key words: looting, qualification of looting, battlefield, rear, shelling, active combat operations, combat encounter, military personnel, conscripts, reservists, kidnapping.

УДК 343.326

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.17>

Олександр Володимирович Шамсутдінов,

кандидат юридичних наук,
Служба безпеки України (м. Київ);

<https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>,
e-mail: sun091141@gmail.com;

Дмитро Сергійович Мельник,

кандидат юридичних наук,
Національна академія Служби безпеки України (м. Київ);

<https://orcid.org/0000-0002-1497-950X>,
e-mail: d-melnik@ukr.net

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІД ПІДРИВНИХ ПОСЯГАНЬ

Досліджено норми вітчизняного та іноземного законодавства, які встановлюють кримінально-правову заборону посягань на важливі для економіки, оборони та життєзабезпечення населення об'єкти в підривних цілях. Здійснено ретроспективний аналіз криміналізації в Україні таких суспільно небезпечних діянь, як диверсія, саботаж, шкідництво. Також із використанням компаративістського методу розглянуто кримінально-правові норми Франції, ФРН і США про відповідальність за саботаж. При цьому основну увагу приділено предмету і формам учинення відповідних суспільно небезпечних діянь, а також моменту, з якого злочин вважається закінченим. Встановлено, що чинне законодавство України має низку недоліків і прогалів у кримінально-правовій охороні об'єктів критичної інфраструктури від підривних посягань. На цій підставі сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 113 «Диверсія» КК України, а також запропоновано кримінально-правову новелу про відповідальність за саботаж.

Ключові слова: диверсія, саботаж, шкідництво, підривна діяльність, об'єкт критичної інфраструктури, предмет кримінального правопорушення, склад злочину.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Широкомасштабне вторгнення російських окупаційних військ в Україну загострило і без того актуальну проблему забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури України, зокрема кримінально-правовими засобами. Прагнучи досягти своїх експансіоністських цілей, держава-агресор вдається до відверто злочинних дій аби послабити оборонну, економічну й ідеологічну складові нашої держави, зокрема до

знищення та пошкодження вітчизняної інфраструктури як військовим шляхом, так і із застосуванням розвідувально-підбивних методів діяльності. Цілком очевидно, що такі протиправні діяння потребують належної правової оцінки та притягнення винних осіб до відповідальності, вжиття заходів із відшкодування завданих державі та суспільству моральних і матеріальних збитків.

Водночас аналіз наявної правозастосовної практики та доктринальних підходів до кримінально-правової характеристики диверсії (ст. 113 КК України) та деяких суміжних із нею кримінальних правопорушень свідчить про наявність недоліків законодавчої конструкції відповідних кримінально-правових норм, які потребують якнайшвидшого усунення, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Стан дослідження проблеми

Дослідженнями кримінальної відповідальності за диверсію займалися О. Ф. Бантишев, О. Ю. Гайворонський, С. В. Гізімчук, І. В. Діордіца, О. Д. Довгань, В. П. Ємельянов, О. Ю. Звонарьов, В. С. Картавцев, О. О. Климчук, В. В. Колосков, В. А. Ліпкан, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. Г. Хлань, Р. А. Чорний, О. А. Чуваков, О. В. Шамара, О. Г. Ященко та ін. Проте питанню вдосконалення законодавчої конструкції диверсії, зокрема об'єктивних ознак складу цього злочину, було приділено недостатньо уваги. Більш предметно вивчали різні форми диверсійних та інших суміжних проявів Д. С. Артеменко [1], А. С. Климосюк [2], О. Р. Пелешак [3], Т. І. Созанський [4], однак їх законотворчі пропозиції мають дискусійний характер і не враховують новел чинного законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз кримінально-правових норм, які криміналізують протиправні посягання на об'єкти критичної інфраструктури в підбивних цілях, та вироблення пропозицій щодо вдосконалення відповідного вітчизняного законодавства. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі *завдання*: здійснити ретроспективний аналіз криміналізації в Україні відповідних суспільно небезпечних діянь; із використанням компаративістського методу розглянути кримінально-правові норми деяких іноземних держав про відповідальність за такі посягання; встановити основні недоліки чинного законодавства у сфері кримінально-правової охорони об'єктів критичної інфраструктури від підбивних посягань; сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення відповідних кримінально-правових норм України.

Наукова новизна дослідження

Уперше з моменту ухвалення Закону України «Про критичну інфраструктуру» актуалізовано питання вдосконалення охорони об'єктів

критичної інфраструктури України кримінально-правовими засобами з урахуванням наявних загроз, зумовлених широкомасштабним вторгненням в Україну держави-агресора.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови диверсія (від лат. *diversio* – відхилення, відвернення): 1) акт зруйнування або пошкодження об'єктів військового, державного значення агентами ворожих країн або народними месниками у тилу окупантів; 2) воєнна операція, здійснювана для відвернення уваги противника від місця, де готується головний удар [5, с. 293]. Водночас чинне нормативне визначення аналізованого поняття, яке міститься у ст. 113 КК України, децю відрізняється за змістом від загальноприйнятого. Зокрема, під диверсією у Кримінальному кодексі України розуміється вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій¹. Тобто об'єктивна сторона складу диверсії характеризується суспільно небезпечними діями у таких формах: 1) вибухи, підпали або інші дії, спрямовані на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю; 2) вибухи, підпали або інші дії, спрямовані на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) дії, спрямовані на радіоактивне забруднення; 4) дії, спрямовані на масове отруєння; 5) дії, спрямовані на поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Як бачимо, крім посягань на важливі для «народного господарства» чи оборони об'єкти, цей склад кримінального правопорушення враховує також посягання на людей та інші складові біосфери. Як слушно вказує А. С. Климосюк, неоднорідність сучасних форм учинення диверсії виявляється в тому, що ст. 113 КК України охороняються різноманітні цінності з різних сфер суспільних відносин [2, с. 126]. Іншою важливою ознакою є момент закінчення кримінального правопорушення: диверсія є закінченим злочином із моменту вчинення вибухів, підпалів чи інших дій відповідної спрямованості, незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень,

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.09.2022).

руйнування чи пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення чи настання інших наслідків. М. І. Хавронюк наводить такі приклади, коли попри фактичне ненастання суспільно небезпечних наслідків диверсія все одно вважається закінченим злочином: у результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не настати будь-яких помітних наслідків; через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута чи патоген виявляться неефективними [6, с. 283]. Тобто йдеться про формальний або навіть усічений (як вважають В. Я. Тацій, А. В. Москвичова та деякі інші науковці) склад кримінального правопорушення.

Така на перший погляд нелогічна конструкція об'єктивної сторони складу диверсії пояснюється історично зумовленою трансформацією відповідної кримінально-правової заборони, різними суспільно-політичними запитами держави залежно від того чи іншого періоду її історичного розвитку. Ретроспективний аналіз цієї норми свідчить, що спочатку під диверсією розумілися класичні прояви цього суспільно небезпечного діяння: організація в контрреволюційних цілях зруйнування або пошкодження вибухом, підпалом чи іншим способом залізничних або інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водопроводів, громадських складів та інших споруд або будівель, а також участь у виконанні зазначених злочинів (ст. 65 КК УСРР 1922 р.)¹. Отже, предметом цього злочину виступали шляхи сполучення, засоби зв'язку, водопроводи, склади, інші споруди чи будівлі, а момент закінчення злочину однозначно пов'язувався з руйнуванням чи пошкодженням таких важливих під час ведення воєнних дій об'єктів.

Згодом із «контрреволюційного» злочину диверсія перетворюється на «державний» і доповнюється декількома іншими формами: зруйнування або пошкодження вибухом, підпалом чи іншим способом підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного або громадського майна, *вчинення масових отруень або поширення епідемії та епізоотії* з метою ослаблення Радянської держави (ст. 60 КК УРСР 1960 р.)². До змісту предмета диверсії відтепер додаються «підприємства», а також тварини, об'єкт доповнюється потерпілим, а склад злочину лишається матеріальним: диверсія вважається закінченою з моменту хоча б часткового пошкодження державного чи громадського майна, настання отруєння людей або передбачуваного епідемічного чи епізоотичного захворювання.

---

¹ Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.) // Підручники онлайн : сайт. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/> (дата звернення: 08.09.2022).

² Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.) // Підручники онлайн : сайт. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1138/17/> (дата звернення: 08.09.2022).

У 1984 р. кримінально-правова норма, що встановлювала відповідальність за диверсію, була доповнена такою формою, як «вчинення дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю». У науковій літературі того часу стверджувалося, що поява цієї новели обумовлена випадками вчинення «антирадянськи налаштованими елементами» дій, спрямованих на масове знищення людей іншими, крім масових отруень і поширення епідемій, способами, які не охоплювалися складами диверсії чи терористичного акту [7, с. 60]. Крім того, склад цього злочину перетворюється на формально-матеріальний: у перших формах диверсія вважається закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів чи інших дій незалежно від того, чи загинули або були поранені люди, чи були зруйновані або пошкоджені ті чи інші об'єкти. Решта форм учинення диверсії залишаються злочином із матеріальним складом.

Із здобуттям Україною незалежності Кримінальний кодекс було затверджено в новій редакції (1992 р.), однак склад диверсії будь-яких суттєвих змін не зазнав, крім того, що основний предмет диверсії набув сучасної транскрипції: «об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення»¹.

На сьогодні диспозиція чинної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 113 КК України, з об'єктивної сторони визначає диверсію як активні дії, що створюють небезпеку для невизначеного кола людей, або тварин, або рослин, або територій (екосистем), або важливих об'єктів. Тобто законодавцем вказаний склад злочину сформульовано як формальний, зокрема суспільно небезпечні наслідки таких дій знаходяться поза його межами, а відтак потребують додаткової кваліфікації: за сукупністю вчиненого за диверсію і відповідно до наслідків, що настали, – за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи, власності, громадської безпеки тощо.

Фактично у ст. 113 КК України встановлена кримінальна відповідальність не за диверсію, а за замах на неї. Зважаючи на вид та розміри покарання, передбаченого санкцією цієї кримінально-правової норми (позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна або без такої – за вчинення простого складу диверсії та позбавлення волі на 15 років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна – за вчинення кваліфікованого складу диверсії), перенесення законодавцем моменту закінчення злочину на попередню злочинну діяльність вбачається недостатньо обґрунтованим.

---

¹ Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України : Закон України від 17.06.1992 № 2468-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-12> (дата звернення: 08.09.2022).

Наприклад, за умисне пошкодження шляхів сполучення, якщо це спричинило аварію поїзда, передбачене *максимальне* покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років (ч. 1 ст. 277 КК України). У цьому випадку важливий об'єкт транспортної інфраструктури фактично пошкоджений, до того ж має місце суспільно небезпечний наслідок другого порядку – аварія поїзда. Водночас за вчинення дій, спрямованих на пошкодження об'єкта, який має важливе народногосподарське значення (того ж таки залізничного шляхопроводу), з метою ослаблення держави, *мінімальне* покарання становить 10 років позбавлення волі (ч. 1 ст. 113 КК України). Тут будь-якого суспільно небезпечного наслідку може не бути взагалі, однак маємо закінчений склад диверсії. Єдиною визначальною ознакою при цьому виступає мета вчинення кримінального правопорушення, фактичне встановлення якої, як свідчить практика правозастосовної діяльності, часто зазнає певних труднощів.

Отже, нами проілюстрована явна непропорційність протиправного діяння і передбаченого за нього покарання у ст. 113 КК України. Очевидним виходом із цієї проблемної ситуації вбачається зміна констатувальної об'єктивної сторони диверсії в напрямі формулювання її складу як матеріального. Для цього об'єктивну сторону складу диверсії, можна визначити так: «зруйнування або пошкодження об'єкта <...> шляхом підпалу, вибуху чи іншим способом». Такий підхід вирішить також іншу проблему – використання множини при формулюванні способів учинення диверсії (вибухи, підпали), що вимагає кваліфікувати такі суспільно небезпечні діяння як склад диверсії лише при вчиненні щонайменше двох вибухів чи підпалів.

Крім того, через законодавчу невизначеність поняття «народне господарство», яке було притаманне радянському суспільно-політичному ладу, а на сьогодні втратило свою актуальність, у кримінально-правовій доктрині відсутня єдність поглядів щодо визначення змісту відповідного предмета диверсії. Наприклад, О. О. Климчук під предметом диверсії розуміє об'єкти матеріального світу (у тому числі інформацію), незалежно від форми власності, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, шляхом знищення яких винний намагається спричинити шкоду економічній або військовій безпеці держави. Науковець розмежовує ці об'єкти, зокрема до таких, що мають важливе народногосподарське значення, відносить будівлі, споруди, інші об'єкти, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління, до таких, що мають важливе оборонне значення, – будівлі, споруди, інші об'єкти, знищення чи пошкодження яких негативно впливає на стан боєготовності чи боєздатності Збройних Сил України або інших військових формувань [8, с. 35–40].

Водночас Р. А. Чорний вказує, що сучасне кримінально-правове розуміння народного господарства можливо обмежити господарською діяльністю держави. Однак у такому разі до об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення, не належатимуть великі підприємства, що за результатами господарської діяльності здійснюють значні відрахування в державний бюджет. Тому дослідник пропонує «важливе народногосподарське значення» трактувати як «важливе економічне та інше значення». Під економічним значенням для держави, на його думку, слід розуміти економічну діяльність відповідних об'єктів, головними характеристиками якої є витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції, а сама вона полягає у процесі виробництва продукції (товарів і послуг), що здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Під об'єктами, що мають інше важливе значення, слід розуміти, зокрема, засоби масової інформації та інші об'єкти матеріального світу, які залежно від конкретного прояву зазначеного злочину та умов його вчинення можуть мати важливе значення для держави (будь-яка інформація, критичні об'єкти національної інформаційної інфраструктури тощо) [9, с. 94–95].

З огляду на те, що термін «народне господарство» застарів, зокрема втратив своє правове підґрунтя, А. С. Климосюк пропонує привести формулювання предметів диверсії у відповідність до положень Закону України «Про основи національної безпеки» (2003 р.), зокрема замінити словосполучення «об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення» на «об'єкти, які мають оборонне, економічне чи інше життєво важливе значення для багатьох людей, суспільства, держави» [2, с. 127]. Однак вказаний законодавчий акт наразі втратив чинність.

Натомість 16 листопада 2021 р. було ухвалено Закон України «Про критичну інфраструктуру», який набув чинності 15 червня 2022 р. У п. 13 ст. 1 цього Закону міститься визначення *об'єктів критичної інфраструктури*, під якими розуміються об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам¹. При цьому віднесення об'єктів до критичної інфраструктури здійснюється за сукупністю критеріїв, до яких належать: 1) виконання функцій із забезпечення життєво важливих національних інтересів; 2) існування викликів і загроз, що можуть виникати щодо об'єктів

---

¹ Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> (дата звернення: 08.09.2022).

критичної інфраструктури; 3) ймовірність завдання значної шкоди нормальним умовам життєдіяльності населення; 4) уразливість таких об'єктів, тяжкість можливих негативних наслідків, внаслідок чого буде заподіяна значна шкода здоров'ю населення (визначається кількістю постраждалих, загиблих та осіб, які отримали значні травми, а також чисельністю евакуйованого населення); соціальній сфері (руйнація систем соціального захисту населення і надання соціальних послуг, втрата спроможності держави задовольнити критичні потреби суспільства); державному суверенітету (зниження обороноздатності, дискредитація іміджу країни, дестабілізація системи державного управління та унеможливлення виконання державою своїх функцій); економіці (вплив на внутрішній валовий продукт, розмір економічних втрат, як прямих, так і непрямих); природним ресурсам загальнодержавного та місцевого значення; 5) масштабність негативних наслідків для держави, які впливають на діяльність стратегічно важливих об'єктів для кількох секторів життєзабезпечення чи призводять до втрати унікальних національно значущих активів, систем і ресурсів, матимуть тривалі наслідки для держави і позначаться на діяльності ряду інших секторів; 6) тривалість ліквідації таких наслідків та дія подальшого негативного впливу на інші сектори держави; 7) вплив на функціонування суміжних секторів критичної інфраструктури (ст. 8 Закону України «Про критичну інфраструктуру»).

На наш погляд, нормативний зміст, вкладений вказаним законодавчим актом у визначення об'єктів критичної інфраструктури, дозволяє стверджувати, що саме такі об'єкти і є основним предметом диверсії. З огляду на викладене пропонуємо внести відповідні зміни в диспозицію кримінально-правової норми, передбаченої ст. 113 КК України, зокрема слова «об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення» замінити словами «об'єкта критичної інфраструктури». Сприйняття законодавцем зазначеної пропозиції внесе ясність і однозначність у трактування кримінально-правовою доктриною та правозастосовними органами цієї конститутивної об'єктивної ознаки складу диверсії.

Ми не зупинятимемося на інших предметах диверсії (тваринах, рослинах, територіях або екосистемах), а також на постраждалих (людях), які відповідають іншим формам учинення цього суспільно небезпечного діяння, адже розгляд вказаних об'єктивних ознак складу диверсії виходить за межі мети нашої наукової розвідки. Натомість звернемося до інших можливих посягань на об'єкти критичної інфраструктури в підривних цілях.

Низкою дослідників звернено увагу, що протиправні діяння, спрямовані на підрив національної безпеки України (родовий об'єкт диверсії), себто на ослаблення держави, можуть вчинюватися і шляхом бездіяльності, яка, однак, диспозицією ст. 113 КК України не

передбачена. Вчені-криміналісти по-різному підходять до вирішення цієї прогалини. Так, автори навчального посібника за загальною редакцією В. А. Колесника, з одного боку, визнають, що поширеною в юридичній літературі є думка, відповідно до якої диверсія може бути вчинена лише шляхом активного руйнівного впливу на предмет злочину, однак, з іншого боку, ігноруючи логіко-граматичну конструкцію диспозиції цієї статті, упевнені, що бездіяльність за наявності в суб'єкта злочину мети ослаблення держави повинна безумовно кваліфікуватися як диверсія [10, с. 43–44]. А. С. Климосюк з метою вдосконалення відповідних положень норми про диверсію пропонує прямо відобразити можливість учинення злочину не лише шляхом активних дій, а й шляхом бездіяльності, вказавши в диспозиції на «діяння». Таке рішення, як вважає науковець, дозволить повною мірою охопити суспільно небезпечні посягання на соціальні цінності, охоронювані ст. 113 КК України [2, с. 27].

Підтримуючи позицію, що диверсія може бути вчинена шляхом бездіяльності (коли в механізмі вчинення злочину використовуються сторонні сили і процеси як природного, так і штучного походження, машини та механізми, а також у разі невиконання суб'єктом злочину своїх посадових, службових, професійних обов'язків), не можемо погодитися із твердженням, що впровадження такої новели в диспозицію ст. 113 КК України цілком забезпечить кримінально-правову охорону об'єктів критичної інфраструктури від підричних посягань. Так, кримінально-правова норма, передбачена ст. 113 КК України, криміналізує такі посягання на об'єкти критичної інфраструктури, які мають своїм спрямуванням їх *руйнування або пошкодження*. Водночас підрична діяльність спецслужб противника може мати на меті не тільки фактичне знищення, але й дезорганізацію, уповільнення або унеможливлення роботи таких важливих об'єктів, причому навіть без фізичного порушення їх цілісності. У цьому контексті доцільно звернутися до поняття «саботаж».

В енциклопедичній літературі термін «саботаж» (франц. *sabotage*, від *saboter* – стукати дерев'яними черевиками) визначається так: 1) у широкому розумінні як прихована протидія будь-яким заходам, намагання перешкодити, уповільнити або унеможливити їх здійснення; 2) як одна з форм соціального протесту. Суть саботажу полягає у свідомому невиконанні владних розпоряджень або протидії їм. Характерна риса саботажу – відсутність зовнішніх відкритих ознак протистояння, вияву протесту, замаскованість справжніх намірів, удаваність належного виконання обов'язків [11, с. 401].

За Кримінальним кодексом УРСР 1927 р. саботаж розглядався як «контрреволюційний злочин». У ст. 54-14 КК встановлювалось покарання у вигляді позбавлення волі або смертної кари з конфіскацією майна за свідоме невиконання певних обов'язків або умисне недбале

їх виконання зі спеціальною метою послабити владу уряду й діяльність державного апарату.

Згодом склад «контрреволюційного саботажу» набуває конкретних об'єктивних ознак і перетворюється на «шкідництво». Зокрема, у ст. 61 КК УРСР 1960 р. цей злочин визначався вже як дія або бездіяльність, спрямована на підрив промисловості, транспорту, сільського господарства, грошової системи, торгівлі або інших галузей народного господарства, а також діяльності державних органів чи громадських організацій з метою ослаблення держави, якщо це діяння вчинено шляхом використання державних чи громадських підприємств, установ, організацій або шляхом протидіяння їх нормальній роботі¹. Тобто з об'єктивної сторони шкідництво було злочином з формальним складом і передбачало діяння у двох альтернативних формах: 1) використання певних організацій; 2) протидія їх нормальній роботі. Перша форма передбачала проникнення ворожих елементів на відповідні посади в установи, організації, підприємства з подальшим використанням їх можливостей для реалізації злочинних цілей. Під використанням малися на увазі підривні за своєю суттю, однак ззовні цілком правомірні дії від імені таких підприємств, установ, організацій із застосуванням їх повноважень і авторитету (затягування будівництва об'єктів, неправильне планування, розпорошення коштів і матеріальних засобів, порушення технологічних процесів, недотримання проектної документації, випуск неякісної, нестандартної чи некомплектної продукції, укладання збиткових договорів тощо). Друга форма шкідництва відрізнялась від першої тим, що злочинці не використовували можливості державних чи громадських організацій у підривних цілях, а перешкоджали їх роботі, як правило, ззовні, а не зсередини (випуск в обіг фальшивих грошей, колективне невиконання певних обов'язків, наприклад з метою зриву мобілізаційних заходів, завідомо неправдиві наклепи, спрямовані на підрив правосуддя, компрометацію добросовісних посадовців тощо) [7, с. 65–67].

Чинне законодавство України про кримінальну відповідальність не знає такого складу злочину, як саботаж, хоча кримінальними законами деяких іноземних держав відповідні суспільно небезпечні діяння криміналізовані.

Наприклад, у книзі четвертій «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» Кримінального кодексу Франції (1992 р.) міститься розділ 4 «Про саботаж», який у ст. 411-9 визначає зазначене суспільно небезпечне діяння як «знищення, пошкодження або незаконне привласнення будь-якого документа,

---

¹ Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.) // Підручники онлайн : сайт. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1138/17/> (дата звернення: 08.09.2022).

матеріалу, конструкції, обладнання, установки, апарата, технічного приладу чи системи автоматизованої обробки інформації або внесення неполадок в їх роботу, якщо це діяння здатне завдати шкоди основоположним інтересам нації»¹. Як бачимо, французький законодавець уникає вказівок у диспозиції цієї норми на будь-які важливі для держави об'єкти, однак надає виключний перелік матеріальних речей, які виступають предметом саботажу і очевидно задіяні в робочих процесах, що відбуваються саме на таких критично важливих для безпеки держави об'єктах. Об'єктивна сторона саботажу за французьким кримінальним законом характеризується активними діями у чотирьох альтернативних формах: 1) знищення; 2) пошкодження; 3) незаконне привласнення; 4) внесення неполадок у роботу відповідних предметів злочину. Статтею 411-9 КК Франції передбачено також кваліфікований склад саботажу, кваліфікуючою ознакою при цьому виступає мета вчинення цього злочину – служити інтересам іноземної держави, іноземного або такого, що знаходиться під іноземним контролем, підприємства чи організації.

Кримінальний кодекс ФРН (у редакції 1998 р.) у розділі 3 «Створення небезпеки для демократичної правової держави» містить § 87 «Агентурна діяльність з метою саботажу», який у другій частині визначає діяння, що є актами саботажу. Якщо в п. 1 ч. 2 § 87 перераховані діяння, що фактично відповідають складу диверсії у значенні ст. 113 КК України, то п. 2 ч. 2 § 87 КК ФРН відносить до актів саботажу «інші діяння, які заважають або порушують роботу важливих для оборони та економіки держави підприємств шляхом знищення, пошкодження, видалення, модифікації чи приведення у непридатність речі, що забезпечує робочий процес, або шляхом позбавлення такого процесу необхідної енергії»². Тут кидається в око схожість форм саботажу із французькою нормою (крім знеструмлення об'єкта), однак, на відміну від останньої, німецький законотворець обмежився уніфікованим визначенням предмета цього злочину, що ми вважаємо більш прийнятним. У § 88 «Антиконституційний саботаж» КК ФРН міститься спеціальна норма, що визначає склад саботажу, суб'єктивна сторона якого характеризується навмисною підтримкою намірів, спрямованих проти стабільності й безпеки ФРН чи проти її

¹ Code Pénal: les lois du 22.07.1992 (version en vigueur au 07.08.2004) // Legifrance : сайт. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2004-08-07 (дата звернення: 08.09.2022).

² Strafgesetzbuch: in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 47 des Gesetzes vom 21. Dezember 2020 (BGBl. I S. 3096) geändert worden ist // Bundesministerium der Justiz : сайт. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html> (дата звернення: 08.09.2022).

конституційних основ. Поряд із вказаними у диспозиції видами важливих для держави об'єктів (установи і підприємства транспорту, зв'язку, життєзабезпечення населення тощо), що становлять предмет цього злочину, § 88 КК ФРН дещо інакше, на відміну від § 87 КК ФРН, визначає зміст об'єктивної сторони складу саботажу: «сприяння тому, що шляхом дезорганізуючих дій повністю або частково виводяться з ладу чи позбавляються можливості використання за призначенням» згадані підприємства чи установи. На нашу думку, саме така формула найбільш точно передає зміст поняття саботажу у класичному його розумінні.

Звід законів США, також відомий як Федеральний кримінальний кодекс, у розділі 18 «Злочини і кримінальний процес» містить главу 105 «Саботаж», яка включає в себе п'ять відповідних складів злочинів (§ 2152–2156)¹. Особливістю цих норм є те, що вони спрямовані на захист лише *військових* інтересів США. З об'єктивної сторони саботаж у розумінні Федерального кримінального кодексу США характеризується такими активними діями: пошкодженням або знищенням будь-яких споруд, майна, матеріалів підводних мін, торпед, фортифікаційних споруд або систем оборони гавані; втручанням у роботу або використанням таких предметів; умисним порушенням вимог президентського акта про проходження суден або осіб у межах оборонних морських районів (§ 2152); пошкодженням, знищенням, забрудненням або зараженням будь-якої військової техніки, військових об'єктів чи приміщень (§ 2153) або будь-якого матеріалу, об'єкта чи підприємства національної оборони (§ 2155); виготовленням або конструюванням дефектних військових матеріалів, приміщень, об'єктів або будь-якого інструменту, приладу, механізму, обладнання або ємності, що використовується при їх виготовленні, конструюванні чи ремонті (§ 2154), або відповідно матеріалів, приміщень, об'єктів тощо національної оборони (§ 2156), а також спричиненням таких виготовлення або конструювання. Як бачимо, законодавство США також не розрізняє понять «диверсія» і «саботаж». При цьому найбільш наближеними з об'єктивної сторони до суто «саботажних», на нашу думку, є діяння, які полягають у невиконанні нормативних актів та виробництві бракованої військової продукції.

Отже, очевидно, що чинне законодавство України має певну прогалину у кримінально-правовій охороні об'єктів критичної інфраструктури від підривних посягань, яка потребує усунення, особливо в умовах воєнного стану.

---

¹ Title 18. Crimes and Criminal Procedure. Text contains those laws in effect on May 16, 2020 // The United States Code : сайт. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title18/part1/chapter105&edition=prelim> (дата звернення: 08.09.2022).

Висновки

Підсумовуючи результати ретроспективного та компаративного аналізу зазначених кримінально-правових норм, пропонуємо внести зміни до диспозиції ст. 113 КК України, зокрема сформулювати другу форму диверсії у такій редакції: «Зруйнування або пошкодження об'єкта критичної інфраструктури шляхом підпалу, вибуху чи іншим способом з метою ослаблення держави». Такі зміни, безумовно, потребуватимуть трансформації й інших форм диверсії, які спрямовані на інші об'єкти кримінально-правового захисту. Однак ми залишаємо це питання для подальших наукових розвідок у напрямі вдосконалення чинного законодавства України про кримінальну відповідальність.

Також пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс України ст. 113-1 «Саботаж», яку викласти в такій редакції: «1. Вчинення з метою ослаблення держави діянь або прийняття рішень, спрямованих на дестабілізацію або унеможливлення функціонування за призначенням об'єкта критичної інфраструктури, за відсутності ознак диверсії – карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. 2. Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

Список бібліографічних посилань: 1. Артеменко Д. С. Проблеми розмежування диверсії і тероризму. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 229–231. 2. Климосюк А. Законодавча конструкція диверсії: реалії та перспективи. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 2. Т. 1. С. 125–128. 3. Пелешак О. Р. Кібердиверсія як форма сучасної диверсійної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 3. С. 225–243. 4. Созанський Т. І. Про захищеність об'єктів критичної інфраструктури кримінально-правовими засобами. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 47. С. 201–213. 5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. 6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с. 7. Дьяков С. В., Игнатъев А. А., Карпушин М. П. Ответственность за государственные преступления / общ. ред. и введение Л. И. Баркова. М. : Юрид. лит., 1988. 224 с. 8. Климчук О. О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 219 с. 9. Чорний Р. Л. Соціальні ознаки предмета складу диверсії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 92–96. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/27.pdf (дата звернення: 08.09.2022). 10. Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. посіб. / за

заг. ред. В. А. Колесника. Київ : СБУ, 2022. 356 с. **11.** Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 736 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2022

Прийнята до опублікування 17.09.2022

Shamsutdinov O. V. Melnyk D. S. Criminal law protection of critical infrastructure objects against subversive encroachments

The norms of domestic and foreign legislation, which establish a criminal law prohibition of encroachments on objects of critical importance for the economy, defense and life support of the population for subversive purposes, have been studied. With the help of the historical and legal method, an analysis of the criminalization of such socially dangerous acts as diversion, sabotage, and vandalism in Ukraine during the last century has been carried out. Moreover, using the comparativist method, the criminal law norms of France, Germany and the USA on responsibility for sabotage have been examined. At the same time, the main attention paid to the subject and forms of committing the corresponding socially dangerous acts, as well as the moment from which the crime is considered finished.

It has been established that the current legislation of Ukraine has a number of shortcomings and gaps in the criminal law protection of critical infrastructure objects from subversive encroachments. In particular, criminal liability is established for attempts to damage objects important to the state, and not for their actual damage, that is, real socially dangerous consequences (sabotage itself) require additional qualifications. The criminal law norm provided for in Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine, is formulated with violation of the principle of proportionality of the social danger of the act and the severity of the punishment provided for its commission. The dispositively defined subject of diversion contains the term “national economy”, which has lost its legal basis, as well as a synecdoche (the use of the plural instead of the singular). On the objective side, the composition of sabotage, defined in Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine, does not criminalize illegal inaction, as well as actions aimed at disorganization, slowing down or making impossible the operation of such facilities important to the state.

On this basis, it has been proposed to formulate the second form of sabotage (Article 113 of the Criminal Code of Ukraine) in the following wording: “Destruction or damage to a critical infrastructure object by arson, explosion or other means with the aim of weakening the state”, as well as to supplement the Criminal Code of Ukraine with an amendment on sabotage, which is understood as “actions aimed at weakening the state, actions or decision-making aimed at destabilizing or making impossible the intended functioning of a critical infrastructure object, in the absence of signs of diversion”.

Key words: diversion, sabotage, damage, subversive activity, object of critical infrastructure, subject of criminal offense, composition of the crime.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.17>

В'ячеслав Петрович Гонтаренко,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

<https://orcid.org/0000-0001-7575-8914>,

e-mail: gontarenkovp@ukr.net

**ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ
НАСИЛЬСТВОМ**

Наукову статтю присвячено вивченню особливостей процесуального порядку провадження допиту неповнолітніх потерпілих, які постраждали від проявів домашнього насильства. Здійснено детальний аналіз міжнародно-правових актів, що містять відповідні стандарти у сфері правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв злочинів, досвіду окремих країн європейської спільноти, а також наукових праць, автори яких опрацьовували окреслене питання. Сформульовано авторське бачення щодо унормування положень кримінального процесуального законодавства України з деяких питань, що стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: досудове розслідування, домашнє насильство, неповнолітній, допит, «зелена кімната», процесуальне інтерв'ю.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією під час судового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є допит. У контексті розгляду цього питання на особливу увагу заслуговують аспекти щодо допиту неповнолітнього потерпілого. Вказане обумовлюється тим, що інколи в досліджуваних провадженнях єдиним джерелом доказів є свідчення неповнолітніх потерпілих. За таких випадків процес отримання й оцінювання свідчень визначається віковими, індивідуально-психологічними та багатьма іншими особливостями допитуваного. На думку Т. П. Цюман, «проводити такий допит необхідно без зайвих необґрунтованих затримок у часі, максимально скоротивши час між отриманням відповідного повідомлення та допитом, але при цьому не ігноруючи таке явище, як посттравматичний стресовий розлад –

емоційний стан, що перешкоджає перебігу пізнавальних процесів дитини та може вплинути на якість відтворення інформації» [1, с. 5].

Під час допиту неповнолітній повертається до негативних спогадів щодо себе, а отже, ще раз переживає подію злочину, внаслідок чого може бути заподіяно шкоду його психічному здоров'ю. Із цього випливає, що взагалі до допиту неповнолітніх слід підходити досить виважено, а їх повторний або додатковий допит є інколи неприпустимим. Проте слід пам'ятати, що принцип 66 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, передбачає в разі потреби можливість проведення більш ніж одного опитування. Однак опитування має здійснюватися переважно однією і тією ж особою для того, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини¹.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання, що стосуються процесуального порядку допиту неповнолітніх потерпілих під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, досліджували такі вітчизняні правники, як І. В. Басиста, В. В. Бурлака, С. Р. Гавгун, Т. В. Іщенко, С. Л. Лисаченко, І. Г. Лубенець, В. В. Луцик, Т. І. Мальована, Т. П. Матюшкова, В. А. Нестеренко, С. О. Пришляк, Н. О. Пряхіна, В. В. Романюк та інші. Однак окремі положення законодавства в досліджуваній сфері не відповідають нормам міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкриття особливостей процедури отримання в неповнолітніх потерпілих свідчень, які інколи виступають єдиним джерелом доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Для досягнення мети статті поставлено такі *завдання*: проаналізувати норми міжнародно-правових актів, що стосуються застосування процедур, що є дружніми до дітей; на їх підставі створити найбільш оптимальну модель допиту неповнолітнього, який потерпів від проявів домашнього насильства.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у формулюванні відповідних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до положень чинного кримінального процесуального законодавства України. Запропоновані зміни здебільшого стосуються вдосконалення процесуального порядку допиту неповнолітніх потерпілих, які постраждали від проявів

---

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийн. 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 27.08.2022).

домашнього насильства, в частині місця його проведення, способів фіксування й особи, яка уповноважена на його проведення. Зокрема, звернено увагу на зміну філософії отримання свідчень у неповнолітнього щодо обставин учиненого кримінального правопорушення від допиту до процесуального інтерв'ю.

Виклад основного матеріалу

У контексті розгляду досліджуваного питання ми не будемо акцентувати увагу безпосередньо на положеннях статей 226, 227 КПК України, а звернемося до окремих норм міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства та шляхів їх адаптації до законодавства України, зокрема в частині місця проведення допиту неповнолітнього та фіксування його результатів. Згадування у міжнародному праві про вік, рівень розвитку й інші соціально-психологічні риси неповнолітнього слід розглядати не як обмеження його участі у кримінальному провадженні, а як обов'язок відповідних суб'єктів юрисдикції повною мірою оцінити його здібності. Насамперед у пп. d п. 30 Керівних принципів ООН, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, йдеться про «застосування процедур, що є дружніми до дітей»¹. Окреслене правило під час кримінального провадження розповсюджується без будь-якого винятку на всі процесуальні дії. Між іншим, у практичній площині визначення місця проведення допиту неповнолітнього, який потерпів від домашнього насильства, визначається на розсуд слідчого. Проведене анкетування слідчих вказує на те, що у 62 % випадків його проведення відбувається безпосередньо в кабінеті слідчого, тобто в місці, яке апріорі не може бути до неповнолітнього дружнім і комфортним.

До того ж на сторінках юридичної літератури із вказаного питання існують й інші, навіть діаметрально протилежні думки науковців. Так, зокрема, на переконання І. В. Басистої та С. О. Пришляк, «малолітніх потерпілих тактично правильно і доцільно допитувати у звичайній для них обстановці, наприклад вдома» [2]. Вважаємо, що більш прийнятними є погляди В. А. Нестеренко, яка акцентує увагу на необхідності «уникати допиту дитини на місці злочину або на місці, яке може з ним асоціюватись» [3, с. 214]. Погоджуючись із вказаним, зазначимо, що в досліджуваній категорії кримінальних проваджень місце проживання неповнолітнього здебільшого і є місцем учинення злочину. Отже, за таких умов, допит у неповнолітнього може викликати негативні емоції, в результаті чого він взагалі може

---

¹ Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів : від 22.07.2005.

відмовитися надавати будь-які свідчення щодо заподіяного відносно нього насильства.

Досліджуючи процедуру допиту неповнолітніх та його фіксування слід звернути увагу на положення ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, які передбачають таке: «необхідність проведення опитувань дитини у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні» (п. b ч. 1); «кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства» (ч. 2)¹.

З огляду на вказане зазначимо, що на теренах нашої держави таким спеціальним місцем згідно з раніше чинною Інструкцією з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затвердженою Наказом МВС України від 19 грудня 2012 р. № 1176, стала «зелена кімната»², основною метою проведення допиту в якій «є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів» [4, с. 181]. Попри те, що в наступній Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженій Наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044³, не наявні положення про методику «зеленої кімнати», ця термінологія і методика повсюдно використовується вітчизняними науковцями і практиками.

Згідно з рекомендаціями «зелена кімната» для дітей – «це дві суміжні кімнати, а саме терапевтичний зал (в якому безпосередньо працюють із дитиною) і робоча кімната (кімната для спостереження).

---

¹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 27.08.2022).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : Наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13> (дата звернення: 27.08.2022). Втратив чинність.

³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 27.08.2022).

Кожна з них має окремий вхід, аудіо-, відеообладнання, а між кімнатами вмонтоване скло позавізуального спостереження» [5, с. 12]. Зазвичай «зелена кімната» нагадує дитячу кімнату з рослинами, м'якими меблями різного розміру, книжками, фарбами, олівцями, аркушами паперу, іграшками тощо. Так, спостерігаючи за тим, як дитина грає з іграшками, на думку Т. І. Мальованої, «можна зробити висновок, що дитина зазнала сексуального насильства, адже дитина за допомогою іграшок може імітувати статевий акт, не розуміючи в силу свого віку і розвитку, що це таке, а просто відтворює те, що вона систематично бачила. Для дитини такої допит є найменш травматичним, оскільки він відбувається в комфортній та дружній атмосфері, оточення не нагадує про пережиті негативні відчуття» [4, с. 181–182].

На переконання В. В. Бурлаки, «не всі категорії кримінальних правопорушень потребують застосування методики “зеленої кімнати”» [6, с. 53]. Вважаємо, що твердження дослідника з окресленого питання є не безспірним. На нашу думку, застосування методики «зелена кімната» залежить, перш за все, не від категорії кримінальних проваджень, а від вікових та інших інтелектуальних і психологічних особливостей неповнолітнього.

Підбиваючи підсумок щодо місця здійснення допиту неповнолітнього, який потерпів від домашнього насилля, доречно звернути увагу на те, що в Україні спеціально обладнані за вищевказаними вимогами «зелені кімнати» були не в кожному територіальному підрозділі Національної поліції, а за умов воєнного стану їх стало ще менше. Тому допит неповнолітнього має здійснюватися у приміщенні: а) де середовище буде дружнім для нього; б) що обладнане засобами аудіо- та відеозапису. Такі вимови цілком узгоджуються з методикою «зелена кімната». Беручи до уваги викладене, вважаємо доцільним унести відповідні зміни до ч. 1 ст. 226 КПК України.

З огляду на вищевказане зазначимо, що серед наукової спільноти існує розмаїття поглядів із приводу того, по-перше, як назвати процедуру отримання інформації про обставини вчинення домашнього насильства від неповнолітнього в «зеленій кімнаті», по-друге, хто саме має це проводити. Здійснюючи розгляд першого питання, слід звернутися до міжнародного досвіду, а саме до процесуального інтерв'ю. За визначенням В. В. Луцика і С. Р. Гавгун, «процесуальне інтерв'ю є різновидом комунікації у кримінальному процесі, під час якого відбувається отримання, фіксація та перевірка доказової інформації» [7, с. 316]. Зі свого боку зазначимо, що передові країни світової спільноти, зокрема Австралія, Великобританія, Канада, Нідерланди, використовують різні моделі інтерв'ювання учасників кримінального провадження, оскільки кожній із них притаманні свої гарантії, ефективність застосування й інші ознаки.

Досліджуючи загальні питання щодо сутності процесуального інтерв'ю, С. А. Лисаченко звертає увагу на те, що основною його метою є не стільки зізнання з боку підозрюваного чи номінальна інформація з боку потерпілого чи свідка, скільки збір достовірних даних про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Другою принциповою різницею між процесуальним інтерв'ю та допитом є те, що особа не попереджається про кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. І, врешті-решт, проведення процесуального інтерв'ю не вимагає паперового оформлення, а здійснюється за допомогою технічних засобів [8, с. 487–488]. У межах розгляду цього питання ми не будемо акцентувати увагу на аспектах збору достовірних даних, оскільки саме на це спрямована мета кожної слідчої (розшукової) дії, а звернемося до положень законодавства, що регламентують процедуру допиту неповнолітньої особи. Так, детальний аналіз приписів, передбачених ч. 3 ст. 226 КПК України у частині того, що особи, «які не досягли шістнадцятирічного віку не попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання»¹, вказує вже на деяку їх адаптованість до процесуального інтерв'ю.

Питання, що стосуються фіксування процедури допиту за допомогою технічних засобів і повної відмови від паперового оформлення в Україні не повною мірою відповідають реаліям сьогодення. У цьому сенсі Г. І. Глобенко цілком слушно зазначає, що «до однієї зі сфер, найменш схильних до впливу сучасних технологій, слід віднести і кримінальну процесуальну діяльність. З огляду на вказане існуючі сьогодні методи комунікації, що мають місце в безпосередній діяльності правозастосовних органів, загалом ускладнюють процедуру кримінального провадження і не відповідають сучасним критеріям» [9, с. 188–189]. До того ж законодавець не зобов'язує слідчого під час допиту неповнолітніх використовувати аудіо- та/або відеозапис (ч. 5 ст. 224 КПК України). Тому не викликає подиву результат узагальнення кримінальних проваджень щодо домашнього насильства, згідно з яким у 47 % випадків допит неповнолітніх потерпілих здійснювався без використання аудіо- та/або відеозапису.

Між іншим, «застосування відеозапису є вкрай важливим, оскільки, як правило, саме під час першого допиту/опитування дитина дає правдиві свідчення. У подальшому її показання можуть змінюватись у силу різних обставин: вплив оточення, час, витіснення

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.08.2022).

негативних спогадів із пам'яті тощо. Окрім цього, аудіо- та відеозапис допит/опитування може також стати предметом аналізу експертів, якщо у справі буде призначена психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. Відео дасть можливість зафіксувати емоції, з якими дитина дає показання, що також можуть бути предметом дослідження експертами»¹.

Вважаємо, що окреслені пропозиції мають знайти своє висвітлення в ч. 3 ст. 226 КПК України. Крім цього, на наш погляд, матеріали аудіо- та відеозапису мають слугувати джерелом доказу не лише під час досудового розслідування, а й під час судового розгляду. Вказане цілком узгоджується із принципом 72 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, згідно з яким «мають враховуватися найкращі інтереси дитини з можливістю для судді дозволяти дитині не надавати свідчень»². На наш погляд, у КПК України доцільно передбачити положення, згідно з яким допит неповнолітнього в судовому засіданні буде можливим у виняткових випадках і лише в інтересах неповнолітнього.

Із другого питання на сторінках юридичної літератури здебільшого зустрічаються такі погляди правників. Т. П. Матюшкова вважає, що допит неповнолітнього повинен здійснювати слідчий, який «має бути добре обізнаним про вікові та психологічні особливості неповнолітніх, зокрема тих, які мають ментальні та фізичні особливості розвитку» [10, с. 193]. Деякі вітчизняні науковці із цього питання дотримуються інших поглядів і при цьому акцентують увагу на домінуючій ролі не слідчого, а спеціаліста. Зокрема, Т. І. Мальована наголошує, що допит повинен «проводити психолог, який володіє спеціальними знаннями та знає психологію дитини відповідного віку» [4, с. 182]. Схожу, але більш розширену за змістом пропозицію надає І. Г. Лубенець, яка вважає, що «проведення опитувань дитини повинно здійснюватися психологом, спеціально підготовленим для роботи з дітьми. Інші учасники процесу (слідчий, експерти, слідчий суддя та ін.) повинні бути присутніми під час допиту (опитування) дитини і мати змогу ставити дитині запитання через психолога дистанційно» [11, с. 166]. До того ж, на думку Н. О. Пряхіної та О. І. Пташник-Середюк, «найкраще проведення допиту дитини доручити психологу,

---

¹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. С. 33. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Officers.pdf> (дата звернення: 27.08.2022).

² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийн. 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 27.08.2022).

який є штатним працівником “зеленої кімнати” [12, с. 268]. В. В. Романюк взагалі вважає, що у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх наявність «соціальної насиченості» через залучення педагога та психолога або лікаря є обов’язковою під час провадження будь-яких процесуальних дій, частину яких складають слідчі (розшукові) дії [13, с. 106].

Зі свого боку зазначимо, що допит неповнолітнього має здійснюватися слідчим за правилами, передбаченими ч. 1 ст. 227 КПК України. Однак перед допитом слідчий заздалегідь має: а) обрати відповідного спеціаліста-психолога; б) надати йому можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, не виключаючи зустрічі з неповнолітнім; в) виходячи з обставин, які підлягають доказуванню, узгодити із спеціалістом зміст і форму необхідних для з’ясування питань. Зважаючи на вказане, вбачається за необхідне положення ч. 1 ст. 3 КПК України доповнити новим пунктом 17-1 такого змісту: «Ювенальний слідчий – службова особа органу Національної поліції, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх».

Висновки

На підставі викладеного можна стверджувати, що положення чинного кримінального процесуального законодавства України, які безпосередньо стосуються допиту неповнолітнього потерпілого як загалом, так і у кримінальних провадженнях, пов’язаних із домашнім насильством, не повною мірою узгоджуються з нормами міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства. З огляду на вказане подальшої розробки і унормування в КПК України потребують питання щодо місця проведення допиту неповнолітнього, обов’язкового фіксування його ходу технічними засобами тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с. 2. Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. URL: https://www1.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyku/nvsv/02_2008/08bivtsn.pdf (дата звернення: 27.08.2022). 3. Нестеренко В. А. «Зелена кімната»: доцільність, процедура проведення, учасники, можливість використання результатів // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості

дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / МВС України, Управління моніторингу дотримання прав людини, Нац. акад. внутр. справ та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 212–217. **4.** Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 174–184. **5.** «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н. П. Бочкор, О. В. Доценко, К. Б. Левченко та ін. Київ : ТОВ «Агентство “Україна”», 2012. 28 с. **6.** Бурака В. В. Особливості допиту неповнолітнього під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / МВС України, Управління моніторингу дотримання прав людини, Нац. акад. внутр. справ та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 50–53. **7.** Луцик В. В., Гавгун С. Р. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 316–323. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.63>. **8.** Лисаченко С. А. Відмінності процесуального інтерв'ю від допиту та опитування // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 берез. 2019 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України, Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. Акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Хмельницький : Вид-во НАДГГСУ, 2019. С. 487–489. **9.** Глобенко Г. І. Інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування: міжнародний досвід і шляхи запровадження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (95). С. 188–198. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.16>. **10.** Матюшкова Т. П. Особливості тактики допиту неповнолітніх у надзвичайно-вразливому стані // Проблеми забезпечення прав і свобод людини : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 13 груд. 2019 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 192–194. **11.** Лубенець І. Г. Актуальні проблеми забезпечення прав дітей, постраждалих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / МВС України, Управління моніторингу дотримання прав людини, Нац. акад. внутр. справ та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 164–167. **12.** Пряхіна Н. О., Пташник-Середюк О. І. Урахування психологічних особливостей розвитку особистості неповнолітніх під час допиту (опитування) за методикою «зелена кімната». *Габітус*. 2020. Вип. 14. С. 266–270. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.45>. **13.** Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.
2014. № 4 (67). С. 101–109.

Надійшла до редколегії 30.08.2022

Прийнята до опублікування 12.09.2022

Gontarenko V. P. Interrogation of a minor victim during the investigation of criminal offenses related to domestic violence

The scientific article is devoted to certain aspects directly related to the procedural regulation of the interrogation of minors during the pre-trial investigation of criminal proceedings related to domestic violence. An analysis of international legal acts containing relevant standards in the researched field, provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine, as well as scientific works, whose authors worked on the outlined issue, has been carried out. This is due to the fact that sometimes in such proceedings the only source of evidence is the testimony of minor victims. In such cases, the process of obtaining and evaluating evidence is determined by age, individual psychological and many other characteristics of the interrogated.

In criminal proceedings related to domestic violence, issues related to the place of interrogation of a minor and ways of recording it are quite relevant. On the basis of the conducted research, it has been substantiated that the interrogation of a minor should be carried out in a room: a) where the environment will be friendly for him or her; b) which is equipped with means for audio and video recording. Such statements are fully consistent with the “green room” method. Taking into account the above, it is proposed to make changes to the provisions provided for in Part 1 of Art. 226 of the CCP of Ukraine. In addition, attention has been drawn to the change in the philosophy of obtaining testimony from a minor regarding the circumstances of a committed criminal offense from interrogation to procedural interview.

Interrogation of a minor must be carried out by an investigator according to the rules provided by the Code of Criminal Procedure of Ukraine. However, before the interrogation, the investigator must: select a suitable specialist psychologist; give them the opportunity to get acquainted with the materials of the criminal proceedings, taking into account the meeting with the minor; based on the circumstances to be proven, agree with the specialist on the content and form of the questions necessary for clarification. Taking into account the above, it has been concluded that it is considered necessary in the provisions of the current legislation to provide for this a specially authorized person - a juvenile investigator.

Key words: pre-trial investigation, domestic violence, minor, interrogation, “green room”, procedural interview.

УДК 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.18>

Тетяна Григорівна Фоміна,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства
(доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafoмина7777@gmail.com

**СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ЗВ'ЯЗКУ
З ПРИЙНЯТТЯМ УПОВНОВАЖЕНИМ ОРГАНОМ РІШЕННЯ
ПРО ПЕРЕДАЧУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО
ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО:
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**

Враховуючи необхідність врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених у межах кримінального провадження, законодавець цілком обгрунтовано та вчасно унормував це питання шляхом ухвалення 28 липня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» № 2472-ІХ. Проаналізовано законодавчі новели щодо порядку скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, визначено процесуальний порядок такого скасування та зосереджено увагу на прийнятті рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого як підстави такого скасування. Виокремлено проблемні питання щодо нормативного врегулювання скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України та запропоновано їх вирішення.

Ключові слова: КПК України, кримінальне провадження в умовах воєнного стану, запобіжний захід, військовополонений, рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, скасування запобіжного заходу.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ураховуючи складну ситуацію, яка склалася у зв'язку із вторгненням російської федерації на територію України та введенням воєнного стану на всій території держави, у правозастосовній практиці постає потреба щодо оперативного вирішення питання про обмін підозрюваних, обвинувачених або засуджених осіб як військовополонених. Із метою вдосконалення кримінального та кримінального

процесуального законодавства стосовно врегулювання цього питання 28 липня 2022 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» № 2472-IX¹. Зміни, внесені цим законом, стосувалися, зокрема, доповнення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) статтею 201-1 «Скасування запобіжного заходу». Тому доволі важливим і нагальним є питання встановлення порядку скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого.

Стан дослідження проблеми

Після початку збройної агресії російської федерації на території України окремі питання, пов'язані з обміном військовополонених під час здійснення кримінального провадження, досліджувалася в роботах І. Гловюк [1], Г. Тетерятник [2], М. Пашковського [3], а також порушувалися під час виступів Ю. Белоусовим [4], Д. Ковалем [5], Є. Крапивініним [6] та ін. Аналізу та презентації судової практики щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема питанням застосування та скасування запобіжних заходів, присвячено аналітичні матеріали судді ВАКС В. Михайленко [7; 8]. Водночас проблематика, що порушується у нашій статті, є ще недослідженою на науковому рівні. Крім того, враховуючи, що законодавчі зміни, які врегульовують процедуру обміну осіб як військовополонених, набули чинності недавно, вони є доволі актуальними і такими, що потребують детально аналізу та вивчення.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є висвітлення теоретико-прикладних питань щодо порядку скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Ця мета зумовлює постановку таких *завдань*: по-перше, проаналізувати законодавчі новели щодо порядку скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; по-друге, визначити процесуальний порядок такого скасування та зосередити увагу

---

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20> (дата звернення: 11.09.2022).

на прийнятті рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого як підстави такого скасування; по-третє, виокремити проблемні питання щодо нормативного врегулювання скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України та надати власне бачення щодо їх вирішення.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства, нормативно-правових актів проаналізовано процесуальний порядок скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого.

Виклад основного матеріалу

Щодо унормування скасування запобіжного заходу

У доктринальних джерелах під скасуванням запобіжного заходу розуміється кінцевий етап процесу застосування запобіжного заходу, пов'язаний із прийняттям судового рішення про відміну дії раніше обраного запобіжного заходу [9, с. 68]. Зауважимо, що порядок та підстави скасування всіх запобіжних заходів, на відміну від порядку їх обрання, зміни, припинення дії, законодавчо не регламентовані. Можливість скасування запобіжних заходів у загальному порядку (а не лише під час дії воєнного стану) передбачена на стадії судового розгляду у випадку, встановленому ч. 3 ст. 331 КПК України.

Назва ст. 201-1 КПК України «Скасування запобіжного заходу» є більш широкою, ніж її зміст, та не відображає реальний предмет регулювання, оскільки положення цієї норми регламентують процедуру скасування запобіжних заходів не в загальному порядку, а лише у випадку прийняття рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, що свідчить про певне порушення юридичної техніки. Крім того, є певна неузгодженість ст. 201-1 КПК України із положеннями ст. 203 КПК України, в якій передбачено, що винесення ухвали про скасування запобіжного заходу є підставою для негайного припинення дії запобіжного заходу, чим спричинено термінологічну неузгодженість двох понять: скасування та припинення дії запобіжного заходу.

Порядку скасування запобіжного заходу також присвячена ст. 616 КПК України, яка передбачає можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Отже, на сьогодні порядок скасування запобіжного заходу унормовано у статтях 201-1 та 616 КПК України. І в першому, і в другому випадках є фактично виключна (спеціальна) процедура, оскільки запобіжний захід скасовується не в загальному порядку. Тому, на наше переконання, ст. 201-1 КПК України повинна мати назву, що відповідає її змісту, а саме «Скасування запобіжного

заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого».

Порядок ініціювання скасування запобіжного заходу

Правом ініціювати питання про скасування запобіжного заходу наділений прокурор, яким відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України є особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру»¹, та діє у межах своїх повноважень. Нормативні приписи ч. 1 ст. 201-1 КПК України щодо порядку звернення прокурора до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу є відсильними до положень статей 132, 184 КПК України. Зміст клопотання про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого повинен відповідати загальним положенням, визначеним у ч. 1 ст. 184 КПК України. Зокрема, це клопотання повинно містити:

1) короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа. У клопотанні повинно бути вказано ті обставини кримінального правопорушення, щодо яких особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений, притягається до кримінальної відповідальності. Викладенню підлягають такі обставини: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність. У клопотанні про скасування запобіжного заходу повинно бути кваліфіковано діяння особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, відповідно до положень КК України, зокрема його розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»². Зауважимо, що Римський статут Міжнародного кримінального суду³,

---

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 11.09.2022).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2011 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.09.2022).

³ Римський статут міжнародного кримінального суду : від 17.07.1998 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU98119> (дата звернення: 11.09.2022).

який хоча і не ратифікований Україною, але його положення є орієнтиром для національного законодавця, більш широко висвітлює норми про відповідні склади злочинів та визначає такі їх категорії, як : 1) злочин геноциду (ст. 6); 2) злочини проти людяності (ст. 7); 3) воєнні злочини (ст. 8); 4) злочин агресії (ст. 5);

3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу, яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений, у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини. Вказані нормативні положення зобов'язують прокурора викласти у клопотанні про скасування запобіжного заходу докази про вчинення підозрюваним або обвинуваченим злочину із посиланням на відповідні матеріали кримінального провадження. Під час викладення у клопотанні про скасування запобіжного заходу обставин, що дають підстави підозрювати або обвинувачувати особу, прокурор не зобов'язаний доводити всі елементи складу злочину з тим, щоб остаточно вирішити питання про винуватість особи, яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений.

Підставою для звернення прокурора до слідчого судді, суду із клопотанням про скасування запобіжного заходу є *рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого*. У КПК України не вказано, який саме орган уповноважений вносити осіб до списку на обмін як військовополонених, а також не визначено, в якій формі приймається відповідне рішення. На цій проблематиці також акцентується увага авторами науково-практичного коментаря новел кримінального законодавства, прийнятих в умовах воєнного стану [10, с. 57].

Здійснення повноважень щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували у полоні держави-агресора, покладається на Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (пп. 4 п. 4 Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257¹). Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора,

---

¹ Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п> (дата звернення: 11.09.2022).

затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441¹.

Додатками до клопотання прокурора про скасування запобіжного заходу є: 1) матеріали, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; 2) письмова згода підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого. До клопотання слід також додати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження (ч. 6 ст. 132 КПК України) та ухвалу слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу.

Надавати слідчому судді, суду рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого закон не вимагає. Це питання вирішується з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Прокурор повинен надати матеріали, що підтверджують прийняття цього рішення, наприклад довідку про те, що підозрюваний, обвинувачений включений відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений. Щодо згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого законом вимог не встановлено, крім її письмової форми.

У випадку наявності в матеріалах, що підтверджують прийняття рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, відомостей, які становлять державну таємницю, до участі в розгляді клопотання допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв.

Строк надання копій клопотання та доданих до нього матеріалів – не пізніше трьох годин до початку розгляду клопотання. Це нормативне положення узгоджується із загальними правилами щодо порядку застосування запобіжних заходів, закріпленими у ч. 2 ст. 184 КПК України.

У законі не передбачено, хто саме повинен вручити копію цього клопотання та доданих до нього матеріалів. Водночас, враховуючи, що клопотання про скасування запобіжного заходу складає прокурор, вважаємо, що саме на нього покладається обов'язок вручити копію клопотання та доданих до нього матеріалів особі, стосовно якої

---

¹ Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених вогорів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-p> (дата звернення: 11.09.2022).

уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військово-полоненого.

Розгляд слідчим суддею, судом клопотання про скасування запобіжного заходу

У ч. 4 ст. 201-1 КПК України встановлено правило розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу слідчим суддею, судом у день його надходження до суду. Серед обов'язкових учасників судового засідання законодавець визначив лише прокурора. Участь особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, при розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу у положеннях ч. 4 ст. 201-1 КПК України не передбачена.

Частина 5 ст. 201-1 КПК України зобов'язує слідчого суддю, суд перевірити обставини, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого та надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на такий обмін. Перевіріці підлягають матеріали, в яких висвітлено: а) обставини щодо набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого; б) обставини про набуття особою статусу військовополоненого; в) рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; г) письмову згоду підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого. Такі обставини викладені у клопотанні прокурора та у доданих до нього матеріалах.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд виносить ухвалу про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого. Ці нормативні положення, по суті, не встановлюють можливості прийняти альтернативне судове рішення. Хоча керуючись нормативним приписом (ч. 5 ст. 201-1 КПК України), що встановлює повноваження слідчого судді, суду прийняти судове рішення за результатами перевірки сукупності обставин, виправданим буде винесення ухвали про відмову в задоволенні клопотання про скасування запобіжного заходу у випадку відсутності підтвердження обставин про прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого та/або відсутності підтвердження надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на такий обмін.

Зміст ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу законом не конкретизовано. Проте системний аналіз положень КПК України, зокрема статей 196, 201-1, 372, дозволяє зробити висновок, що в ухвалі про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення

її обміну як військовополоненого повинно бути зазначено: 1) кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність), у якому підозрюється, обвинувачується особа; 2) рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; 3) відомості про надання підозрюваному, обвинуваченому згоди на обмін як військовополоненого; 4) запобіжний захід, що скасовується відносно особи, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений; 5) рішення про передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну.

Системний аналіз положень КПК України (статей 201-1, 309, ч. 2 ст. 392) дозволяє зробити висновок, що ухвала слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу оскарженню не підлягає.

Враховуючи вимоги ч. 6 ст. 202 КПК України, слід визнати, що наслідками постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу є: 1) негайне звільнення підозрюваного, обвинуваченого; 2) передання його під нагляд уповноваженому органу. Винятком із цих положень є ситуація, коли в уповноваженій службовій особи місця ув'язнення, під вартою в якому перебуває така особа, відсутнє інше судове рішення, що набуло законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Звертає на себе увагу той факт, що згідно з вимогами ст. 201-1 КПК України участь особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про передачу для обміну як військовополоненого, під час розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу є необов'язковою, а отже, нормативна вимога щодо негайного звільнення такої особи викликає сумніви. Це пояснюється тим, що військовополонений може знаходитись у таборі або дільниці для тримання військовополонених, яка територіально віддалена від приміщення суду. Тому малоімовірно, що звільнення такої особи відбуватиметься одразу ж після постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу. Згідно з вимогами ст. 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення» така особа звільняється начальником установи попереднього ув'язнення в день отримання ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу та передається під нагляд представникам уповноваженого органу, що відповідає за поводження з військовополоненими, для організації та проведення її обміну як військовополоненого¹.

---

¹ Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 11.09.2022).

Поза межами правового регулювання залишилися питання законодавчого врегулювання наслідків скасування запобіжного заходу у випадку, коли обмін військовополоненого не здійснено. Для порівняння зауважимо, що у ст. 84-1 КК України «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого» унормовано питання щодо подальшого відбування покарання особи, якщо обмін такого засудженого не відбувся. Хоча така ситуація малоймовірна, вважаємо, що вона все ж таки повинна бути унормована на рівні кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у ст. 201-1 КПК України доцільно передбачити таке: «Якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор має право звернутися в порядку, передбаченому статтею 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу. Слідчий суддя, суд вирішує питання щодо запобіжного заходу в порядку, передбаченому главою 18 розділу II цього Кодексу».

Висновки

Враховуючи необхідність врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених у межах кримінального провадження, законодавець цілком обґрунтовано та вчасно унормував це питання шляхом ухвалення 28 липня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» № 2472-IX. Доповнення КПК України новою ст. 201-1 сприяло встановленню порядку скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Зокрема, рішення про скасування приймається слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора про скасування запобіжного заходу. Підставою для звернення прокурора до слідчого судді, суду з відповідним клопотанням є рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Водночас саме рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого закон не вимагає надавати слідчому судді, суду; прокурор повинен надати матеріали, що підтверджують прийняття такого рішення (наприклад, довідку про те, що підозрюваний, обвинувачений включений відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений). Особливістю розгляду такого клопотання є те, що закон не вимагає участі особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, під час судового засідання.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд виносить ухвалу про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого, але аналіз нормативного викладення ч. 5 ст. 201 КПК України дозволив зробити висновок, що слідчий суддя, суд може прийняти альтернативне судове рішення, тобто ухвалу про відмову в задоволенні клопотання про скасування запобіжного заходу.

Не сперечаючись проти необхідності і своєчасності законодавчих змін, вважаємо, що нормативне врегулювання скасування запобіжного заходу потребує вдосконалення, зокрема щодо: 1) назви ст. 201-1 КПК України, яку слід викласти як «Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого», оскільки чинна її назва є більш широкою, ніж зміст; 2) законодавчого врегулювання наслідків скасування запобіжного заходу у випадку, коли обмін військовополоненого не здійснено. У такому випадку доцільним є доповнення ст. 201-1 частиною 6, в якій передбачити, що до підозрюваного, обвинуваченого, обмін якого не відбувся, запобіжний захід застосовується в порядку, передбаченому главою 18 розділу II КПК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109>. 2. Тетерятник Г. К. До питання про правову площину та практику «обміну полоненими»: процесуальний аспект. *Наше право*. 2022. № 2. С. 97–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.2.13>. 3. Пашковський М. І. Про колізію інституту обміну військовополонених та інших осіб під час збройного конфлікту з зобов'язаннями кримінального переслідування і покарання осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів // Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О. І. Процесуального (м. Харків, 21 трав. 2022 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2022. С. 443–447. 4. Белоусов Ю. Військовополонені: хто ці люди і навіщо вони Україні // Justtalk : сайт. 21.06.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/vijskovopoloneni-hto-tsi-lyudi-i-navischo-voni-ukraini--justtalk-context-tekstova-versiya> (дата звернення: 11.09.2022). 5. Коваль Д. Статус «військовополонений»: топ 5 дискусійних питань // Justtalk : сайт. 04.08.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopoloneniij-top-5-diskusijnih-pitan--dmitro-koval> (дата звернення: 11.09.2022). 6. Крапивін Є., Пашковський М. Обмін військовополонених і кримінальний

процес: як уникнути безкарності? (аналіз законодавчих ініціатив) // Justtalk : сайт. 15.06.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/obmin-vijskovopoloneni-h-i-kriminalnij-protse-s-yak-uniknuti-bezkarnosti-analiz-zakonodavchih-initsiativ> (дата звернення: 11.09.2022). **7.** Михайленко В. Судова практика з питань запобіжних заходів в умовах воєнного стану // LexInform : сайт. 2022. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/sudova-praktyka-z-pytan-zapobizhnyh-zahodiv-v-umovah-voennogo-stanu/> (дата звернення: 11.09.2022). **8.** Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи // Юридична Газета online : сайт. 03.05.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadžhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html> (дата звернення: 11.09.2022). **9.** Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. / за ред. О. О. Юхно. Харків : Панов, 2020. 576 с. **10.** Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан та ін. ; за заг. ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчан, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

Надійшла до редколегії 13.09.2022

Прийнята до опублікування 19.09.2022

Fomina T. H. Cancellation of a preventive measure in connection with the adoption by an authorized body of a decision on the transfer of a suspect, an accused person for exchange as a prisoner of war: procedural order and problematic issues

Taking into account the need to regulate the procedure of exchanging persons as prisoners of war within the framework of criminal proceedings, the legislator fully justified and timely regulated this issue by adopting on July 28, 2022 the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the exchange procedure persons as prisoners of war" No. 2472-IX. The addition of the new Article 201-1 to the Criminal Procedure Code of Ukraine contributed to the establishment of the procedure for the cancellation of a preventive measure in connection with the adoption by an authorized body of a decision on the transfer of a suspect, an accused person for exchange as a prisoner of war.

The legislative amendments regarding the procedure for canceling a preventive measure in connection with the adoption by an authorized body of a decision to hand over a suspect, an accused person for exchange as a prisoner of war, have been analyzed. The procedural order of such cancellation has been defined and attention has been focused on the decision to transfer the suspect, the accused for exchange as a prisoner of war as a basis for such cancellation. Problematic issues regarding the normative regulation of the cancellation of a preventive measure in accordance with Art. 201-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and their solution has been proposed.

Revealing the issue regarding the order of implementation of Art. 201-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, it has been determined that the cancellation of the preventive measure is carried out by the investigating judge, the court at the request of the prosecutor. The basis for the prosecutor's appeal to the investigating judge, the court with the relevant request is the decision of the authorized body to transfer the suspect, the accused for exchange as a prisoner of war. At the same time, the law does not require the decision of the authorized body to transfer the suspect, the accused for exchange as a prisoner of war to the investigating judge, the court; the prosecutor must provide materials confirming the adoption of such a decision. The peculiarity of such a petition consideration is that the law does not require the participation of a person in respect of whom an authorized body has made a decision to exchange as a prisoner of war during the court session.

It has been proven that the normative regulation of the cancellation of a preventive measure needs improvement, in particular with regard to: 1) the title of Article 201-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which should be read as "Cancellation of a preventive measure in connection with the adoption by an authorized body of a decision on the transfer of a suspect, accused for exchange as a prisoner of war", since its current title is broader than its content; 2) legislative settlement of the consequences of the cancellation of a preventive measure in the event that the exchange of a prisoner of war is not carried out.

Key words: Criminal Code of Ukraine, criminal proceedings under martial law, preventive measure, prisoner of war, decision of the authorized body to transfer the suspect, the accused for exchange as a prisoner of war, cancellation of the preventive measure.

Михайло Григорович Щербаковський,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
(завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8413-9311>,
e-mail: shcherbakovskyi@gmail.com;

Микола Володимирович Дементьєв,

*Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6662-5455>,
e-mail: dementiev1986@ukr.net

ПЕРЕВІРКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА

Розглянуто поняття перевірки висновку експерта та встановлено його відмінність від оцінки. Метою перевірки є підтвердження або усунення сумнівів щодо певних складових висновку експерта, а також протиріч висновку з іншими доказами. Предметом перевірки є допустимість, достовірність висновку експерта як джерела доказів і встановлених експертним дослідженням фактичних даних. Перевірка здійснюється шляхом проведення процесуальних і непроцесуальних заходів. До процесуальних заходів належать: призначення нових експертиз, допит експерта та інших учасників кримінального провадження, слідчий експеримент, консультації та роз'яснення спеціаліста, витребування предметів і документів. Непроцесуальні заходи включають у себе: консультації та рецензії фахівців, самостійне ознайомлення ініціатора призначення експертизи із науково-методичною літературою з питань проведення експертних досліджень.

Ключові слова: перевірка доказів, висновок експерта, мета перевірки, предмет перевірки, об'єкти перевірки, процесуальні та непроцесуальні способи перевірки висновку експерта.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Висновок експерта, як і інші джерела доказів, після отримання суб'єктом доказування має бути перевірений та оцінений згідно з ч. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Перевірка та оцінка доказів є невід'ємними складовими елементами процесуального доказування у кримінальному провадженні.

Проте як свідчить аналіз літератури науковці в основному зосереджуються на проблемах оцінки, залишаючи поза увагою питання перевірки висновку експерта. Недостатня увага до окремого розгляду перевірки експертного висновку обумовлена, на наш погляд, неоднозначним тлумаченням цієї категорії серед учених-процесуалістів, тривалою дискусією щодо її сутності, зв'язку з іншими складовими процесу доказування. Відмінність оцінки та перевірки доказів убачається тільки у способах здійснення: оцінка вважається лише розумовою процедурою, перевірка – розумовою та практичною. Існує нагальна необхідність аналізу перевірки висновку експерта як особливого джерела доказів, отриманого з використанням спеціальних знань обізнаною особою за дорученням уповноваженого суб'єкта кримінального провадження, містить вивідну доказову інформацію. З теоретичної та практичної точок зору слід розкрити зміст, мету, об'єкти і способи перевірки експертного висновку.

Стан дослідження проблеми

Різні аспекти перевірки доказів висвітлювали такі вітчизняні та закордонні вчені, як Ю. П. Аленін, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. Р. Белкін, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, В. П. Гмирко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, Ю. К. Орлов, М. А. Погорецький, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, А. І. Трусов, Л. Д. Удалова, Ф. Н. Фаткуллін, О. О. Хмиров, Б. В. Шабаровський, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Незважаючи на те, що питання, які стосуються загальних положень перевірки доказів у кримінальному судочинстві, досліджувалися в літературі досить активно, багато з них залишається предметом дискусій. Проблема перевірки висновку експерта практично не знайшла висвітлення у криміналістичній та процесуальній літературі, а якщо згадувалася, то лише як складова оцінки проведеного експертного дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розкритті мети, предмета, об'єктів, способів перевірки висновку експерта. Завданнями статті є: аналіз змісту оцінки та перевірки доказів; визначення відмінностей і послідовності проведення цих елементів доказування; визначення мети і безпосередніх об'єктів перевірки висновку експерта як процесуального документа і встановлених експертом фактичних даних; розгляд процесуальних і непроцесуальних способів перевірки експертного висновку.

Наукова новизна дослідження

Доведено, що перевірка доказів і висновку експерта відрізняється від оцінки за метою, об'єктами та способами проведення. Об'єктами перевірки є окремі обставини проведення експертизи, які викликають сумнів, або встановлені експертом фактичні дані, що суперечать

іншим доказам у кримінальному провадженні. Метою перевірки є підтвердження або усунення вказаних сумнівів та протиріч. Предмет перевірки становлять допустимість, достовірність висновку експерта як джерела доказів та встановлених експертним дослідженням фактичних даних. Перевірка здійснюється шляхом проведення процесуальних і непроцесуальних заходів.

Виклад основного матеріалу

Збирання, дослідження, перевірка та оцінка доказів – це елементи, складові доказування, які відбуваються одночасно. Із наукової та методичної точок зору ці складові окремо розглядаються в теорії доказів. Однак серед правників немає однозначної думки щодо місця перевірки доказів у структурі процесу доказування. Перевірка сприймається як різновид збирання [1, с. 148; 2, с. 366], ототожнюється з дослідженням [3, с. 15; 4, с. 78], найчастіше зміщується з оцінкою [5, с. 19] або виступає складовою частиною оцінки [6, с. 88] доказів. Під час розгляду особливостей висновку експерта оцінку вважають етапом перевірки [7, с. 94]. Вважається, що змішування перевірки та оцінки доказів обумовлено подібністю способів їх проведення. У роботах більшості науковців традиційно вказується, що оцінка та перевірка доказів розмежовуються на тій підставі, що оцінка доказів є лише розумовою діяльністю, під час якої суб'єкти доказування здійснюють аналіз і синтез кожного окремо взятого доказу та зіставляють його з іншими наявними доказами. Особливістю перевірки доказів вважається те, що вона здійснюється як логічним, тобто розумовим шляхом, так і за допомогою практичних дій, які пов'язані зі збиранням нових доказів [8, с. 203; 9, с. 243]. В. В. Вапнярчук пише, що основна відмінність між перевіркою та оцінкою полягає в тому, чи є вона діяльністю лише розумовою або ще й практичною [10, с. 200]. Ми вважаємо, що подібний підхід містить логічну суперечність. Якщо висновок експерта оцінюється слідчим з погляду достовірності кінцевих висновків шляхом аналізу методики дослідження, то це «чиста» оцінка. Однак якщо слідчий звернеться до фахівця за консультацією щодо правильності застосованої методики, то оцінка «перетворюється» на перевірку і виступає першим її етапом. У такому підході розмежувати вказані два елементи доказування неможливо. Вважаємо, що більш правильно розглядати оцінку доказів лише як розумову діяльність, а перевірку лише як практичну. Таке трактування усуває невизначеність і змішування аналізованих елементів доказування. Сутність перевірки висновку експерта полягає у проведенні практичних процесуальних дій та організаційних заходів щодо отримання нових даних. Після їх встановлення вони знову оцінюються, зіставляються з висновком експерта. Отже, оцінка та перевірка висновку експерта – перемешовані операції, спрямовані

на забезпечення належності, допустимості, достовірності висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Перевірка й оцінка доказів, незважаючи на очевидний і тісний взаємозв'язок, не є тотожними і відрізняються не тільки способами проведення. Другим критерієм розмежування перевірки доказів та оцінки виступають мета й об'єкти здійснення зазначених елементів доказування. Згідно зі ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. На підставі наведеної норми більшість процесуалістів визначають метою оцінки доказів встановлення належності, допустимості, достовірності доказів. На наш погляд, названі характеристики доказів є предметом оцінки, тобто тим, на що спрямована кримінально-процесуальна діяльність, а об'єкт оцінки становить зміст доказів, тобто процесуальні правила збирання доказів, стосуюнок до справи тих відомостей, які складають зміст доказу, доброякісність джерела отримання інформації тощо. Так, об'єктом оцінки висновку експерта є всі складові експертизи: правосуб'єктність ініціатора проведення експертизи та експерта, надані об'єкти, застосована методика тощо. Метою оцінки доказів є встановлення доброякісності окремих доказів та достатності їх сукупності для обґрунтування чи спростування підозри (під час досудового розслідування) або обвинувачення (на стадії судового провадження). Уповноважений суб'єкт доказування або суд, провадячи оцінку доказу чи сукупності доказів, на підставі свого внутрішнього переконання вирішують питання, наскільки той чи інший доказ або їх сукупність обґрунтовує чи спростовує підозру (обвинувачення).

Серед науковців точаться дискусії щодо предмета перевірки: враховує він належність, допустимість, достовірність доказів чи тільки достовірність. Думки розходяться. М. М. Михеєнко пише, що встановлення належності та допустимості доказів не входить у зміст перевірки [11, с. 17]. Вказану точку зору підтримують й сучасні науковці [12, с. 128; 13, с. 165]. На думку В. С. Сорокіна, перевірка доказу – це перевірка тільки достовірності його існування та достовірності відомостей про його зміст [14, с. 42]. Ми підтримуємо позицію В. М. Тертишника, який вважає, що перевірка доказів проводиться для встановлення всіх їх властивостей [15, с. 314–315]. Г. Р. Крет наголошує, що предметом перевірки є процесуальна форма доказів, її відповідність вимогам кримінально-процесуального закону, а також достовірність [16, с. 147]. Отже, предмет оцінки та перевірки доказів співпадає

та, як слушно доводить Ю. К. Орлов, не може бути критерієм їхнього розмежування [17, с. 118]. Щодо висновку експерта зазначимо, що здебільшого належність (або, навпаки, неналежність) висновку експерта під час оцінки очевидна відразу і якоїсь особливої перевірки не вимагає. Тому предметом перевірки є допустимість і достовірність висновку експерта.

Для відмежування від оцінки поняття «перевірка доказів» обов'язково має містити вказівку на мету й об'єкт цього елемента кримінально-процесуальної діяльності. У зв'язку із цим неправильним є визначення перевірки доказів, в якому вказується лише на те, що вона здійснюється для усунення протиріч між доказами [18, с. 95]. Протиріччя, суперечності між доказами, сумніви щодо певних складових змісту доказів є результатом оцінки доказів – своєрідним індикатором необхідності їхньої подальшої поглибленої перевірки. Сумнівні обставини щодо окремих доказів та протиріччя між декількома доказами є об'єктами перевірки цих доказів. Отже, мета, цільова спрямованість перевірки доказів (висновку експерта) – підтвердження або усунення, спростування сумнівів у допустимості, достовірності окремого доказу (висновку експерта) та протиріч фактичних даних (результатів експертизи) з уже отриманими у кримінальному провадженні обставинами. Наявність сумнівів, протиріч щодо допустимості, достовірності висновку експерта є необхідною та достатньою умовою його перевірки. Безпосереднім об'єктом перевірки є ті елементи експертного дослідження, які викликають сумнів у правильності та протиріччя між результатами експертизи з уже встановленими у кримінальному провадженні обставинами. Так, якщо компетентність фахівця, який проводив дослідження, викликає сумнів або є підстави вважати, що йому законом заборонено виступати експертом, здійснюється перевірка правосуб'єктності експерта шляхом звернення до Міністерства юстиції України для отримання витягу з державного Реєстру атестованих судових експертів.

Відмінність у меті, об'єктах, способах оцінки та перевірки зумовлює послідовність їх проведення. Зазвичай стверджується, що перевірка здійснюється після збирання доказів та передує їх оцінці [19, с. 234; 20, с. 114]. На підставі наведеного вище можна дійти висновку, що процедура перевірки настає після оцінки зібраних доказів, тобто після того, як з'явилися певні сумніви, встановлені неточності щодо змісту, форми доказу, виявлені протиріччя іншим доказам. Потім зібрані в результаті перевірки докази (інформація) знову оцінюються. Ще раз зазначимо, що хоча оцінка та перевірка доказів відрізняються у практичній діяльності, під час кримінального провадження ці елементи процесуального доказування тісно взаємопов'язані та переплітаються.

Перевірка проводиться шляхом збирання нових доказів, що прямо або побічно підтверджують (спростовують) кінцеві висновки експерта. При прямому підтвердженні (спростуванні) установлені в ході перевірки докази значущі самі собою. Так, довідка про час ліквідації організації спростовує висновок експерта про виготовлення документа від імені цієї організації в пізніший період. При непряму підтвердженні отримані при перевірці факти самостійного значення не мають, а цінні тільки в сукупності з висновком. Прикладом цьому може служити встановлення факту особистого знайомства експерта і підозрюваного у кримінальному провадженні, в якому призначена експертиза, що викликає сумнів у незацікавленості експерта.

Розглянемо комплекс практичних дій, які здійснюються під час перевірки висновку експерта, як процесуального джерела доказів, так і встановлених експертом фактів. Із ч. 1 ст. 363, ч. 5 ст. 364, ч. 4 ст. 365 КПК України випливає, що перевірка обставин кримінального правопорушення здійснюється за допомогою доказів. Вказана вимога цілком доречна, оскільки згідно зі ст. 370 КПК України судове рішення повинно бути обґрунтовано, тобто підтверджено доказами. Отже, у процесі перевірки висновку експерта найбільш важливого значення набувають нові докази, які отримуються процесуальним шляхом, насамперед у результаті проведення слідчих (розшукових) дій.

Поширеним способом перевірки експертного висновку у випадку сумніву в достовірності встановлених експертом фактичних даних є призначення слідчим, судом нової експертизи для вирішення тих самих питань із дослідження тих самих об'єктів, що перевіряються. Нова експертиза є повторною, яка відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» може бути призначена для встановлення правильності висновку експерта¹. Особливістю повторної експертизи є те, що для її проведення не може залучатися обізнана особа, яка була експертом у попередній експертизі. Оскільки повторна експертиза в чинному КПК України (на відміну від ст. 113 Цивільного процесуального кодексу та ст. 111 Кодексу адміністративного судочинства України) не вказана, то під час її призначення вказана обставина повинна бути врахована. Із психологічної точки зору цілком очевидно, що експерт, повторно проводячи дослідження, не змінить свого висновку. Тому повторна експертиза доручається тільки іншому експерту.

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 01.09.2022).

Наступною слідчою (розшуковою) дією з перевірки експертного висновку є допит експерта, який згідно зі ст. 95 КПК України є самостійним доказом. Під час допиту можуть бути поставлені питання щодо «правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку» (ч. 3 ст. 358 КПК України). Проте предмет допиту включає в себе більш широке коло обставин, які можуть бути поділені на дві групи. Перша група обставин безпосередньо витікає з дослідження та стосується спеціальних знань експерта в теоретичних та методичних основах предмета роду (виду) експертизи, тобто його компетенції. Це стосується роз'яснення кінцевих висновків, яких дійшов експерт, пояснення значення спеціальних термінів і формулювань, змісту методик дослідження, пояснень розбіжностей між висновками і дослідною частиною, сутності розбіжностей між висновками членів однієї експертної комісії (якщо вони не дійшли єдиної думки) або протиріч між висновками різних експертиз тощо, тобто предметом допиту експерта є певні неясності змісту вже оформленого висновку. Друга група обставин, що встановлюються під час допиту, має довідково-консультаційний характер і стосується особи експерта – його компетентності, взаємин з учасникам кримінального провадження або членами комісії експертів тощо [21, с. 365–367].

Перевірка висновку експерта може здійснюватися і проведенням інших слідчих (розшукових) дій: допитом свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, понятих, слідчим експериментом, у перебігу яких встановлюються обставини, що мають стосунок до предмета проведеної експертизи, а також відомості про особливості виникнення, існування, експлуатації, вилучення, зберігання, об'єктів, які піддавались експертному дослідженню. Інший процесуальний спосіб перевірки висновку експерта – витребування від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян предметів і документів, які можуть установити необхідні у справі фактичні дані (ст. 93 КПК України). Так, компетенція приватного експерта може бути перевірена шляхом запиту даних про стаж його практичної роботи зі спеціальності, досвіду роботи як експерта тощо.

Оскільки сторони та суд не мають спеціальних знань, які дозволяють перевірити висновки судових експертиз у повному обсязі, зокрема науково-методичну обґрунтованість і достовірність висновку експерта, це викликає об'єктивне прагнення суду залучати обізнаних осіб до перевірки експертного дослідження. Процесуальною формою встановлення зазначених обставин є використання допомоги обізнаних осіб, які відповідно до ст. 360 КПК України можуть залучатись як спеціалісти для надання усних консультацій та письмових роз'яснень із питань, що входять до їхньої компетенції (спеціальних знань).

Зазначимо, що оцінка належності, відповідності форми висновку та процедури проведення експертизи законодавству (допустимості чи недопустимості встановлених експертом фактів як доказів) не входить до компетенції спеціаліста, а є прерогативою суду. Спеціалістом перевіряється лише науково-методична сторона експертизи, тобто правильність використаної методики дослідження, інтерпретація отриманих результатів та їх висвітлення у відповідях на поставлені перед експертом питання. Усні консультації та письмові роз'яснення спеціаліста є процесуальним документом, передбаченим законом, але вони не мають статусу джерела доказів [22, с. 46].

Крім процесуальних заходів, перевірка висновку може здійснюватися непроцесуальним шляхом для отримання орієнтуючої інформації. Непроцесуальною формою перевірки висновку експерта є усні або письмові консультації обізнаних осіб щодо проведеного дослідження. Вони стосуються змістовної, спеціальної оцінки експертного висновку, яка не може бути самостійно здійснена слідчим, прокурором, судом. Слід зазначити, що нині виникла практика отримання захисниками письмових рецензій на висновок експерта від осіб, які володіють спеціальними знаннями в тій галузі, в якій проведена експертиза. Рецензії стосуються процесуального оформлення, науково-методичної обґрунтованості, достовірності експертних висновків. Однак рецензії на висновки експерта не можуть використовуватися у кримінальному процесі як джерела доказів, а тим паче підміняти висновок експерта [23, с. 56].

До непроцесуальної форми перевірки висновку експерта слід віднести самостійне ознайомлення ініціатора проведення експертизи з науково-методичною літературою, призначеною для судових експертів: монографіями, посібниками, інструкціями, методичними рекомендаціями тощо. Порівнюючи використану в експертизі методику дослідження, характеристики представлених експерту об'єктів або вихідної інформації, виявлені ознаки, форму вивідного знання та інші сторони експертного висновку з викладеними у спеціальній літературі даними, можна перевірити відповідність проведеної експертизи існуючим в експертній галузі вимогам.

Перевірка експертного висновку створює умови для його остаточної оцінки в сукупності з усіма зібраними і перевіреними у кримінальному провадженні доказами. Наслідки перевірки експертного висновку можуть бути як позитивними, так і негативними. При позитивних результатах висновок експерта включається до сукупності доказів і використовується як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні. Негативний результат виключає можливість використання експертного висновку в доказуванні. Згідно з ч. 10 ст. 101 КПК України «висновок експерта не є обов'язковим для

особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку». Вважаємо, що мотивувальна частина процесуального акту щодо незгоди з висновком експерта ґрунтується тільки на результатах проведеної перевірки експертного дослідження.

Висновки

Об'єктами перевірки висновку експерта є окремі обставини проведення експертизи, що викликають сумнів, та протиріччя між умовами висновку експерта й іншими доказами. Предмет перевірки становлять допустимість, достовірність висновку експерта як джерела доказів і встановлених експертним дослідженням фактичних даних. Метою перевірки є підтвердження або усунення, спростування сумнівів у допустимості, достовірності висновку експерта та протиріччя результатів експертизи з уже встановленими у кримінальному провадженні обставинами. Перевірка здійснюється проведенням процесуальних і непроцесуальних заходів, спрямованих на отримання нових даних. До процесуальних заходів належать призначення нових експертиз, допит експерта та інших учасників кримінального провадження, слідчий експеримент, консультації та роз'яснення спеціаліста, витребування документів. Непроцесуальні заходи включають у себе консультації та рецензії фахівців, самостійне звернення ініціатора призначення експертизи до науково-методичної літератури.

Узагальнюючи наведене, можна надати таке визначення: перевірка висновку експерта – це процедура, яка здійснюється після його оцінки, включає в себе проведення процесуальних і непроцесуальних заходів із метою отримання доказів або орієнтуючої інформації, що підтверджують чи усувають сумніви щодо окремих сторін експертного висновку або суперечностей між встановленими експертом фактичними даними та іншими доказами у кримінальному провадженні.

Список бібліографічних посилань: **1.** Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с. **2.** Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. М. : Юрид. лит., 1973. 736 с. **3.** Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1964. 179 с. **4.** Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М. : Норма, 2007. 528 с. **5.** Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М. : Юрид. лит., 1986. 160 с. **6.** Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2005. Вип. 10. С. 79–89. **7.** Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 254 с. **8.** Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків :

Право, 2013. 824 с. **9.** Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 280 с. **10.** Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с. **11.** Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев, 1984. 236 с. **12.** Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник / О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. Київ : Дакор, 2015. 172 с. **13.** Лобойко Л. Н. Уголовно-процессуальное право : учеб. пособие. Харьков : Одиссей, 2007. 672 с. **14.** Соркин В. С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве : монография. Гродно : Гродн. гос. ун-т, 2002. 95 с. **15.** Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Київ : Алерта, 2014. 440 с. **16.** Крет Г. Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. Вип. 15. С. 143–150. **17.** Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. М. : Юрист, 2009. 175 с. **18.** Вандышев В. В. Уголовный процесс : курс лекций. СПб. : Питер, 2002. 528 с. **19.** Комісарчук Ю. А., Сорока С. О. Поняття, зміст і способи перевірки доказів у кримінально-процесуальному доказуванні. *Митна справа*. 2012. № 2 (80), ч. 2, кн. 2. С. 232–237. **20.** Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 576 с. **21.** Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : У справі, 2015. 560 с. **22.** Щербаковський М. Г. Консультативна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 43–51. **23.** Щербаковський М. Г. Рецензия заключения судебного эксперта и письменное разъяснение специалиста: сходство и различие. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 52–63.

Надійшла до редколегії 03.09.2022

Прийнята до опублікування 11.09.2022

Shcherbakovskyi M. H., Dementiev M. V. Verification of the expert's opinion

The expert's opinion must be checked and evaluated by the subject of the evidence in accordance with the procedural law. The analysis of the literature shows that scientists mainly focus on assessment problems, neglecting the issue of verifying the expert's opinion. This is due to the fact that processual scientists perceive verification as a type of collection, research, and evaluation of evidence in the theory of evidence. It has been proven that the verification of evidence in general and the expert's opinion in particular differ from other elements of the proof process in terms of objects, purpose, and methods of implementation.

The objects of examination of the expert's opinion are doubtful circumstances regarding certain aspects of the conducted examination and contradictions between the expert's conclusions and other evidence. The purpose of checking the expert's opinion is to confirm or eliminate, to refute doubts about the admissibility and reliability of the expert's opinion and contradictions of the results of the examination with the circumstances already established in the criminal proceedings. The subject of the inspection coincides with the assessment and consists in determining the admissibility and reliability of the expert's conclusion as a source of evidence and factual data established by expert research. Verification of the expert's opinion is carried out by conducting procedural and non-procedural measures aimed at obtaining new data.

Procedural measures include: appointment of a new examination to resolve the same questions from the study of the same objects under inspection; interrogation of the expert and other participants in the criminal proceedings in order to establish the circumstances relating to the subject of the examination, as well as information on the peculiarities of the origin, existence, exploitation, seizure, storage of objects of examination; demand for objects and documents that can establish the factual data necessary in the case; receiving oral consultations and written explanations from a specialist (non-procedural measures provide indicative information through consultations with specialists and receiving a review of the expert's opinion from them); familiarization of the initiator of the appointment of expertise with the scientific and methodical literature for comparison of the conducted expert research in accordance with the requirements existing in the expert field.

Key words: verification of evidence, expert's opinion, purpose of verification, subject of verification, objects of verification, procedural and non-procedural methods of verification of expert's opinion.

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО;
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

УДК 343.7:[343.98]

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.20>

Вадим Анатолійович Коршенко,

*кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0002-9824-7102>,
e-mail: vkorshenko@gmail.com;

Микола Володимирович Мордвинцев,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;

Дмитро Валентинович Пашнев,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dupashnev@gmail.com

**МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ТА ОКРЕМІ
СПОСОБИ РОЗКРИТТЯ ПОЛІЦІЄЮ ЗЛОЧИНІВ У ЦЬОЇ СФЕРІ**

Розглянуто історію розробки міжнародних договорів щодо інтелектуальних прав у цифровому середовищі і проблему, пов'язану з їх підписанням різними країнами світу. Досліджено правові механізми, вжиті у країнах Заходу та в Україні задля забезпечення дотримання прав авторів у мережі Інтернет. Визначено загальний стан законодавчої бази в Україні стосовно боротьби з незаконним розповсюдженням медійного контенту. Проведено аналіз сучасних способів ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет під час проведення судової телекомунікаційної експертизи, визначено їх основні недоліки. Запропоновано альтернативні способи ідентифікації вказаних засобів.

Ключові слова: публічна безпека, захист авторських та суміжних прав, боротьба з контрафактною продукцією, незаконний медійний контент, судова телекомунікаційна експертиза.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Більшість інформаційних об'єктів у мережі Інтернет, незважаючи на форму їх існування, підпадають під охорону права інтелектуальної власності, тому постає питання щодо вироблення законодавчих механізмів захисту таких об'єктів від порушення авторських та суміжних прав з метою отримання незаконного прибутку в умовах появи нових, нетрадиційних засобів створення, обробки та зберігання інформації. Сьогодні з'являються нові об'єкти інтелектуальної власності, зокрема в медіа-індустрії, що потребують захисту з урахуванням їх специфіки. Вочевидь, суспільство не встигає створювати законодавчі механізми, які повинні надійно захистити права законних правовласників від порушень. Враховуючи ці обставини, нагальною є необхідність подальшої розробки правового регулювання у сфері розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, які надають абонентам послуги перегляду пакетів програм із використанням ресурсів багатоканальних телемереж, та інтернет-провайдерів, які надають послуги доступу до цієї мережі.

Рівень обізнаності суспільства про необхідність дотримання законодавства щодо захисту прав інтелектуальної власності при споживанні медійного контенту є досить низьким. Крім того, досить великий відсоток споживачів звикли до порядку речей, що існує, та не готові переглядати медіа-продукт на платній основі. Цей фактор також сприяє незаконному розповсюдженню медійного контенту. Кількість інтернет-ресурсів із нелегальним контентом постійно збільшується у зв'язку з доволі високим попитом на них. Створюються спеціалізовані сайти під певний контент, а також універсальні сайти, що поширюють різноманітний медійний контент. З'являються інтернет-провайдери, які незаконно ретранслюють телеканали, що знаходяться під захистом права інтелектуальної власності, у власних мережах. Цей так званий конфлікт інтересів споживачів творів та інших об'єктів інтелектуальної власності, а також їх авторів чи правовласників теж заслуговує на увагу з боку наукового товариства.

Стан дослідження проблеми

Проблеми розвитку міжнародного законодавства й ефективність боротьби з порушеннями прав на об'єкти інтелектуальної власності розглядаються в багатьох наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених. Наприклад, В. В. Петрова описує початок створення міжнародних угод між європейськими країнами, що забезпечували

визнання сторонами авторських прав, В. С. Дроб'язко проводить аналіз визнання майнових прав, можливість робити винятки із цих прав, переглядати положення Всесвітньої конвенції в Парижі (1971 р.), Д. М. Чибісов розглядає основоположні характеристики Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) та наводить риси, які виокремлюють її серед інших джерел міжнародного права інтелектуальної власності, О. М. Пастухов досліджує юридичну природу охорони авторських прав на розміщені в інтернеті твори й особливості цієї охорони, Н. В. Шакель аналізує механізми захисту прав інтелектуальної власності, які задіяні в Торговій угоді щодо боротьби з контрафактом (з англ. *The Anti-Counterfeiting Trade Agreement* (ACTA)), М. А. Каррієр розглядає законодавство, враховуючи цензуру, відсутність належної правової процедури та загрозу безпеці в інтернеті у глобальних міжнародних угодах, проводить дослідження, які демонструють переваги чіткого закону щодо відповідальності за порушення авторських прав і аналізує шкоду, яку завдають «розпливчасті» закони про авторське право.

Значення огянутого наукового доробку в цій сфері неможливо переоцінити, але сучасний світ у технічному сенсі розвивається так стрімко, що кожного дня з'являються нові та зникають застарілі інформаційні пристрої, технології, новітні види промислового виробництва тощо. Наприклад, технологія CD/DVD-дисків, яка проіснувала досить тривалий час і вважалася перспективною, майже зникла, що є наслідком розвитку таких технологій, як завантаження, зберігання, передача й обмін великих обсягів інформації через глобальну мережу із застосуванням хмарних технологій, розвиток стрімінгу, IP-телебачення тощо. Такий стрімкий рух новітніх технологій, кожна з яких має свої особливості, як наслідок, призводить до появи нових, нетрадиційних проблем у їх використанні, а також до необхідності застосування відповідних сучасних засобів їх вирішення, зокрема захисту авторських та суміжних прав виробників медіа-продукту й інших правовласників, враховуючи загрози подальшому легальному розвитку цих технологій та пов'язаних із ними суспільних відносин, оскільки очевидно, що вкладати кошти у створення якісного медіа-продукту, який можна безкоштовно завантажити з будь-якого ресурсу, невігідно. Отже, виникає потреба у нових наукових дослідженнях у цій сфері.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз основних етапів історичного розвитку міжнародного законодавства у сфері захисту інтелектуальної власності та боротьби з контрафактною продукцією і незаконним розповсюдженням медійного контенту та визначення на цій основі перспектив розвитку механізмів правового захисту об'єктів інтелектуальної

власності у світі та Україні, а також практичних способів боротьби із правопорушеннями у сфері прав інтелектуальної власності в роботі поліції на прикладі методів ідентифікації телекомунікаційних засобів при проведенні судової експертизи. Поставлену мету запропоновано реалізувати за допомогою виконання таких завдань: систематизація сучасного стану законодавчих механізмів забезпечення охорони прав інтелектуальної власності у провідних країнах світу та їх об'єднаннях; дослідження перспектив подальшого розвитку міжнародного та українського законодавства щодо збереження прав авторів та інших правовласників у мережі Інтернет; аналіз способів ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет при проведенні судової телекомунікаційної експертизи під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним розповсюдженням медійного контенту.

Наукова новизна дослідження

У науковому дослідженні *вперше* запропоновано комплексне застосування традиційних та альтернативних способів ідентифікації телекомунікаційних засобів у ході судової телекомунікаційної експертизи під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним розповсюдженням медійного контенту; *набуло подальшого розвитку* обґрунтування необхідності більш активної імплементації міжнародних нормативних актів у сфері захисту прав інтелектуальної власності в законодавство України; *вдосконалено* систематизацію міжнародного та вітчизняного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності, класифікацію способів ідентифікації телекомунікаційних засобів у ході судових експертиз.

Виклад основного матеріалу

Початком історії розробки міжнародного законодавства й ухвалення міжнародних договорів стосовно захисту інтелектуальної власності можна вважати Бернську конвенцію про охорону літературних та художніх творів, яка була підписана у 1886 р. (179 країн-учасниць) [1]. Далі були Всесвітня конвенція про авторське право (UCC) у Женеві в 1952 р. (95 країн-учасниць) і в Парижі в 1971 р. (67 країн-учасниць) [2], Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (TRIPS) у 1994 р. (104 країни-учасниці) [3], Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) з авторського права (WCT) в 1996 р. (110 країн-учасниць) [4], розроблений Всесвітньою організацією інтелектуальної власності¹. Окремо можна виділити Торгову угоду щодо боротьби з контрафакцією (англ. *The Anti-Counterfeiting Trade Agreement, ACTA*), яка має драматичну історію

---

¹ Список учасників міжнародних угод з авторського права // Вікіпедія : сайт. URL: https://ewikiuk.top/wiki/list_of_parties_to_international_copyright_agreements (дата звернення: 18.07.2022).

створення та підписання і є багатостороннім договором, який також регулює права інтелектуальної власності, враховуючи авторське право. АСТА підписали 31 країна [5]. У цій багатосторонній торговій угоді закріплено суворе спостереження за дотриманням авторського права в інтернеті і на ринку інформації та інформаційних технологій і товарів, що базуються на інформаційних технологіях, включно з авторськими правами на медійну продукцію. Перший раунд офіційних переговорів пройшов у Женеві в червні 2008 р. Після цього були ще десять раундів перемовин. Останній раунд перемов відбувся в Токіо 23 вересня – 2 жовтня 2010 р. Підписання США, Австралією, Канадою, Японією, Марокко, Новою Зеландією, Сінгапуром та Південною Кореєю відбулось у жовтні 2011 р. Євросоюз підписав АСТА в січні 2012 р. за винятком Кіпру, Естонії, Латвії та Словаччини.

У зв'язку з підписанням АСТА у Варшаві відбулася масова акція протесту: понад тисячу людей протестували перед Європейським бюро парламенту у Варшаві, принаймні 15 000 демонстрантів висловлювали протест у Кракові, 5 000 – у Вроцлаві та інших містах країни.

3 лютого 2012 р. прем'єр-міністр Польщі Д. Туск заявив про зупинення процесу ратифікації антипіратського закону, який викликав масові протести інтернет-користувачів країни. У лютому 2012 р. протести відбулися в понад 200 європейських містах, на вулиці вийшли десятки тисяч протестувальників. Найчисленнішими були протести в Німеччині, Польщі та Нідерландах. У Німеччині на вулиці вийшли понад 25 000 демонстрантів, у Софії (Болгарія) – 10 000, у Бухаресті – близько 300, у Берліні – понад 2 000, у Мюнхені – близько 16 000. Демонстрації також пройшли у Лондоні, Варшаві, Празі, Вільнюсі, Ризі, Братиславі, Парижі, Брюсселі, Дубліні.

Остаточне голосування на пленарному засіданні відбулося 4 липня 2012 р. АСТА не отримала схвалення Європейського парламенту і не була прийнята в ЄС.

Крім міжнародних угод, в окремих країнах світу або їх регіональних об'єднаннях задля захисту авторських та суміжних прав виробників медіа-контенту, захисту дітей від небезпечного інтернету, захисту населення від шкідливої пропаганди в соціальних мережах, боротьби з контрафактною продукцією і незаконним розповсюдженням медійного контенту ухвалено відповідні закони. Вважаємо за необхідне розглянути цей досвід.

У США спроба ухвалити закони щодо захисту інтелектуальної власності теж викликали досить потужний спротив. Громадськість це сприйняла як посягання на свободу слова і спробу запровадження цензури в інтернеті. Насамперед наведене стосується Законопроекту «Про протидію онлайнному піратству» (*Stop Online Piracy Act (SOPA)*)

та Закону «*Protect Intellectual Property Act (PIPA)*», повна назва якого з 2011 р. «Про запобігання реальним мережевим загрозам економічному творчому потенціалу та крадіжці інтелектуальної власності» (англ. *Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act*).

Законопроект «Про протидію онлайнівому піратству» повинен був розширити можливості американських правоохоронних органів і правласників у боротьбі з нелегальним контентом в інтернеті, контрафактом і торгівлею інтелектуальною власністю, яка захищена авторським правом. Згідно із Законопроектом будь-який учасник діяльності в мережі Інтернет, від провайдерів, пошукових систем і рекламодавців, зобов'язаний фактично за будь-яким зверненням правласника припинити надання послуг ресурсу, який звинувачують у піратстві, та припинити з ним будь-яку взаємодію, в іншому випадку будь-який із прямих і непрямих контрагентів сайту, що обвинувачується, буде розцінюватись як його співучасник.

Законопроект «*Protect Intellectual Property Act (PIPA)*» повинен був дати уряду США та власникам авторських прав додаткові інструменти для блокування «шахрайських сайтів, що пропонують контрафактні товари та порушують авторське право», особливо зареєстрованих за межами США.

Наприкінці 2012 р. стало відомо, що американські законодавці не мають наміру готувати аналоги антипіратських законів SOPA та PIPA, ухвалення яких зірвалося через масові протести.

У 2013 р. побачила світ стаття М. А. Керрієра в Південно-західному журналі технологій та інтелектуальної власності [6], в якій було досліджено вплив чотирьох пропозицій щодо авторського права на інновації та інтелектуальну власність. Це закони «Про протидію піратству онлайн» (SOPA) та «Про захист ІВ» (PIPA), Торгова угода щодо боротьби з контрафакцією, АСТА та Угода про транстихоокеанське партнерство (TPP). На думку М. А. Керрієра, ці пропозиції містять положення, що накладають відповідальність за авторські права в розпливчастій та далекосяжній формі, що завдає шкоди новаторам і розробникам, які володіють авторськими правами, і зрештою задушять інновації.

У 1996 р. було укладено два договори: Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права та Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми¹. У цих актах регламентовано зобов'язання щодо вжиття

---

¹ Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року //

заходів технічної охорони та захисту інформації про управління правами. Метою їх підписання було вирішення проблеми забезпечення охорони авторських прав стосовно електронних творів, що стрімко захоплюють ринок інтелектуальної власності. Договори містять вимоги, адресовані національним законодавцям, про запровадження спеціальних положень, змістом яких є встановлення заборони на виготовлення, поширення, імпорт незаконно отриманих пристроїв чи контенту, а також на припинення інших дій, які можуть завдати шкоди або поставити під загрозу систему інтелектуальної власності, що діє зараз.

Договори пропонують вирішення проблеми, порушеної цифровими технологіями. Вони складаються з трьох блоків: включення частини норм з угод щодо торгових аспектів прав інтелектуальної власності (наприклад, вказується, що з метою охорони оригінальних баз даних встановлюється застосування до вказаного виду інтелектуальної власності режиму охорони художніх творів); зміна правового регулювання, пов'язана з оптимізацією форм існування інтелектуальної власності, їх адаптація до громадських відносин, що змінилися; введення положень, пов'язаних із впливом електронних технологій на суспільні відносини, що складаються щодо інтелектуальної власності.

У США чинним є Федеральний закон про авторське право 1976 р., яким дозволено вільне фотокопіювання в освітніх цілях, у науковій та професійній діяльності. В архівах та бібліотеках існує право безкоштовного копіювання основного масиву творів, які охороняються. З 1998 р. діє Закон «Про захист авторських прав у цифрову епоху», спрямований на впорядкування правової регламентації обігу й охорони об'єктів авторських прав при використанні в інформаційних мережах, а також на захист всіх об'єктів авторського права в інформаційному просторі. До відповідальності може бути притягнуто будь-якого користувача, але тільки в разі його поінформованості про вчинення правопорушення. У тому випадку, якщо особа допустила порушення прав автора через незнання, вона не підлягає притягненню до відповідальності. Як спосіб повідомлення порушника використовуються повідомлення про правопорушення. Після отримання повідомлення користувачу надається термін для усунення допущених порушень, зокрема видалення розміщеного в мережі об'єкта. За невиконання вимог правовласника у встановлений термін особа підлягає відповідальності на загальних підставах, а до видалення об'єкта залучається провайдер мережі. Тобто закон допускає, що особа, яка

порушила авторське право на об'єкти, розташовані в мережі Інтернет, не знала про існування на цей об'єкт прав третіх осіб. Щодо поширення копій фільмів, створених до прем'єрного показу твору, встановлено кримінальну відповідальність.

Закон про обмеження відповідальності за порушення авторських прав у мережі передбачає відповідальність провайдера за правопорушення, скоєні його клієнтами в разі отримання провайдером фінансової вигоди від порушення інтелектуальних прав. Однак *Safe harbor provision* (Положення про «безпечну гавань») надає провайдерам мережі імунітет у разі, якщо нелегально отриманий контент завантажується та публікується клієнтом, але провайдер не обробляє матеріал і не зберігає на сервері його копію.

Закон про авторське право в цифрову епоху встановлює умови, за яких виключається притягнення провайдера до матеріальної відповідальності за порушення авторських прав: провайдер послуг не робить вибірку одержувачів контенту, не ініціює передачу матеріалу, не створює копії матеріалів, не здійснює передачу, маршрутизацію та не забезпечує зберігання таких матеріалів, при цьому матеріали передаються через інтернет без зміни вмісту.

Не менш цікавими є останні «новинки» в законодавстві у сфері захисту інтелектуальної власності у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Зокрема, у червні 2019 р. набули чинності дві важливі Директиви ЄС у сфері авторського права і суміжних прав:

1) Директива (ЄС) 2019/789 Європейського парламенту і Ради від 17 квітня 2019 р., що встановлює застосування положень авторського права і суміжних прав щодо окремих онлайн-трансляцій організацій мовлення і ретрансляції радіо- і телепрограм та доповнює Директиву Ради 93/83/ЄЕС (Directive (EU) 2019/789 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 laying down rules on the exercise of copy right and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes. and amending Council Directive 93/83/EEC);

2) Директива (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту і Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право і суміжні права в єдиному цифровому ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС і 2001/29/ЄС (Directive (EU) 2019/789 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC i 2001/29/EC).

Обидві Директиви мають на меті суттєву модернізацію правового регулювання у сфері авторського права і суміжних прав у контексті настання цифрової ери та стрімкого поширення інтернет-технологій, а також посилення боротьби з різноманітними проявами інтернет-піратства.

Окремі країни ЄС також мають свої особливості законодавчого врегулювання досліджуваних відносин. Зокрема, у Німеччині з 2018 р. діє Закон «Про заходи щодо соціальних мереж» (*NetzDG*), який передбачає штраф до 50 млн євро за неоперативне видалення незаконного контенту, що визнається таким за 22 розділами Кримінального кодексу¹. Закон зобов'язує великі мережеві платформи, такі як Facebook, Telegram, Instagram, Twitter та YouTube, видаляти незаконний контент. Йдеться про широке коло висловлювань: образи представників влади, прями заклики до насильства або проведення дезінформації, що становлять загрозу або завдають шкоди державі, пропаганда нацизму та розповсюдження його символіки, публічне підбурювання до скоєння злочинів, погрози вбивства чи завдання тяжкого тілесного ушкодження, тероризму, поширення наклепу, створення або організація доступу до контенту, що демонструє дитячу порнографію.

Україна стала кандидатом до вступу в ЄС. У зв'язку із цим країні необхідно ухвалювати закони та підписувати міжнародні угоди, які дозволяють ефективно взаємодіяти з країнами – членами ЄС. Україна ухвалює закони, які дозволяють ефективно боротись із незаконним розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги та інтернет-провайдерів. Усі права організацій мовлення закріплені в Законі України «Про авторське право та суміжні права»², серед них основні – це дозволяти чи забороняти будь-яке використання своїх програм/передач. У Законі України «Про державну підтримку кінематографії»³ визначається низка термінів: електронна (цифрова) інформатія, кардшейрінг, піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав, визначено порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав із використанням мережі Інтернет.

Визначаються такі форми незаконного розповсюдження медійного контенту:

- незаконне поширення VOD-контенту (*video on demand*) – це поширення передач (або їх частин) власниками інтернет-сайтів;
- незаконне поширення програм – ретрансляція телеканалів власниками інтернет-сайтів, OTT-сервісів (*Over The Top*) та IPTV-сервісів, провайдерами програмної послуги;

---

¹ Германия: новый закон о соцсетях // Human rights watch : сайт. URL: <https://www.hrw.org/ru/news/2018/02/14/314928> (дата звернення: 18.07.2022).

² Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 18.07.2022).

³ Про державну підтримку кінематографії : Закон України від 23.03.2017 № 1977-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19> (дата звернення: 18.07.2022).

– кардшейрінг – забезпечення в будь-якій формі та в будь-який спосіб доступу до програми (передачі) організації мовлення, доступ до якої обмежений суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав застосуванням технічних засобів захисту (абонентська карта, код тощо), в обхід таких технічних засобів захисту, у результаті чого зазначена програма (передача) може бути сприйнята або в інший спосіб доступна без застосування технічних засобів захисту;

– незаконне розповсюдження об'єктів, які мають авторське право за технологіями P2P (програми (клієнти), що підтримують цю технологію, використовують спеціальний пірінговий мережевий протокол, який називається BitTorrent);

– незаконна ретрансляція провайдерами програмної послуги телеканалів у регіональних цифрових мережах і кабельних мережах телебачення;

– незаконний публічний показ передач у закладах готелів, ресторанів, кафе, в кінотеатрах.

Усі зазначені форми піратства мають суттєві власні особливості щодо технологій учинення, осіб-порушників, методик документування та засобів захисту.

Окремі види незаконного розповсюдження медійного контенту можуть бути припинені в досудовому порядку, але кардшейрінг (*cardsharing*), поширення передач на інтернет-сайтах, IPTV- та OTT-сервісах вимагають судового захисту.

Ефективність будь-якого законодавства здебільшого визначається досягненнями у практичній діяльності щодо забезпечення його дотримання, зокрема невідворотністю притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення в регульованій сфері. Важливу роль у виконанні цього обов'язку держави виконують правоохоронні органи, зокрема Національна поліція.

У ході боротьби зі вказаними видами злочинів поліція отримує докази як за допомогою штатних та позаштатних негласних працівників, так і при взаємодії з підрозділами протидії кіберзлочинності та оперативно-технічними підрозділами. Останні за допомогою використання можливостей технічних засобів здатні отримати додаткову інформацію про злочинців, їх дії та задокументувати їх причетність до злочину (як у ході цієї діяльності, так і після виявлення злочину). Під час розслідування злочину велике значення у збиранні та використанні доказів має використання спеціальних знань, що відбувається, зокрема, у формі судової експертизи. У зв'язку із тим, що при вчиненні таких правопорушень злочинець знаходиться не безпосередньо на місці злочину і не залишає традиційних слідів, є актуальною проблема виявлення засобу вчинення правопорушення та доказування причетності злочинця до вказаної події. У вирішенні цієї проблеми допомагають різні способи ідентифікації телекомунікаційних засобів

у мережі Інтернет, зокрема при проведенні судової телекомунікаційної експертизи.

У сучасному світі існує велика кількість телекомунікаційних мереж, інформація та засоби яких є об'єктами судової телекомунікаційної експертизи. Одним із завдань судової телекомунікаційної експертизи є встановлення конкретних телекомунікаційних засобів у супутникових мережах (телевізійних, зв'язку, навігаційних), у мережі радіозв'язку, у кабельних та ефірних мережах телебачення тощо. За своєю суттю таке встановлення телекомунікаційних засобів є ідентифікаційним завданням, рішення якого в кожній із зазначених мереж має свою специфіку. Оскільки найвідомішою і найбільшою мережею у світі на сьогодні є мережа Інтернет, то найбільш актуальним є аналіз способів ідентифікації телекомунікаційних засобів при проведенні судової телекомунікаційної експертизи саме в ній. Найбільш поширеними способами ідентифікації телекомунікаційного засобу в мережі Інтернет є способи, засновані на порівнянні IP-адрес, MAC-адрес і даних куки (англ. *Cookie* – невеликий фрагмент даних, який відправляється вебсервером і зберігається на телекомунікаційному пристрої користувача).

Спосіб, заснований на порівнянні IP-адрес, тривалий час був основним при проведенні ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет. Однак він має декілька недоліків, першим з яких є широка поширеність динамічних IP-адрес, що виділяються з пулу провайдера у момент підключення користувача за технологією DHCP (англ. *Dynamic Host Configuration Protocol* – протокол динамічного налаштування вузла). Вказана технологія (протокол) дозволяє телекомунікаційним засобам отримувати IP-адресу та інші налаштування, необхідні для роботи в мережі. Тож при кожному підключенні до мережі Інтернет за такою технологією телекомунікаційний засіб отримує випадкову IP-адресу з пулу або навіть так звану сіру адресу – адресу, не підтверджену в мережі Інтернет. У випадку отримання сірої адреси всі користувачі, які виходять у мережу Інтернет через цей вузол, матимуть єдину спільну реальну, білу адресу.

Наступним недоліком способу порівнянні IP-адрес є можливість використання користувачем проксі-серверів, VPN-серверів, анонімайзерів, механізму NAT (англ. *Network Address Translation* – перетворення мережевих адрес). Ще одним недоліком є висока мобільність сучасних телекомунікаційних засобів та поширеність бездротових мереж із безкоштовним доступом до мережі Інтернет, що значно знижує ступінь достовірності ідентифікації користувача. Так, звичайний мобільний телефон, який підключається до мережі Інтернет за допомогою точки доступу Wi-Fi, із налаштованим DHCP буде з високою вірогідністю отримувати різні IP-адреси. Відмінність існує при ідентифікації за

IPv6-адресою, оскільки останні октети в деяких випадках генеруються з MAC-адреси комунікаційного пристрою, завдяки чому зберігаються навіть при підключенні до різних пулів. Однак поширеність IPv6-адрес на сьогодні несуттєва (приблизно 1 %) порівняно з IPv4, а зазначена технологія генерації IPv6-адрес не є загальноприйнятою.

Другим поширеним способом ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет при проведенні судової телекомунікаційної експертизи є ідентифікація за MAC-адресою. Він полягає в порівнянні унікальних ідентифікаторів телекомунікаційних засобів або ідентифікаторів їх окремих мережевих інтерфейсів. Основним недоліком зазначеного способу є можливість фізичної зміни або програмної підміни зазначених ідентифікаторів.

Третій спосіб ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет – за даними куки. Він полягає в порівнянні фрагментів даних, які генеруються вебсервером та зберігаються на телекомунікаційному засобі користувача. Недоліком ідентифікації за даними куки є прив'язка куки до конкретного браузера, що знижує достовірність ідентифікації при використанні декількох браузерів. Іншим недоліком використання цієї технології є можливість підміни та знищення даних куки, а також можливість відключення самого механізму користувачем.

Отже, кожен із вищезазначених способів має низку недоліків, а їх окреме використання не дозволяє в більшості випадків досягти необхідного ступеня достовірності щодо ідентифікації телекомунікаційного засобу в мережі Інтернет. На нашу думку, для досягнення вказаної мети необхідно використовувати всі вищезазначені способи в сукупності, а також використовувати новітні альтернативні способи ідентифікації.

На сьогодні існують і активно розробляються альтернативні способи ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет, засновані на даних, що характеризують робоче середовище користувача¹. Терміном «робоче середовище користувача» охоплюється інформація про операційну систему користувача, шрифти, параметри екрану, плагіни, HTML5 localStorage, історія відвіданих посилань тощо. Усі дані можна розділити на програмні та апаратні ознаки. До апаратних ознак відносять MAC-адресу та індивідуальний ідентифікатор засобу, наприклад IMEI (англ. *International Mobile Equipment Identity* – міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання), до програмних – всі інші.

---

¹ Способи ідентифікації в інтернеті // JavaScript : сайт. URL: <http://javascript.ru/unordered/id> (дата звернення: 18.07.2022); Расширенный метод идентификации системы и браузера без применения cookie // OpenNET : сайт. URL: <https://www.opennet.ru/opennews/art.shtml?num=46046> (дата звернення: 18.07.2022).

Слід зауважити, що використання такої складної технології вимагає більше часу, який витрачається на проведення експертного дослідження. Отже, основне завдання експерта в кожному конкретному випадку полягає у виборі способу, який дозволяє здійснити встановлення ознак, необхідних для достовірної ідентифікації конкретного телекомунікаційного засобу.

Висновки

Як показує історія розробки та підписання законів, угод, директив, що стосуються захисту авторського права та інших аспектів інтелектуальної власності, протидія піратству в мережі Інтернет проходить у складних умовах. Розглянуті нами закони та міжнародні угоди відповідають сучасному розвитку технологій, а в перспективі могли би сприяти вдосконаленню правового регулювання в цій сфері та захисту прав авторів і правовласників. Суттєва частина спільноти у країнах світу бачить в обмеженнях, що встановлюються цими законами, потурання своїх прав і свобод, і це основна причина того, що велика кількість наведених нормативних актів розроблені кілька років тому, але і досі не ухвалені.

Одним з головних завдань України щодо вступу в ЄС є імплементація законів, директив та угод, що діють в ЄС між країнами, зокрема тих, що захищають права інтелектуальної власності. Наведені в нашому дослідженні результати аналізу законодавства в цій сфері будуть корисні на цьому шляху.

Для ефективної протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із порушенням прав інтелектуальної власності, незаконному розповсюдженню медійного контенту в Україні необхідно розробляти та застосовувати специфічні механізми, що дозволяють виявляти злочинців і створювати доказову базу правопорушень. Одним із важливих інструментів у цій діяльності є способи ідентифікації телекомунікаційних засобів у мережі Інтернет під час проведення судової телекомунікаційної експертизи. Наше дослідження довело, що ефективність застосування вказаних способів у сучасних умовах багато в чому залежить від комплексного використання методів, що вже застосовуються, а також від залучення запропонованих нами альтернативних способів ідентифікації цих засобів.

Список бібліографічних посилань: 1. Петрова В. В. Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів, як одне з найстаріших джерел авторського права // Актуальна юриспруденція : сайт. 10.12.2015. URL: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1147%3A101215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang=en (дата звернення: 18.07.2022). 2. Дроб'язко В. С. Конвенційна охорона авторських прав у Бернській і Всесвітній конвенціях. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 3. С. 27–31.

3. Чибісов Д. М. Правова природа Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19, т. 2. С. 154–157. **4.** Пастухов О. М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 25 с. **5.** Шакель Н. В. Торговое соглашение по борьбе с контрафактом (АСТА): новые шаги в интересах правообладателей. *Интеллектуальная собственность в Беларуси*. 2012. № 2. С. 30–33. **6.** Carrier M. A. SOPA, PIPA, ACTA, TPP: An Alphabet Soup of Innovation-Stifling Copyright Legislation and Agreements. *Northwestern Journal of Technology & Intellectual Property*. 2013. Vol. 11, Iss. 2. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njtip/vol11/iss2/1> (дата звернення: 18.07.2022).

Надійшла до редколегії 21.07.2022

Прийнята до опублікування 30.07.2022

Korshenko V. A., Mordvyntsev M. V., Pashniev D. V. International and domestic experience of intellectual property legal protection on the Internet and separate methods of police crimes detection in this area

The history of the development of international legislation and the conclusion of international treaties regarding the protection of intellectual property, starting with the Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works, was considered. The World Convention on Copyright, the Agreement on Trade Aspects of Intellectual Property Rights, and the Copyright Agreement of the World Intellectual Property Organization were analyzed. An attempt to sign an Anti-Counterfeiting Trade Agreement was tracked. The history of the adoption of laws on the protection of intellectual property in the USA “On Combating Online Piracy” (SOPA) and “On Prevention of Real Network Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property” (PIPA) was studied.

The legal framework of the EU regarding the protection of intellectual property rights on the Internet, in particular Directive No. 2019/789 of the European Parliament and the Council dated April 17, 2019, which establishes the application of the provisions of copyright and related rights to individual online broadcasts of broadcasting organizations and retransmissions of radio and television programs, and Directive No. 2019/790 of the European Parliament and the Council dated April 17, 2019 on copyright and related rights in the single digital market were considered. The legislative framework of Ukraine aimed at protecting intellectual property rights and preventing illegal distribution of media content was analyzed, in particular the Laws of Ukraine “On Copyright and Related Rights” and “On State Support of Cinematography”. Forms of illegal distribution of media content are defined. An analysis of telecommunication means on the Internet identification methods during forensic telecommunications examination was carried out. The methods used now were considered, and their main shortcomings were described. Alternative methods of identification were proposed.

Key words: public safety, protection of copyright and related rights, fight against counterfeit products, illegal media content, forensic telecommunications expertise.

НАШІ АВТОРИ

- Аврамова О. Є.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС), кафедра цивільного права та процесу (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Бортник С. М.** ➤ ХНУВС (проректор), д-р юрид. наук, доц.
- Бугайчук К. Л.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (завідувач), д-р юрид. наук, доц.
- Будь О. А.** ➤ ХНУВС (докторант), д-р філософії
- Герасимчук Р. В.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Гонтаренко В. П.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Горбунова К. В.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (викладач), кафедра кримінального права та кримінології (аспірант)
- Дегтярьова В. О.** ➤ ХНУВС
- Дементьев М. В.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (аспірант)
- Дуліба Є. В.** ➤ Національний університет водного господарства та природокористування (м. Рівне), Навчально-науковий інститут права, кафедра конституційного права і галузевих дисциплін (професор), д-р юрид. наук, доц.
- Іщенко І. В.** ➤ Головне управління Національної поліції у Вінницькій області (начальник), канд. юрид. наук
- Книш С. В.** ➤ Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк), кафедра конституційного, адміністративного та міжнародного права (завідувач), д-р юрид. наук, доц.
- Корщенко В. А.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі, канд. юрид. наук

- Куліш А. М.** ➤ Сумський державний університет, Навчально-науковий інститут права (директор), д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України
- Лазарев В. В.** ➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави і права, канд. юрид. наук, доц.
- Лизогуб Я. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального права і кримінології (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Мельник Д. С.** ➤ Національна академія Служби безпеки України (м. Київ), канд. юрид. наук
- Мельник К. Ю.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
- Миргород-Карпова В. В.** ➤ Сумський державний університет, Навчально-науковий інститут права, кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки (старший викладач), канд. юрид. наук
- Мордвинцев М. В.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі, канд. техн. наук, доц.
- Муляр Г. В.** ➤ Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ), кафедра правосуддя (доцент), д-р юрид. наук, доц.
- Наджафлі Е.** ➤ ХНУВС, кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін (доцент), канд. юрид. наук
- Невядовський В. О.** ➤ ХНУВС, факультет № 1 (заступник декана), д-р юрид. наук, доц.
- Пашнев Д. В.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем розвитку інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі, канд. юрид. наук, доц.
- Расторгуєва Н. О.** ➤ ХНУВС (слухачка магістратури)
- Фоміна Т. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (доцент), д-р юрид. наук, доц.
- Чеховська І. В.** ➤ Державний податковий університет (м. Ірпінь), Навчально-науковий інститут права, кафедра приватного права (в.о. завідувача), д-р юрид. наук, проф.

- Шамсутдінов О. В.** ➤ Служба безпеки України (м. Київ),
канд. юрид. наук
- Щербаковський М. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу,
криміналістики та експертології (завідувач),
д-р юрид. наук, проф.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України», наукового журналу «Право і безпека» та електронного видання «Форум права».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

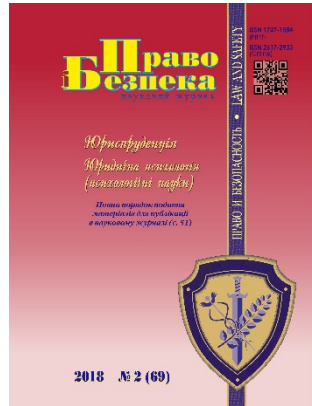
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Внесення правок *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 27.09.2022. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 13,77. Тираж 50 прим. Зам. № 2022-

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.